

D2643

REVILJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

LETNIK XL
FEBRUAR 1988

Jože Udovič
NAPISI NA SPOMENIKIH
(iz zapuščine)
NEVIHTA
GREŠNO GNEZDO
DOLINA NJEGOVIH SANJ

Milan Brezovar
ŽALE V LJUBLJANI – PRIČA DOGAJANJ MED VOJNO

dr. Dušan Biber
DOSLEJ NEZNANI AMERIŠKI VIRI:
POROČILO KAPETANA JOHNA A. BLATNIKA O SLUŽBOVANJU V JUGOSLAVIJI
(NA HRVAŠKEM IN V SLOVENIJI)
OD AVGUSTA DO SEPTEMBRA 1944 IN OD NOVEMBRA 1944 DO MAJA 1945

Jože Dežman
PISMO
(društvu piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije)

Milica Korenčan
POROKA

OCENJUJEMO

Vladimir Kavčič
DENACIFIKACIJA AVSTRIJE
(ob 50-letnici anšlusa)

Janez Gradišnik
AL, ČRTOMIR, JE TO PODOBA TVOJA?

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vidá Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Šrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Šrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Cveta Štepančič

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Celoletna naročnina 24.000, enojna številka 2.000, dvojna številka 4.000 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

2.000 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/A — poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25a

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA
OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA

ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE

VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE

NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE
REPUBLICŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

POEZIJA

<i>Jože Udovič</i>	Napisi na spomenikih (iz zapuščine)	131
--------------------	--	-----

PROZA

<i>Jože Udovič</i>	Nevihta	137
<i>Jože Udovič</i>	Grešno gnezdo	142
<i>Jože Udovič</i>	Dolina njegovih sanj	148

PRISPEVEK K ZGODOVINI
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Milan Brezovar</i>	Žale v Ljubljani – priča dogajanj med vojno (izsledki nekega preučevanja)	155
-----------------------	--	-----

PRISPEVEK K ZGODOVINI
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>dr. Dušan Biber</i>	Doslej neznani ameriški viri: Poročilo kapetana Johna A. Blatnika o službovanju v Jugoslaviji (na Hrvaškem in v Sloveniji) od avgusta do septembra 1944 in od novembra 1944 do maja 1945	196 199
------------------------	--	------------

NA NAŠ NASLOV

<i>Jože Dežman</i>	Pismo (društvu piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije)	212
--------------------	--	-----

SPOMINSKO PRIČEVANJE

<i>Milica Korenčan</i>	Poroka	219
------------------------	--------	-----

OCENJUJEMO

<i>dr. Slavko Kremenšek</i>	Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori v Sloveniji 1935–1940 (zbornik)	223
<i>dr. Janko Prunk</i>	Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919–1941	225
<i>dr. Franc Rozman</i>	Marksizem v obdobju tretje internacionale (Zgodovina marksizma 3/1)	227
<i>mag. Vida Deželak-Barič</i>	»Marksizem brez zob sploh ni marksizem« (Veljko Vlahovič: Sporočila revolucije)	229
<i>Nada Gaborovič</i>	Nemir iskanja (Marjan Tomšič: Ti pa kar greš)	232
<i>Nada Gaborovič</i>	Za čast in dostojanstvo (Aleksander Marodič: Mrtvo ladjeve)	234

NA NAŠ NASLOV

<i>Vladimir Kavčič</i>	Denacifikacija Avstrije (ob 50-letnici anšlusa)	236
------------------------	--	-----

NA NAŠ NASLOV

<i>Janez Gradišnik</i>	Al, Črtomir, je to podoba tvoja?	239
------------------------	----------------------------------	-----

- Vera Klavora* Pesmi o golubarski bitki
Andrej Hosner-Boris GOLUBARSKIM ŽRTVAM
Anica Kuhar OJ PLANINA GOLUBARSKA ...
Vinko Šumrada-Radoš V BOLNICI LETA 1943
NIKDAR, NIKDAR SE ŽELJA SPOLNILA NI ...
- Ivan Mlekuž-Zdenko* GORNJE POSOČJE DO SPOMLADI LETA 1943
IN GOLUBARSKA BITKA
- Marko Vrhunec* DNEVNIK POLITIČNEGA KOMISARJA
(za tisk pripravil in opombe prispeval *Jože Novak*)
- OCENJUJEMO

JOŽE UDOVIČ

Napis na spomenikih (iz zapuščine)

Napis za Rakitovec

*Isti smo bili boj in zdaj nas krije
vse isti grob v osrčju domačije.
Kar smo hoteli, je dobljeno.
Smo brez imena: vsi smo eno!*

Napis za Vnanje Gorice

*Razkosana, izdana in teptana
je naša zemlja bridko krvavela.
Pogumno se je vzdignila Ljubljana,
uporna pesem v Krimu je zapela.*

*Šli ste za njenim klicem, se borili
zvesto, pogumno: niste se vrnili.
Naj o zvestobi in ljubezni vaši priča
ta kamen pozne čase in naj jo veliča.*

Napis za spominsko ploščo (ŠMARTNO OB PAKI)

*Iz zemlje te si rojen bil,
junak, ki tod si srčno kri pretil,
ki te v tujini strl je glad in mraz,
ki si se v ječi v smrtnih mukah vil.
Povsod si s sabo nosil njen obraz.*

*Naj tvoj spomin bo naša večna vest,
da sleherni ji bo do smrti zvest.*

Janku Premrlu-Vojku (NANOS)

*Kje so, ki so nekoč trdo teptali
te lepe zemlje brda in ravnice?
Premagani so v noč utonili.
Ti in junaki, ki so s tabo stali
in so svobodi se zaobljubili,
ste s srci levjimi jim pokazali,
da do te zemlje nimajo pravice.
Ne čas ne smrt nikoli ne izbriše,
kar kri srca v zemljo zapiše.*

Za Janka Premrla-Vojka (BARAKA PRI KOŠEVNIKU NAD IDRILJO)

*Tu zgodaj te je smrt nemila
še sredi boja vročega ugrabila.
Ko je svetlo pred nami vstalo
to, kar srce ti je iskalo.
Izpolnjene so mlade sanje,
in rod, ko tvoje setve klasje žanje
v svobodni zemlji, ki ti grob zagrinja,
kot prvega med prvimi se te spominja.*

Kajuhu (BELE VODE NAD ŠOŠTANJEM)

*Upornega srca nemirni soj
jim svetil je, ko v mrzli zimi
po krajih teh strašan so bili boj.
Jaz z njimi hodil sem in pel sem z njimi.
Da iz verig ubogi milijon bi vstal,
da bi prenehalo trpljenje,
sem tudi jaz, vse, kar imel sem, dal:
besedo svoje pesmi in življenje.*

Razni napisi na spomenikih

*Časom prihodnjim ohrani, kamen, svetla imena,
v živih naj srcih živi ran in ljubezni spomin.*

*Prst smo sred tvoje prsti, o ljubljena zemlja domača,
rane nas več ne skele: cvet tvoj poganja iz njih.*

*Dediči naše krvi in sanj, želja in ljubezni:
dali najvišji smo dar, bodi vam svet naš spomin!*

*Naj vas v vseh časih bude in dvigajo svetle besede,
ki jih v srce govori vrsta naših imen.*

OPOMBA

Pepca Udovičeva je našla v zapuščini svojega moža, pesnika Jožeta Udoviča, tu zbrana besedila, ki jih je ob raznih priložnostih napisal za spomenike ali plošče. Za Udovičevo zadržanost je značilno, da tudi njegovi prijatelji nismo vedeli za te napise, nikoli jih ni omenjal. In vendar zdaj, ko jih tu beremo, vidimo, da sodijo med najlepša besedila te vrste. To niso priložnostni verzi, vsak izmed teh napisov priča o pesnikovem vživetju v junaka (ali junake), katerim so stihii posvečeni, in o pesnikovi globoki čustveni prizadetosti: stvar teh padlih bojnikov je, čutimo, tudi njegova srčna stvar. Udovičeva izrazna moč in izbrani jezik dajeta tem stihom bogatost in trajnost.

Janez Gradišnik

JANEZ GRADIŠNIK

SPREMNA BESEDA

Minilo je že dobro leto, kar pesnika in prevajavca Jožeta Udoviča ni več med nami (umrl 5. novembra 1986).

Za svojega življenja je bil vse premalo znan, tudi zaradi svoje zadržanosti: tam, kjer se drugi silijo v ospredje, se je on umikal v samoto in v ozadje.

Zelo prav je zato, da se pripravljajo izdaje, ki bodo zbrale njegovo celotno delo, zdaj še raztreseno marsikje, in postavile pred nas njegovo celotno podobo. Tedaj bo širša slovenska javnost lahko spoznala dragocenost njegovega ustvarjanja.

Udovičevo pripovedno delo je še najmanj znano. In vendar je v pogovoru v tržaškem tedniku *Novi list* leta 1957 dejal: »Začel sem pravzaprav s prozo in se mislim še povrniti k nji.«

Svojo prvo pripoved z naslovom *Past* je objavil že leta 1936 v reviji *Dom in svet*. Ko je začela izhajati revija *Dejanje* in se ji je Udovič pridružil, je pod psevdonimom Andrej Kolar objavil v njej šest pripovedi iz svojih domačih notranjskih krajev (sedma objava, pod pravim imenom, je bila odlomek). Zgodbe so bile zajete iz resničnega življenja in osebe vsaj deloma oblikovane po živih modelih. Pač zato so bile objavljene pod psevdonimom in Udovič je zelo pazil, da se ne bi razvedelo, kdo je v resnici avtor. (Dosti mu to ni pomagalo.) Ker so te zgodbe marsikdaj razodevale nelepo resnico, ki se navadno skriva pod plaščem zlagane poštenosti in nedolžnosti, so povzročile precej zgledovanja med ozkosrčnimi bravci. Najbolj pa so seveda vznemirile prizadete krajevnne veljake, ki so dobro čutili, da je kritika naperjena proti njim.

Potem je prišla vojna, Udovič se je pridružil osvobodilnemu gibanju, okusil tri italijanska taborišča in po zlomu Italije odšel med partizane.

Tam je pisal pesmi, za prozo pač ni bilo časa in zbranosti. Kar je tedaj doživel – kot udeleženec ali kot priča – je delno upodobil šele v prvih povojnih letih. Napisal je troje zgodb, vse tri so izšle v tedanji reviji *Novi svet*. Le prvo je objavil pod svojim imenom, to je *Dolina njegovih sanj*, izšla je v številki 5/6 leta 1947. Še dve sta izšli naslednje leto, 1948, v 3. številki *Nevihta*, v 10. številki *Krim*, a te dve pod starim psevdonimom Andrej Kolar. Pač le malokdo se je tedaj še spominjal, da je to ime že bral v *Dejanju*, in Udovičevo avtorstvo je tudi tokrat večini ostalo skrito. Zakaj spet psevdonim?

Mogoče tu ni šlo toliko za Udovičevo zadržanost kolikor za občutek, da so te njegove zgodbe precej drugačne od tistega, kar se (tedaj) piše in objavlja. Ne prikazujejo bojov in junaštev, vojno dogajanje jim je večidel le okvir, v katerem pisatelj tenkočutno razgrinja doživljanje svojih oseb in razmerja med njimi.

V tem pogledu je značilna *Nevihta*, ki bi se lahko imenovala *Srečanje*: srečanje med moškim in žensko, ki sta si bila nekoč zelo blizu, pa sta se razšla. In tudi v *Krimu* malo zvemo o tem, kaj počenja junak s tem imenom: pisatelju je pomembnejše, kako Krim s samim svojim obstojem učinkuje na mater in hčer, pri katerih prebiva. Še največ 'akcije' je v *Dolini njegovih sanj* (naslov je pač ironičen), postavljeni v »lepi svet, ki je bil zaljubljen vanj«, v »jezersko dolino pod dolгим, črnim Javornikom«. Tu je zajetega veliko medvojnega dogajanja iz teh krajev, zgodbo pa razplete preobrat v duševnosti dekleta (kakor se zgodi tudi v *Krimu*).

Udoviču namreč ni mar tistega, kar je predvidljivo, zanima ga tisto, kar se v človeku zgodi znenada, brez vidnega vzroka, tako da nam ostaja skrivnost. Nekaj, česar morda ne bomo nikoli razumeli, a je bistveno in šele daje ceno našemu življenju. Kakor je sam zapisal v pesmi *Vrnitev*.
»Kadar je svet meglen / in se pričenja deževje duše, / išče le tisto, kar je skrito, / ... in tedaj, ko je nebo plitvo, / začuti, da so v globini / zakopane skrivnosti.«

Kako da je Udovič po letu 1948 kot pripovednik umolknil in ni objavil nobene zgodbe več, čeprav jih je še leta 1957 napovedoval? Snovi bi bil gotovo imel dovolj, iz svojih in iz tujih doživljajev, a po peresu ni segel. Vedno je tudi zavračal spodbude, naj bi svoje pripovedno delo zbral v knjigo, taka knjiga bo izšla šele po njegovi smrti. A preden izide, se nam zdi prav, da na teh straneh bravcem ponudimo troje zgodb.

Ena je še iz Dejanja, tista, ki je zbudila največ zgledovanja, *Grešno gnezdo*. Mišljen je pisateljev domači kraj Lož. Dobro je zajeto razpoloženje tistih predvojnih let, ko je nezadovoljstvo s staro družbeno ureditvijo vedno močnejše udarjalo na dan. Kaj se je potem razvilo na več »straneh« tega gnezda, je precej očitno v *Dolini njegovih sanj*, ki se dogaja v istih krajih. *Nevihta* pa je še en značilen zgled Udovičevega pisanja, ki mu gre predvsem za dogajanje »v globini«.

JOŽE UDOVIČ

Nevihtha

Ves čas je rahlo šuštel v vrhovih, šumelo je, kakor da bi nekeje tekla bistra, urna voda. Ko je stopil iz gozda, se je začudil, da mu je dolga, samotna pot tako hitro minila. Skoraj pol leta je že hodil po tem klancu med Suho krajino in Kolpo, in čudni, zapuščeni svet mu je prirastel k srcu. Onstran ceste, ki so po njej večkrat prišli Nemci s kočevske strani, je zagledal v bregu zapuščeno bajto, ki so se bili v njej naselili kurirji. Bila je noč in dan polna partizanov, ki so prihajali in odhajali, se odpravljali na delo v vse smeri, na Primorsko, na Gorenjsko, v Istro in proti Beli Krajini.

Bilo je že blizu poldneva, dim se je valil poševno iz podrtega dimnika in se kdaj pa kdaj zvrtnil. Tomažu se je zazdelo, da se mora bajta vsak čas premakniti kakor nekakšna pokvečena, smešna lokomotiva in od-drdrati nekam po bregu. Počasi in lagodno je šel proti cvetočemu sadovnjaku pod bajto in gledal svetlozelene krpe mahu na skoraj črni slamnati strehi. Gledal je zeleni bukov gozd nad cesto, gledal je majsko nebo in bil kar nekam zadovoljen tudi sam s seboj, kar se sicer ni pogosto zgodilo.

Micka je stala na pragu in ko ga je ugledala, mu je zavpila: »Tomaž, verjameš, da danes pečem kruh?« Vedno so ga dražili s tem »ali verjameš«. Bilo je čisto po njegovo, da je rad o vsaki stvari najprej nekoliko podvomil. Če so mu rekli: »Tomaž, si že slišal, to in to se je zgodilo, to in to mesto je padlo, kličejo te, takoj moraš iti,« je navadno odgovoril: »Malo čudno se mi pa le zdi,« ali: »Malo prezgodaj je pa le.« Zato so mu nekateri rekli neverni Tomaž.

Zaradi tega pa ni bil nič preveč hud in čisto prav se mu je zdelo, da je človek takole malo previden in neveren. Tako se je bil privadil tega svojega partizanskega Tomaža, da se ni skoraj nikoli spomnil, da mu je bilo nekoč drugače ime, da se je nekoč tudi nekako pisal in da je bilo to najbrž v Ljubljani ali tam okoli.

Ko je stal pred bajto in gledal proti nebu, je zaslišal iz zakajene izbe glasno govorico in vesel ženski smeh. Ta glas je tako dobro poznal kakor samega sebe. Predobro je poznal dekle, ki je tako govorilo in se tako

smejalo, ta glas in ta smeh je poslušal v gozdovih za Rožnikom ob nedeljskih popoldnevih, poslušal ga je na barskih travnikih in na ulicah, ko sta hodila v mraku in se nista mogla ločiti.

Ko mu je v zakajeni veži dala roko, je videl, da se je močno začudila, žila na vratu ji je razburjeno utripala, toda razveselila se ga ni bogve kako.

»Joj«, je rekla, »skoraj da sem se te ustrašila, tako si nekam ves drugačen«. Komaj vidno se mu je okoli ust zganil značilni, presojajoči nasmeh: »No, zdaj pa res ni nič čudnega, če se človek malo spremeni.«

»Veš«, je rekla, »skoraj leto bo že, kar sem tu zunaj. Spraševala sem po tebi, pa si bil vedno kje drugod.«

Samo teh par besedi sta spregovorila, pa je Tomaž dobro vedel, da ne govori resnice, da je najbrž malo spraševala po njem ali pa vsaj dolgo ne. Včasih zadostuje samo pogled, da veš, kaj in kako. Stopila sta pred bajto, cvetoči vrt je bil videti kakor en sam rožnat oblak in Tomažu se je zazdelo, da bo zdaj zdaj potegnul veter, oblak se bo premaknil in dvignil, odneslo ga bo preko hribov in gozdov, maj bo porjavel kakor jesen in ostale bodo gole, ožgane jablane.

Ko sta se poslavljala, sta si bila nekaj obljubovala, nekaj sta govorila, česar bi zdaj ne mogla več ponoviti. »Veš, da mi ne gre v glavo, da si res tu? Ves čas sem bil prepričan, da sladko in na mehkem spiš v svoji ljubljanski postelji. Zvečer sem si večkrat mislil: 'Jela je zdaj že legla in me ima v mislih.'«

»Ti si mi zmeraj bolj malo zaupal. Vidiš, pa sem se v tem času le izkazala.« Zavihala je rokav svoje zelene srajce in malo nad komolcem je videl na okrogli, beli roki dve zaceljeni rani. »Tudi drugod so me malo opraskali. A nikar ne misli, da se hočem postavljati.« Zresnila se je, priprla oči, kakor je imela navado, in rekla: »Vem, zdi se ti čudno, da tako govoriva, ko sva se po dveh letih spet srečala. Rada bi, da me ne bi preveč spraševal.«

Res, čutil se ji je. Nikoli bi si ne bil mislil, da bo nekega dne prišla, se ga najprej ustra-

šila in mu to kar po pravici povedala, nato pa zavihala rokav in rekla: »Nekoč si me malo podcenjeval, zdaj pa sva si najbrž enaka.«

Šla sta po vrtu, nalašč je ostal za njo, da bi si jo ogledal. »Presneta ženska,« si je mislil, »to leto, ki ga je prebila zunaj, se ji ne pozna dosti«. A kaj ima vendar za bregom? Moral si je priznati, da mu je vseč njena samozavest in da jo skrivaj občuduje. Ramena so ji bila vsa pokrita z dolgimi, svetlimi lasmi, hodila je lahko, obračala se je s svojimi značilnimi, živahnimi, prikupljivimi gibi.

»Jutri moram oditi,« je rekla veselo, »poslali so me na Primorsko. Že danes bi morala biti pri kurirjih ob Kolpi, pa sem se zakasnila. Ne veš, kako sem si želela v tiste kraje.« Obraz se ji je zresnil. »Čakali me bodo.«

Tomaž je obstal, da se je morala obrniti, jo pogledal v oči in rekel: »Lahko greš z menoj, poznam poti, svetla noč bo in jutri zjutraj bova ob Kolpi.«

Malo je pomolčala, nič preveč ji ni bilo prav, da bi morala hoditi z njim, nato pa je rekla: »Saj ne boš zahteval, naj ti kaj preveč pripovedujem?«

»Le pusti to skrb, povedala boš, kar boš hotela.«

Pozno popoldne sta odšla, kurirska hišica je izginila za njima, kakor da se je pogreznila v cvetje. Hodila sta skozi prazne vasi, raztresene po gozdovih, mimo pogorišč in podrtin, sledila sta kurirsko stezo in malo govorila.

»Kako lepa imena imajo nekatere vasi v tem kočevskem koncu,« je rekel, da bi jo zbudil iz zamišljenosti.

»Kakšna?«

»Ali bi ne bilo lepo živeti v vasi, ki bi se ji reklo na primer Svetli potok?«

»Svetli potok?« Čutila je, da tega ni rekel kar tako.

»Kar v očeh te zaščemi ob tem svetlem imenu. Vas pa je zanikrna.«

»Oh,« je rekla, »to je tisti tvoj način, ki z njim začenjaš svoje očitke in svoje sanjarije. Zdaj nisem za take pogovore, ki si me z njimi speljal, kamor si me hotel.«

Začudeno jo je pogledal. Res se je bila spremenila, nekaj čisto drugega je govorilo iz nje. »Preveč se bojiš vsake besede,« je rekel mirno.

Veselila se je dolge poti tja onkraj Snežnika in Javornika, ki se je nanjo odpravljala, kakor da gre odkrivat neznane kraje. Zdaj pa je stopilo to nenadno srečanje pred njo kakor čuden spomin, kakor nekakršno izpraševanje vesti. Ko mu je prej rekla, da je spraševala po njem, ni bilo čisto res. Vedela je, da se bo nekoč morala spoprijeti z njim, ali ni si prav predstavljala, kako naj to naredi. Vse, kar sta doslej imela med seboj, je bilo čisto in lepo, in ni marala, da bi bil konec grd. Prav zato si je želela, da bi se ne srečala tako kmalu. Kako naj mu pove, da jo že od prvih dni njenega gozdnega življenja zajemlje nekaj doslej neznanega, da ji srce hiti za čisto drugimi stvarmi, kakor pa jih je doživljala ob njem, in da ne more drugače.

Šla sta pod črnimi smrekami kakor po temačnem rovu. Na desni strani so se v daljavi oglasili najprej posamezni streli, nato se je počasi razvnel pravi boj. Ob edini cesti, ki je vodila onkraj po dolini, so bili spopadi skoraj vsak dan.

»Kje si bila prvič v ognju?« jo je vprašal.

»Nekje blizu Ljubljane je bilo, tam okoli Krima. A če bi ti kaj preveč govorila o tem, bi si mislil: 'Kako se napihuje, kakor da je ne bi poznal!' Sam veš, da se človeku po navadi pozneje taka reč ne zdi kaj posebne-ga.«

Ves čas je čakal, da bo našla pravo besedo. »Se ti ne zdi, da se dva človeka zlepa ne srečata na tako nenavaden način?« jo je vprašal. Ustavila sta se: gozd na vse strani, vmes jase in samotne planjave.

»Tudi časi so 'nenavadni', kakor praviš,« se je branila. »V tem, kar zdaj preživljamo, je sama nenavadnost. Vidiš, in prav to je tisto, kar človeka drži.«

Ko se je gozd pred njima odprl, sta sedla na rob poti. Pred njima je bila obširna planjava, nagnjena proti borovemu gozdiču. Med poganjajočo mlado travo so stali še lisičje rjavi šopi iz prejšnjega poletja. »Vidiš,« ji je rekel, »tu, po teh vrtačah smo se nekoč lovili s smrtjo. Padli smo v zasedo in se zmedli. Pokleknil sem pri onem malem brinovem grmu, odvrgetel nahrbtnik in stekel. Videl sem, kako so padali pred menoj, a sem vendarle planil skozi točo in se rešil.«

»Tako je treba v življenju večkrat storiti. Storiti, ko veš, da ne more biti drugače, in nič premišljovati,« je rekla.

Mlačna južna sapa jima je pljusnila v obraz, gozd za njima je zašumel in se vznemiril, nebo se je prepreglo z megleno mrežo, ki se je nižala in zgoščevala. Preko planjave je priletel kragulj in se vozil nad njima, kakor da ju opazuje. V borovem gozdičku je zapela kukavica.

»Štej,« je rekla.

»Leta? Najinih skupnih let je konec. Tebi je najbrž žal, da si šla na tako mučno pot z menoj, meni pa nič. Meni je bilo to potrebno.«

Kukavica kar ni mogla nehati in kragulj je še vedno krožil nad njima. Iz za hribov so se pričeli valiti oblaki, najprej leno in počasi, kakor bi kje onkraj vrelo v ogromnem kotlu, nato so vstajali in se širili v vedno močnejši sapi. Ko sta se odpravila naprej, so jima še na planjavi zmočile lice prve težke kaplje. Kmalu so bili viharini oblaki čisto nad njima, kadili so se v vrhovih smrek.

»Slabo bova hodila to zadnjo pot,« je rekel Tomaž, »škoda, da sem te zvabil s seboj.«

»Kaj za to,« je odvrnila, »saj sem tudi sama hotela čimprej oditi.«

»Strašno se ti mudi.«

Spopad ob cesti v daljavi še vedno ni pojenjal, slišati je bilo votle, bobneče udarce, kakor bi kdo tolkel po ogromnem bobnu. Onkraj hriba je gozd prešel v malo ravnino,

ki so se na njej še poznale zarasle njive. Ugledala sta požgano kočevsko vas, stisnjeno pod majhen grič. Tedaj se je dež ulil s tako silo, da sta kmalu do gležnjev gazila po lužah in mokri ilovici. Vse hiše so bile brez strehe, zato sta stekla proti požgani cerkvi. Strop se je bil vdrl in je ležal v kupih po tlaku, med obokanimi vrati je gnil kup starega, rjavega sena. Dež je bil v gole zidove in štropotal po tlaku, pljuskal je skozi prazna okna na prevrnjene svetnike v preperelih, črvivih oltarjih. Kakor da sta se utrjala iz dna te puščobe in samote, sta se dva netopirja nekajkrat spreletela iz kota v kot in se v mraku spet nekam izgubila.

Stisnila sta se pod obok pri vratih, da bi jima dež ne bil v obraz. Tomaž si je slekel suknjič in jo ogrnil z njim. Sapa je butala venomer v zaporednih sunkih, kakor da skače vanju razdražen pes. Pomaknila sta se k steni in iskala zavetja.

»Dobro bi bilo, da bi poskušala kje zakuriti,« je rekel Tomaž.

Sklonil se je in iz kupa ruševin pobral zlat lesen okvir in premočen slovenski molitvenik. Kar tako ga je odprl, se sklonil in v zadnji motni, mokri večerni svetlobi razbral štiri čudne besede: »Vi ste sol zemlje.« Sapa mu je obrnila list. Stisnilo ga je pri srcu.

»Saj ne bi gorelo,« je rekel in ji popravljaval suknjič za vratom. Čutil je, kako drgeče, kako je nenadoma vsa neboljena in revna. Stopil je ven, v kotu pokopališča so zijala široko odprta vrata mrtvašnice. Stekel je skozi naliv. Nekaj suhih vencev s črnimi trakovi je viselo po stenah, miza je molela vse štiri noge kvišku, kakor da uganja norčije, slika na steni je kazala čudnega svetnika sredi ognjenih muk. V kotu so stala nosila in pogrebni križ. Če se nočeta v nalivu utopiti, bosta morala prebiti noč pod to edino streho, ki se jima ponuja v vsej mrtvaški gostoljubnosti. Nič živega ni bivalo že dolgo tu okoli, smrt pa je le imela pripravljeno svoje orodje. Opazil je, da je prislonjena lestev v malo podstrežje, najbrž je bilo tu zasilno zatočišče vseh, ki so hodili tod okoli in so ga uporabljali v slabem vremenu.

Zlezla sta pod malo streho mrtvašnice, ki je škripala v sunkih vetra, in se zleknila na preperelo trnovo seno.

Sklonil se je nadnjo: »Ne misli, da govorim zaradi česa drugega... tako drgečeš... stisni se k meni.«

Vsa se je tresla, zobje so ji šklepetali. Noč se je zgostila okoli njiju s svojim zlobnim šumom, s čudnimi glasovi živali v gozdu, s ponehavajočimi odmevi boja v daljavi.

Nekaj časa je tiho ždela, potem pa je začutil z licem njene solzne oči. »Nikar ne misli,« je ihtela, »da mi je res tako lahko, kakor je videti. Nič ne more biti drugače, dobro vem, da ne more biti, in sama sem tako hotela. Vidiš, v meni je vrsta stvari, ki jih prej nisem poznala, zbudile so se mi prej neznane želje. Nekaj me žene med predrzne ljudi, žene me v vrvež in v sredo burnih dogodkov. Včasih se mi zazdi, da bi hotela omagati pod napor. Vleče me v tisto pijanost, ki sem jo začutila v bližini smrti. Zdaj, ko sem tu s seboj, me nekdo čaka, da pojdem z njim na pot, ki se je tako veselil. Tako se mi zdi, kakor da bi šla odkrivat neznan svet, in to mi zdaj pomeni srečo.«

»Kakšen veter nam je šel vsem skozi srce in dušo,« je pomislil. »Odpihnil je našo otroško preteklost, kakor bi odpihnil regratovo seme.« Stisnil jo je okrog pasu, otipal njene dolge, mokre lase in čutil na svojem licu njene vlažne oči.

»Nekdo te čaka,« je rekel.

»Čaka, in srečo imam, vidiš, da jo imam, ko se je to zgodilo.«

Štropotanje dežja je dušilo njun skopi pogovor. »Bodi dober z menoj še ti, ko mi gre vse tako po sreči,« je rekla in se stisnila k njemu. »Skozi isto noč in skozi isti vihar greva. Toliko mrtvih sem videla, toliko nesrečnih, toliko do smrti resno o nečem prepričanih in do konca zvestih. To zadnje me je najbolj prevzelo, tega sem tudi sebi želela, in zdi se mi, da sem zdaj dosegla.«

Streha nad njima je popustila, padajoče kaplje so trkale nekje v temnem kotu kakor

ura, ki jima meri poslednjo noč. Tomaž se je vzdignil in se ozrl skozi lino v temo. »Res je,« je pomislil, »skozi isti vihar greva . . . in ni lahko iti skozenj s tem čudnim, prekletim srcem.« Sredi viharne noči na zapuščenem pokopališču, pod streho, kjer so prej prenočevali samo mrlič, ko so se poslavljali od tega zmedenega sveta, mu je spet vstal v spomin stavek, ki ga je bil v mraku prebral: »Vi ste sol zemlje.«

Začutil je neko sorodnost med svojimi najtišjimi mislimi, kadar se je za kaj odločal in govoril sam s seboj, in temi besedami. Čutil je njih odsev v njenem ihtenju, ki je z njim izpovedovala, da je našla nekaj novega in važnega in da je povezala s tem vse, kar je bilo močnega in lepega v njej.

Proti jutru ju je zbudil ropot voza. Slišala sta klice in coklanje težkih čevljev. V mrtvašnico so zaradi naliva prenesli tri ranjence, vse premražene in mokre, ki so jih peljali tod mimo v neko gozdno bolnišnico. Spremljevalci so pred vrati zakurili ogenj, da bi jih osušili in ogreli. Dež je cvrčal na migetajočem jeziku. Tomaž in Jela sta vstala in zlezla k njim.

Upehana bolničarka je pripravljala ovoje in ves čas otročje klepetala, premraženi zdravnik pa si je grel ob ognju rdeče in zatekle roke. »Ali sta živa ali mrtva?« ju je vprašal in ju gledal skozi potna očala. »Se vama je kdaj sanjalo, da bosta prenočevala v taki gostilni?« Otresal je roke in krilil z njimi, kakor da hoče zleteti. Nato se je spravil na prevezovanje. »Tega malega pa moram res pregledati, nič ne vem, kako bo z njim.« V svitu ognja sta videla v kotu mrtvašnice mladega vojaka, skoraj še otroka, ki so ga privzdignili na nosilih. Ko so ga obrnili s hrbtom proti ognju in mu odvzeli krvavi ovoj, sta videla, kako mu iz treh drobnih ran na plečih teče kri in se mu zbira za pasom. »Takole, vidite,« je rekel zdravnik, »sem že operiral in zdravil v cerkvi, v šoli, v zidanici, pod

smreko, na vozu, v župnišču, sredi zorečega žita, med zameti in v podzemski luknji. Vse sem že počel, samo še ovsa nisem špilil.«

Prigovarjal je mlademu ranjencu: »Drži se, kakor si se do zdaj, kmalu bo boljše.« Toda ko ga je obvezal in ko so ga položili v kotu na nosila, je ranjenec pričel kratko sopsti. S čudnimi očmi je ogledoval suhe vence in križ. Ko je vstalo jutro nad zapuščenim pokopališčem, so mu osteklenele oči in je izdihnil. Na hitro so mu skopali jamo in ga zagrebli. »Sol zemlje,« je pomislil Tomaž, ko je stal sredi blatne luže ob plitvem grobu.

Po pogrebu sta odšla v megleno jutro. Dolgo sta hodila, potem pa sta v mračni gozdni globeli opazila, da vdira vanjo potok svetlobe. »Megle se bodo razkadile,« se je razveselil Tomaž. Ona pa je skoraj ves čas molčala.

Preden sta prišla do vasi nad dolino, kamor je bila namenjena, ga je pridržala in rekla: »Tu si bova dala roko, tam se najbrž ne bi mogla tako posloviti.« Videl je, kako se ji je nekaj zablistalo v očeh, nekaj svetlega in lepega.

V kurirski hiši si je Tomaž izprosil cigareto, se usedel na mokro klop na vrtu in poželjivo kadil. Gledal je tja proti hrvaški in primorski strani, gledal je vzdigujoče se oblake, v nevihti očiščeni svet, male hiše na daljnih, strmih pobočjih, svetle in temne lise hribov, nebo, ki se je jasnilo. Videl je, kako je Jela proti poldnevu odšla na svojo veliko pot s plečatim, zagorelim človekom. Samo enkrat se je ozrl za njima, nato je trdo stopil v dolino.

Ob reki je s strelom priklical čoln z drugega brega. Mlada čolnarka se mu je nasmejala, da ji je videl vse zobe. Prijel jo je za brado, ji nekaj časa gledal v oči, nato pa brez besed odšel svojo pot.

JOŽE UDOVIČ

Grešno gnezdo

Odkar se je gospod Matija Kramar, župnik obširne fare svetega Jurija, oziral s svojega hriba, kjer je gospodaril lepi cerkvi, obširnemu župnišču, velikemu posestvu, in redil do petnajst repov različne živine, je ves čas gledal s posebno skrbjo na čuden kraj, komaj dober streljaj oddaljen od farne cerkve. Prav posebne težave pa je začutil zadnja leta, take težave, da ni več vedel, kaj naj počne z njegovimi prebivalci. Mali kraj, ki ga je po zasmehujočem in pikrem namigovanju okoličanov izgubil sam hudič iz svojega ničvrednega koša, je štel že precej dolgo dobo približno sedemsto duš, ki jih je zadnje čase vedno bolj omreževal zapeljivi duh, čeprav baje že prej niso bile bogve kako vnete. Sedemsto ni ne veliko ne malo, a dovolj, da so se razodevali najrazličnejši znaki odpada, nevere, zakrknjenosti in slabega duha. Zemljepis kraja samega razodeva pomembna dejstva: razteza se od ene gostilne do druge po dolgem, vmes pa jih je seveda še več. Na šir pa leži med dvema majhnima bajtama, kjer je veliko ust, a malo kruha, veliko prebivalcev, a malo prostora. Če bi gledali pod drugim vidikom, bi mogli tudi reči, da leži med pokopališčem in mrtvašnico na eni strani in vrsto javnih in koristnih ustanov na drugi strani, kjer se deli pravica in se odmerjajo kazni in davki. Vse skupaj je pogreznjeno v kotel, da vidiš okoli in okoli le kosmata lica in brade gozdov in kolobar sončnega neba, oziroma zvezde, če ti je kaj zanje. Pogosto gospodarijo suša, vihar, povodenj, a bolj ko vse to gospodari po mnenju odločilnih krogov različen grešen in slab plevel, ki prerašča kraj kakor zapuščeno njivo.

Po teh ugotovitvah ni težko verjeti, da so njegovi prebivalci združeni in edini v slabem, da pa se ne morejo zediniti v dobrem. Ali če ponovimo besede, ki jih imajo na jeziku tisti nesrečni ljudje, ki jih država neusmiljeno prestavi vanj: slabo gnezdo, dolgočasna vas, ki pomeni konec vsakega poštenega življenja.

To misel je gojil tudi gospod župnik svetega Jurija – Matija Kramar. Kajti zlepa ni bilo kje na kupu toliko nevere, liberalcev čisto nove vrste, nezadovoljnežev, nasprotnikov vere, kar se je vselej jasno pokazalo posebno pri občinskih volitvah.

Če je pošten človek le vdihnil njegovo ozračje, je bil že zaznamovan. Pripeljal se je

Dejanje, 1940

na primer mlad uradnik na sodnijo – se zdolgočasil, se zapil, zapravljal dober glas, padel s stola in se ubil. Za njim je prišel drug, na lepem brez potrebe poneveril denar in si s tem zapravljal službo in življenje. Organist, ki je veljal za pobožnega moža, je zaklenil orgle in pričel s stavko, če njegova plača ni bila v redu odšteta. To so bili tuji ljudje, ki morda tudi drugod uganejo podobne stvari. Pravo zlo pa so bili domačini, stari prebivalci grešnega gnezda. Proti njim je bil gospod župnik čisto brez moči. Držali so že celo desetletje občino v nevrednih rokah in ni jim je bilo mogoče iztrgati. Zadnje čase pa so širili neki nov nemir, novo modrost, liberalizem nove vrste. Gospod župnik je to nevarnost v pravem času spoznal, se zvezal s trdnimi in vplivnimi možmi in postal nezaupeen proti vsaki novotarski misli tudi na lastni strani. Le s čvrsto roko je upal obdržati, kar še ni izgubljeno.

Kaj naj vendar zaupa ljudem, ki razlagajo po gostilnah, da delajo in garajo samo zato, da jim ne kruli želodec in da si morejo pokriti zadnjo plat, – da mora biti tega konec in da hočejo zdaj že več od tega. Tudi včasih je bilo prav tako, a so ljudje le živeli.

Vendar je mogel dan za dnem ugotavljati, da kljub mnogim naporom, kljub zvezi s trdnimi, zanesljivimi in vplivnimi možmi, kljub pogostemu premišljevanju ni kazalo na boljše. Stvar se je razvila tako, da je bil na eni strani vedno bolj sam, obdan z zvesto četo, na drugi strani pa so bili poleg nezvestih in slabih ovac tudi že taki, ki jim ni smel bogve česa očitati.

Pokazal se je čuden voz, ki ga ni bilo mogoče razvozlati – mogoče bi ga bilo samo presekati. Tako je mislil, hodil po svoji obširni pisarni med policami bogoslovnih knjig, pridig, dogmatik, pastoralnih priročnikov v solidnih usnjenih vezavah iz sredine preteklega stoletja. V stekleni omari so se svetila rumena jabolka, kras vrta in plačilo njegovega truda. Tudi vezani letniki nekaterih starih časopisov so ležali v prahu po omarah. Celo Zgodnja Danica je še imela tu svoje mesto, in v njej je gospod župnik odkril, da so v tistih starih mirnih časih prebivalci grešnega gnezda pisali temu pobožnemu listu pismo, kjer so obljubili, da bodo ostali vedno

zvesti cesarju, Avstriji, posvetni in duhovni gosposki, toda to obljubo so od tedaj, predvsem v njenem zadnjem delu temeljito prelomili. Rasli so mu preko glave, zabavljali, ni jim bilo prav, da je jezdil konja, zdaj so spet trdili, da redi več živine, kakor se župniku spodobi, da dela svojevolsko s posojilnico in da je preveč izsekal cerkveni gozd. Drugič je spet preveč govoril o denarju, se dal prevečkrat kam voliti, in to so govorili celo tisti, ki je mislil, da so z njim.

Čas se je torej temeljito spremenil, čisto nov duh je vel iz teh očitkov. In kako se mu je posvetilo, kakšen čuden vpliv ima ta nova sapa, ko je slišal, da je celo pobožna Neža, ki so ji rekli popoldanski kaplan, ker je molila naprej rožni venec in molitvene ure, rekla cerkovniku: »Nič mu človek ne more povedati, kaj ga tare in mori, ko tako tja v en dan tolaži: 'Bo že kako'. Preveč brez skrbi živi in preveč računa.« V teh dveh zadnjih stvareh je pobožna Neža videla njegovo glavno pomanjkljivost. Slabe misli in nasprotovanje, oboje je bilo torej tudi lastnost zvestih duš.

Kaj pa je bilo mogoče videti in slišati šele pri tistih, ki so poslušnost že zdavnaj odpovedali! Kako je imela pobožnjake v želodcu Klobčarica in kako je bila prepričana, da se ne spleča poslušati pridig, je komaj mogoče povedati. Gospod župnik je ugibal in premišljeval, kako more preprosto kmečko ženo obiti taka zakrknjenost. Kadar je srečevala ob nedeljah ljudi, ki so hodili iz cerkve, je sklenila roke pod predpasnikom in brusila jezik: »Kakšne koristi pa nesete zdaj s seboj? Mar bi se malo odpočili kje v senci ali na postelji.« V zakrknjenosti je vztrajala skoraj do smrti. Ko se je nekoč tako vžela v nogo, da je izgubila skoraj vso kri in je padala v nevarno omedlevalo, se je še takrat dolgo branila gospoda Matije. Doslej so bile take zakrknjene ženske bolj redke, so trdili po fari. Ona pa je gonila le svojo: da ni storila nič posebno slabega na tem svetu, da ima od samega dela roke take kot preperel les, da je požirala samo grenkobo in žolč. Čudna duša! Saj ji nihče ne brani teh misli, toda zakaj se brani Boga? Če je kaj grešila, da je vse že odkupljeno, je trdila. Nazadnje pa je le privolila, naj pridejo z Bogom, a ko je župnik proti večeru prišel, je bila že mrzla, solze pa so ji prav do smrti tako tekale po licih, da je bila zgavje vse mokro od njih.

»Kako se mučijo tudi te preproste duše, kako tudi one tiščijo in skrivajo svojo skrivnost in jo pokopljejo v večnem molku,« je premišljeval župnik. Kaj jo je tako prevzemalo: ali dvom? Ali jo je strlo preveliko breme? Kaj ji je ugasilo upanje in zagrenilo besede svetih molitev? Gospod župnik je zvečer premišljeval o tem, a nič pravega mu ni prišlo na um.

Nevera in malodušje sta torej hodila skupaj po tem kraju in obvladovala nekatere duše, drugi pa so se zbirali v družbe, ki so ugibale zvečer takele modrosti: človek, delavec in trpin, bi si moral sam ustvariti prijetno življenje in ne čakati drugih; treba bi bilo nekaj ljudi pobesiti, nekaj izgnati, dobiti na nekih mestih pravo besedo, planiti ob pravem času – pa bi bilo kmalu vse dobro. Potem bi se dalo v redu in miru živeti.

Take misli je posebno spretno kresal čevljarski mojster Strelè, ki je poleg čevljev v svojih mislih popravljaj tudi svetovne napake in oblikoval z njimi čisto novo kopito, na katerem bi se dal preoblikovati svet. Postavljal se je, da je predebatiral poleg enega bogoslovca tudi samega župnika, mu zaprl sapo in mu tako zmešal štrene misli, da mu ta ni vedel kaj odgovoriti.

»Kaj mislite, da vam tisti, ki vas v nedeljo poslušajo, še kaj verjamejo?« ga je vprašal, ko je že moral iti lep kos poti skupaj z njim. Župnik je vzel z glave klobuk, se popraskal po temenu in ga zavrnil: »Mnogi verjamejo, ko je že prepozno, Strelè.« Strelè pa se ni dal ugnati. Zbral je vso svojo vednost in mu zasolil nazaj take reči: »Župniki so že zelo dolgo na svetu – in kaj so ves ta dolgi čas naredili? Ves svet je danes prav tako ali še bolj narobe, žalostno je vse, da ne more biti bolj, le redki časopisi ne lažejo; denar sirot žrejo bogatini, kri teče, lakota mori, pravice ni nikoli nikjer, eni poginjajo kakor psi, drugi se iz trpljenja norca delajo; reveža nihče ne ščiti, saj tudi vi, gospod župnik, le z bogatimi in premožnimi ljudmi računate, če je treba kaj odločiti.«

Tako sta koračila preko pokošenih travnikov, in Strelètu se je zdelo, da se gospod župnik ob sami nizki travi nekoliko spotika. Nič kaj ravno ni hodil. Tudi je nekaj časa kar

molčal. Strelè ga je zato znova potipal: »Povejte mi zdaj, ali se spleča toliko pridigati? Meni se zdi, da še nobena pridiga ni nič naredila.«

In župnik da se je slabo branil: »O Strelè, Strelè, boš videl, te bo že smrt potipala, pa si boš želel pridige in odveze, a je morda ne bo.« On pa je komaj čakal, da bi ga pičil nazaj kar se da: »Od vas, ki ste dali pri posojilnici Pelanko pognati na boben, si je že ne bom želel.« To mu je zabrusil in župnik je moral molčati. Zavil je na svojo stezo, vrtel palico v roki kakor od jeze, se spet odkril, ker mu je bilo vroče v glavo, in šel počasi po kolesnici.

Kazalo je torej, da so nekateri izgubili že čisto vsako misel na dušo, smrt in poslednje reči. To življenje tu spodaj se jim je zdelo predvsem pomembno, to vsakdanje trpljenje in to vsakdanjo negotovost so sovražili, vsakdanji glad jih je spravljal ob potrpljenje, prijemljiva sreča jih je predvsem vabila. Njihove želje so begale za zemeljskimi hranami in utehami. Ko pa so tako iskali in zahtevali, so začeli najprej pri vprašanju, ali je Bog ali ga ni, prešli na talarje, črne suknje in brezdelnost, in ko so to dvojce po svoje odpravili, so mislili, da so svojemu cilju bliže. Njihov občutek krivice je vedno znova trčil ob to dvojce, kakor da jim brani do njihove pravice.

Tako je približno sedemsto duš tega kraja hodilo sicer različna pota, a pri mnogih so bile vidne take poglavitne lastnosti: – grehu so se upirali precej slabo, malo so dali na same besede, jemali so, kar so imeli za svojo pravico, nekateri pa so svoje početje celo zagovarjali. Tako je bilo z gospodično Marto. Dolgo je bila na primer učiteljica Marta gospodu župniku v precejšnjo pomoč, dokler je prebivala v družbi poštenih ljudi. Bila je ženska kakor se spodobi, in nikoli mu ni rekla besede nazaj. Ko pa jo je neka muha zvabila proč in si je poiskala stanovanje v sprijenem zraku nevernega gnezda, je bila že zapisana nesreči. Tisto pomlad je stopila na slabo pot in kar na lepem je pričela stresati take čudne besede, da človek ni vedel kam z njimi. Tudi nje se je prijela tista bolezen, da je pričela sanjariti, kako bi lahko bilo in kako ni. Najprej je začela pri sebi: zakaj zdihuje v tem dolgočasu in zapravlja svoje

dneve? »Seveda.« je mislil župnik, »mestni ljudje niso rojeni za samoto.« Potem je začela pritrjevati drugim, ko so razkazovali svojo nevoljo. »Nihče ne more danes doseči tistega, kar želi. Ali ni to krivica?« Tudi ona se bo postarala, njena leta bodo zbežala, mladost ji bo odtekla kakor voda med prsti, in kdo ji bo povrnil tisto, česar ni mogoče preplačati?

Take in podobne misli so bile tudi vzrok, da je v pomladanskih večerih pogosto kam izginila in da so jeziki vedeli povedati, kako hodi v poznih nočnih urah po nevarnih potih.

Nazadnje je vsa stvar dobila najbolj neprijetno obliko. Njeno telo je bilo blagoslovljeno, toda ta blagoslov jo je ponižal do blatnih tal. Greh je bil skrit, njegovega sadu pa ni bilo mogoče skriti. Tudi na njej se je pokazalo, kaj premore slab zgled. Prej je lahko nosila glavo visoko, kazala je svojo zalo postavo, zdaj pa je bilo vsega tega konec.

Vendar tega ponižanja ni sprejela s skesanim srcem, kakor bi se spodobilo in kar bi bilo v pomoč njeni duši. Ali ni njena pravica, je rekla župniku, da ima tudi ona otroka, saj je samostojna ženska. Kesanja pa ni hotela nikoli pokazati, čeprav jo je pekla sramota. Trdila je, da je sama to hotela in da ni nihče drug ničesar kriv. Njen drobni otrok je še nekrščen zapustil grešni svet in cerkovnik Matijček ji ga je moral skoraj s silo vzeti, da je odnesel na večer malo belo krsto na pokopališče kar pod pazduho, kakor kakšno navadno škatlo.

Od tega časa je bilo njeno srce še bolj mračno, postala je tiha, njena postava je splahnela in gub okoli oči in ust je bilo vedno več. Čim bolj je čutila, kako jo poslej sodijo, tem bolj je trdila drugim in sama pri sebi: »Kdo mi kaj more! To je bila moja pravica in lahko bi se zgodilo drugače, ko bi ne bil svet tako narobe.«

Kaj je s tem mislila, je bilo mogoče samo ugibati, še toliko bolj, ker je znala molčati ko grob in ker je bilo vse drugo skrivnost. Vendar so trdili, da ni prišla zastoj v ta kraj slabega imena.

Bila je odslej čisto drugačna in njena narobe spreobrnitev je imela velike posledice.

Gospod župnik pa je hranil ta slabi zgled za vsako primerno priložnost, kajti na njem se je jasno kazala razlika med starimi in novimi časi. Nekoč so se ljudje greha sramovali in kesali, danes pa ga imajo za svojo pravico in ga že pričenjajo zagovarjati kakor ta nesrečna gospodična Marta.

Ni pa zlepa kdo pomnil, da bi se bil kateri izmed trdovratnih grešnikov in dvomljivcev približal dobremu. Šele zadnje čase se je to zgodilo Drobniču, a na zelo nenavaden in presenetljiv način. Sredi misijona, ko je bila najlepša priložnost, da bi duša izgubila peklenško dlako, ki ji je že rasla, je Drobniča spet prav hudo vilo po stopalih in kolenih, da je klet v številnih jezikih, ki se jih je priučil zlasti v vojni. Njegova žena, ki je bila bolj bogaboječa, ga je dolgo prenašala nadvse potrpežljivo. Dan za dnem mu je knajpala noge, ki ga niso hotele držati. Zaradi te nadloge ni verjel v dobrega Boga in pri njem so se zbirali vsi, ki so imeli čezenj kaj zabavljati.

Tedaj pa se je zgodil čudež. Drobnič je svojo ženo tako razjezil, da ga je iz same jeze oblila s polnim škafof mrzle vode, ko mu je pripravljala knajpovsko kopel. Skočil je pokonci in pri priči shodil. Tedaj je tudi spet prišel do vere. Nekaj se je odprlo v njegovem srcu in bila mu je izkazana velika milost. Zanj pa se ni zahvaljeval le s tem, da je hodil v cerkev, ampak se je oddolžil tudi s tem, da je šel volit pri občinskih volitvah ono stran, ki ji je do tedaj vneto nasprotoval z besedo in dejanjem. Tako je mislil, da je do dna spremenil svoje prej tako neverno srce. Odkar je hodil spet samostojno in brez bergel po vrtu, je spet verjel v neki skriten red v stvarstvu, vedel je, da se ljudje delijo na dobre in slabe, zato se je odločil za dobro, za desno stran. Ko bi se to ne bilo zgodilo, bi bil izročil dušo črno in zaraščeno peklen-skim silam. Župnik je bil odslej zadovoljen z njim. Ugajalo mu je tudi, da so višje sile tako čudovito posegle vmes in na neki način potegnile z njim.

Veselilo ga je, da se je nenadno spreobrnil eden izmed tistih, ki se jim je ognil, če se jim je le mogel, eden iz družbe onega Mehlana, ki je nosil v žepu praznje obleke račun pogreba svoje mlade žene, ker se mu je zdel

neznansko visok, ga kazal svojim pivskim tovarišem in grozil, da bo že prišel čas pomenka. »Vsaka sveča posebej, vsaka lopata prsti je zaračunana, veliki in mali zvon...« je pretiraval in vihtel račun v roki kakor bankovec, ki se hvali z njim.

Po takih in podobnih dogodkih je bil gospod župnik vedno bolj sam. Bil je tudi vedno bolj truden. Le redko kdo je dal prav njegovim besedam, redko na koga se je mogel še zanesti.

Včasih pa so se njegove besede le potrdile in tedaj se mu je zazdelo, da se je božji prst dotaknil gnilobe kakor na njegovo povelje.

Malokje se je to pokazalo tako jasno kakor v Štorževi hiši. Bohotna Štorževka, kakih štirideset let stara ženska, ni bila več zadovoljna s svojim možem. Zbolel je, od časa do časa se mu je bledlo in zaradi sramu več let ni maral pogledati iz hiše. Žena pa si je dobila drugega moškega, nekega vandrova, in ga obdržala pri sebi, češ da ne more sama opravljati vseh del. Župnik je pogosto nameril svoje svarilne besede na to sramoto, kajti vandrovec se je vgnezdil v hiši kot pravi zakonski mož. Vse pa ni nič zaleгло, dokler se ni izkazalo, da prst božji še tiplje po tem svetu. Ta priseljenec je nekoč pasel kravo ob njivah, si zakuril ogenj in si na njem nekaj pekel. Tedaj ga je nenadoma božjast vrgla v sredo ognja, ki si ga je sam zakuril, da mu je žerjavica sežgala ves spodnji trup in mu ga zoglenela. Ko so prišle neke ženske mimo njega, je ležal tam kakor napol obžgan panj in bil še pri življenju, a tako spačen, da je prihajalo ženskam slabo in se jim je meglilo pred očmi od slabosti. Toda človek je čudna stvar in tako očitna svarila mu kmalu izpadejo iz glave.

Zato je gospod Matej žalostno gledal s svojega hriba in spoznaval, da je zlo tisti plevel, ki ima najbolj gosto seme, in je bil prepričan, da bo vedno huje preraščal zemljo. Ne samo ta mali kraj, ki mu je nasprotoval ves čas, kjer mu je mogel, tudi ves ostali svet je krenil na nova pota in gre za novimi zastavami. Njegovi stari načini tu ne bodo mogli več do živega. Ljudje niso več vdani, z malim zadovoljni, ne verjamejo več nikomur, vedno bolj so nezaupljivi. Kje so časi

posojilnic in zadrug, kje tisti lepi dnevi! Danes samo še zahtevajo, jutri bodo jemali s silo, danes grozijo, jutri bodo planili.

Kaj je pomagalo, da je trdno držal v svojih rokah nekatera odgovorna mesta, da je vestno izvrševal naročila, da je bil pogosto trd in neizprosni. In ni morda tudi sam česa kriv? Ko je pustil prodati Prevki telico, ker leta in leta ni vrnila izposojenega denarja, je ni bilo več v cerkev. Zbolela je in dolgo poležavala. Počasi pa se je zlizala, in ko jo je gospod Matija spet videl, ki je omenil, da je Bog tako dal, da je ozdravela. Ona pa se je odrezala: »Sonce, sonce je tako dalo, ker sem se hodila peč in cvret nanj.«

Težko je razumeti današnjega človeka. Zato je gospod Matija tudi sklenil, da se bo umaknil od tod. Toda preden je to storil, ga je prišla pljučnica in skleniti je moral svoje račune s tem svetom, ki ga ni več razumel in kjer njegove oči niso več ločile, kod gre prava in varna steza. Nekaj časa je polegal, nato pa zapustil to dolino, ki je bila vedno bolj podobna zmedi ob koncu sveta.

Toda njegova fara je pokazala ob njegovi smrti vse posebnosti. Različne »strani« njegovih faranov se niso mogle niti toliko zediniti, da bi mu skupno zapele »Blagor mu, ki se spočije«, nekaterih njemu posebno vdanih mož pa sploh ni bilo mogoče pregovoriti, da bi pustili še koga drugega k sodelovanju za to zadnjo pot. Njegova fara je torej pokazala, da se lepi dediščini, ki jo je tudi on imel za sveto, ne bo zlahka odpovedala: pustila ga je zato precej samega iti v mater zemljo, le njegova zvesta čreda ga je obdajala prav do zadnjega.

Ni mogoče reči, ali mu je bilo to čisto prav ali ne. Gotovo pa bi mu bolj ugajalo, ko bi slišal za svojo krsto poltihe pogovore, ki bi hvaležno naštevati njegove vrline in dobrote, namesto da je Neža, popoldanski kaplan, nekajkrat skoraj na glas vzdihnila: »Mogočni so bili, pa so le revež, če človek prav premisli.« Z besedo revež pa ni jemala v misel njegovih zemeljskih dobrin.

Ko so njegovi zvesti mrmrali v lepem jesenskem popoldnevu očenaše za njegovo dušo in za vse ranjke, ki počivajo na tistem

pokopališču, je bilo mogoče videti v zeleni nižini vse polno ljudi, ki so se vbadali po njihah, otavah in deteljah, a se niso spomnili, da bi mu privoščili le en sam očenaš. Kajti kakor za življenja, tako ga je še po smrti delila od njih nevidna meja, vztrajali so tudi zdaj na neki »drugi strani«.

Če pa bi gospod župnik stal na pobočju svojega ljubega sadovnjaka, pod čistim, modrim nebom, bi mu srce gotovo napolnili žalost in jeza. Tisto uro, ko so ga devali v grob, se je zbrala pri zadnji hiši grešnega gnezda jata paglavcev in krenila proti njegovemu zlatemu in zrelemu vrtu. Za plotom si je izbrala nekaj najlepših dreves, se prerinila skozi gosto živo mejo, si naložila čudovitih sadov v klobuke, za srajce in v predpasnike, brez vsakega spoštovanja. In zdelo se je, da zlatolasa jesen sama drži z njimi, kajti zapihal je njen veter, pomagal otresti nekaj polnih vej in obsipal z žoltimi cekini male roparje, ki so izkoristili prve ure njegove velike odsotnosti. Nato so se stekli skrit v sredo najlepšega prosa, in nekateri med njimi so grizli in

naenkrat. Polegli so na hrbet, grizli z gostimi zobmi kakor kobilice in gledali v edini oblak, ki se je sprehajal po nebu.

pokušali s poželjivimi usti kar po troje sadov. Nekoliko niže je plaval preko jasnine ozek in prosojen prvi krajec, kakor bi se bel kos kruha potapljaj v modrem mleku. Gospod župnik bi bil ob tem pojavu pomislil na spremembo vremena, na deževje, ki se bo gotovo kmalu pričelo s svojimi sivimi dnevi, z dolgimi puščobnimi urami, in cela vrsta gospodarskih skrbi bi mu vznemirilo srce: koliko je še nepospravljenega, koliko še nedovršenega! Nato pa bi se spomnil, da je proso, ki v njem zdaj gnezdi roparska svojat pravzaprav njegovo, ne sosedovo. To je njegova njiva! In odhitel bi v dolino. Jata pa se je že pomaknila v drugo skrivališče. Precenjeval bi škodo in glasno izražal svojo nevoljo.

Ura v zvoniku svetega Jurija je odbila štiri, ljudje so po njivah sedali v senco, da se namesto malice nekoliko odpočijejo, in ob potih in stezah je bilo videti živino, ki se je pasla in čakala, da jo vprežejo v škripajoče vozove.

Tisti čas so gospodu župniku zapeli poslednjo pesem, ki se je na sredi skoraj pretrgala, ker nekaterih najbolj glasnih pevcev ni bilo.

Grešno gnezdo pa tudi ob smrti gospoda Matije ni dosti spremenilo svojega zadržanja in tega najbrž tudi v bodoče ne misli. Slej ko prej bo njegova srenja ostala sama sebi zvesta, čakala bo, da minejo nadloge, in jih skušala stresti z ramen, nasprotovala bo župniku, godrnjala nad davki. Saj je bilo tako že od tistih časov, ko so jo morale razne kuge, črne kože in stiskale pogostne lakote. Bilo je tako ves ta dolgi čas, ko je ni nihče razumel in ko so jo vsi samo sodili.

In Bog ve, ali bo kdaj kaj drugače.

Gospod Matija je sicer vedel za čuden voz, ki ga je zavozlal, a si ga ni znal razvozlati. Čutil je samo, da se bo nekaj zgodilo, da vsa velika množica nekaj hoče, da stremlji za nekimi pravicami in da le še malo gleda na utrjene človeške postave.

Sicer pa se mu je izpolnila ena želja, ki jo je dolgo gojil: da bi ga ob tisti hudi uri ne bilo več na svetu.

Nič se ni vprašal, kako bo z drugimi, ki bodo prišli za njim v bližino takega grešnega gnezda, v zmedo bede, samote, nevere, krivice in slabosti, med duše, ki nosijo sredi puščave in pustih pogorišč tudi zakopane vrelce, ki bi bilo treba priti do njih.

JOŽE UDOVIČ

Dolina njegovih sanj

Tisti večer je zelo težko hodil. Večkrat je tako zaostal, da se je dolga vrsta pred njim čisto izgubila med smrekami in poraslimi skalami, mu ušla za ostrim ovinkom, se mu skrila za razcefranimi zastori megle, ki se je kadila iz kraških dolin. Nekajkrat je slišal, kako je zadnji pred njim polglasno rekel: »Kaj pa Matjaž tam zadaž?« Potem je spet zaostal, jih iskal z očmi z malega prelaza in zavil za njimi mimo starega trša, ki se mu je v odprtem trebuhu svetil preperel les, kakor da je požrl zaklad.

Bil je mlad fant, študent, zadnje leto pred vojno se je bil vpisal na univerzo, doma pa je bil iz teh krajev, ki so proti njim že ves večer hodili po zviti partizanskih poteh med Krimom in Blokami. V gozdu ni bil več novinec, doživel je že precej prask in že vrsto uspelih napadov. Zdaj so se znašli spet sredi večje ofenzive.

Malo je postal. Trenutek prej si mogel še videti pot, potem pa so se oblaki tako čudno zgostili nad ozko drago, da je bilo, kakor bi nekdo ugasil mrlečo luč – in naenkrat je vsa pokrajina potemnela. Obdala jih je mišje siva noč. Skoznjo so rili kakor krti in se izogibali obroču jesenske ofenzive, ki se je najbrž že sklenil okoli njih. Matjaž je razločil na desni strani senco gore, podobne dolgi spolzki ribi, ki so ji na hrbtu in ob straneh rasli nazobčani grebeni smrek kakor plavuti.

Že ves večer je mislil samo na to, da po dolgem času spet hodi tja proti svojemu lepemu svetu, ki je bil zaljubljen vanj, proti jezerski dolini pod črnim, dolгим Javornikom. To je dolina čudnih podzemskih jam, ki bruhnejo na dan srebrno sivo jezero in ga, ko se jim zdi prav, spet pogoltnejo, dolina številnih čudes, studencev, ponikalnic in kapnikov, dolina jezerskih trav, bičja, vodnih ptic in mračne gozdne samote. Bil je doma iz vasi, ki je ležala nad jezerom v gozdnatem vrhu strmega hriba. Če se je vzel na pobočje, je jeseni, pozimi in spomladi drobno valovila pred njim jezerska planjava, poleti pa so vsa ravan prerasle ostro dišeče jezerske trave.

Tudi nad njegov svet je čas prignal svoj vihar. »Koliko pa jih je še ostalo od tistih, ki so mi bili blizu?« je razmišljal. Domači – za

Novi svet, 1947

nikogar ne ve, kaj je z njim, vsi so po ječah in taboriščih. In tudi drugi – skoraj že vsi mrtvi. V avgustu tistega prekletega dvainštiridesetega leta so jih zgnali skupaj in jih odvedli proti Staremu trgu. Dolg, suh colonello, strupen kot smrt, je stal pred cerkvijo na kamnitih stopnicah. Jetniki so morali v vrsti mimo njega, on pa je delal nad njimi nekakšna znamenja, neke zmaličene križe. Smrt je izbirala. Vse, ki so bili tako zaznamovani, so pobili na različnih koncih, na starotrški Ulaki, na loških njivah, celo na Križno goro so jih nekaj vlekli in jih tam postrelili.

Veja ga je oprasnila po licu. Odlomil je z grma vlažno vejico in si jo potisnil na suha usta. Ničesar ni videl okoli sebe, ves je bil sredi svojega sanjskega sveta, ki je bil prej tako čist in lep, zdaj pa so se po njem spreletavali mrtvaški krokari s krvavimi kljuni. – Res, bili so dnevi, kakor jih ta svet še ni videl. Za cel lojtrski voz je bilo mrličev, za težak voz. Kri se je cedila v vroči cestni prah, krvava sled je držala celo uro daleč, vse do pokopališča. Trop psov je tulil za vozom. – Oči so mu bile polne podob, ki jih je gledal v temi pred seboj, in vse se je mešalo v njih: lepota in zločin, sončna trava in krvave lise na njej, speča vas in sovražna puška, ki meri iz okna, temni, dišeči notranjski gozdovi in plitvi grobovi sredi njih, jate vodnih ptičev nad svetlo vodo, migetanje srebrnih rib in mrtvaška mōra, ki je zdaj ležala nad vsem.

Po naravi je bil veder človek, trdoživ, ljubil je življenje, in če je šlo za to, da si je bilo treba kaj s težavami in muko priboriti, se je večkrat predrzno, samozavestno spustil v tak življenjski metež. Zato je tudi zdaj živo verjel, da bo kmalu prerasla vse rane njegovega sveta nova, svetla trava življenja. Le kadar se je takole spomnil domačih, matere, male, drobne sestre, ki je bila tudi nekje zaprta, znancev, ki so bili mrtvi in ki bo brez njih njegov svet pust, mu je čudno zašumelo v glavi. Včasih je kaj storil, pa si ni znal prav razložiti, zakaj. Ko je bil lačen ko pes in bi bil tudi gada snedel, ga je prijelo, da bi dal svoj kruh – in ga je dal. Če je kdo silil vanj s pogovorom, se ni dosti zmenil zanj, sam pa je rinil v tiste, ki so se mu zdeli klavrni in zaprti. Sredi nevarnosti in težav se je čutil varnega, ko pa je počival v miru na gozdni

jasi, je bil nemiren in pust. Na pohodih se ni mogel otresti otročje razvade: v glavi mu je zabrenčala kakšna beseda, pregovor ali stih, ki se ga je kdaj naučil na pamet, in se ga ves dan ali vso noč ni mogel otresti.

Tudi ko je zdaj taval za svojimi ljudmi skozi temni notranjski gozd, mu je tako zapelo v glavi: »Teman oblak izza gore ... teman oblak ...« »Otročarije,« si je rekel.

»Neumno je, da sem tako zaostal, morda so krenili kam s poti,« ga je skrbelo. Saj ni nobeden dobro vedel, do kod so že pririnili beli in Nemci, ki so jih obkoljevali. Nič ni bilo slišati, ne človeških stopinj ne živali, le iz globine gozda je čul cviljenje nekega ptiča. Ko je došel do višine med dvema visokima smrekama, se mu je zdelo, da vidi na niže ležečem obronku kup hiš. Ni si mogel predstavljati, kje pravzaprav je, in stoječega sredi tišine je zgrabilo neko nenavadno razpoloženje, podobno pričakovanju in nekakšnemu otročjemu veselju pred vsem neznanim. Zanjelo ga je s tako močjo, kakor popade včasih žival nemir pred nečim, česar ljudje ne čutijo.

Ni moglo biti še pozno, a zdelo se mu je, da je večer že strašno dolg. Trop ptičev je preletel pot. Slišal je žvižgati perutnice nad seboj. Temna, sluzasta gora na desni strani se je zdaj končavala. Preložil je puško na levo ramo, zatipal v malem žepu krušnjaka cigareto, odkril drobec koruzne skorje in ga stisnil med zobe. Spomnil se je, da ne sme kaditi.

Vas, ki jo je bil videl z višine, je bila zdaj pred njim onkraj male kraške ograde. Zdelo se mu je, da je v mlaki pred njo zakvakala žaba in da se je med hišami nekaj posvetilo. Sklonil se je nizko nad pot in ugledal v blatu steptano gaz. »Tu so šli, nikamor niso krenili.«

Po nekaj korakih je opazil, da pod nizkim, okleščenim borovcem sedijo na hlodu trije ljudje. »Tudi ti so malo počili,« se je razveselil. Počasi so vstali, stopili nekaj korakov do njega, se spogledali in ga obstopili. »Od kod si pa ti prikolovratil?« ga je vprašal prvi, ki mu je preko glave visela v vogal prepognjena vreča. A niso čakali odgovora, vsi trije so ga hkrati zgrabili, mu vsi trije hkrati jemali puško, ga držali za vrat in za roke, iskali po

žepih in po krušnjaku ter se ruvali z njim. Dež je pričel pršiti. V velikem začudenju se jih je najprej otrešel, potem pa so mu le zvezali roke na hrbtu in ga pričeli trepljati po rami. »Ti si pravi,« je godrnjal eden, »menda ne misliš, da si prvi, ki sem ga takole povezal«. Hripavo so se zarežali. Obraze so imeli vsi trije revne, suhe in smešne. Dva sta imela skoraj enake, povešene brke, tretji pa kakor da je bil brez obraza, kakor da nima ne ust, ne nosu, ne oči, tako je bil brez vsake podobe. Obraz mu je bil podoben rjavi, zamazani cunji. Glava mu je gledala iz raztrgane italijanske šotorke, ki mu je vsa visela preko prsi.

Matjažu je vrelo v glavi. Kaj to pomeni? Trije smešni cempetci ga kar takole zvežejo, se mu smejejo in ga trepljajo po rami. Slišal je nekaj žvižgov in nekaj klicev, sapa je buhnila v razcefrani borovec. Čeprav so ga že imeli trdno v rokah, se je še vedno prerival z njimi, stoječ v mlaki sredi poti. Čutil je, da mu žveka voda v čevljih. Vsa reč je bila tako neumna in smešna, da se je Matjažu zdelo, kakor da zdaj, ko se je takole malo spoprijel z njimi, lahko reče »zbogom« in gre naprej svojo pot.

Toda začutil je trdo zvezane roke. Nato se jih je pokazalo še več, dolge puške so ga obdale kakor plot, znašel se je sredi mokrih klobukov, kap in kučem.

»Kolovrat,« mu je rekel majhen možic z nogavico na glavi, »pravo pot si ubral!«

»So še zadaj?« ga je vprašal oni s cunjastim obrazom.

»Še,« je jezno rekel, »še so, in niti ne daleč«. Ko je slišal sam svoj spremenjeni glas, nekoliko ohripel od razburjenja, se je šele zbudil iz prvega začudenja. »Kakor neumno, kratkovidno miš so te, kakor miš, ki gre na slanino,« si je mislil. Začutil se je trudnega in onemoglega, a že naslednji trenutek ga je bilo sram, da mu nič drugega ne pride na um. Ker so mu verjeli, da so njegovi še zadaj, so hitro krenili z njim strmo v hrib, nato preko grebena in na drugo stran v »dolino njegovih sanj«. Spotoma je poslušal njihov pogovor in zvedel, kako se je to moglo zgoditi. Ko so njegovi ljudje šli skozi vas, so bili oni skriti

v hišah in hlevih, niso se upali pokazati, ker jih je bilo malo. On pa jim je potem sam padel lepo v torbo. Mali možic z nogavico na glavi si je dal mnogo opraviti z njim. Njihov pogovor je bil neumen kakor butalska noč. »Sprevod čiste neumnosti,« si je mislil Matjaž, »in jaz sem pravi tepec za njihovo družbo.« Grenkoba mu je polnila usta, kakor da žveči pelin. Voda mu je žvekala v čevljih. Dolina njegovih sanj ga je onstran hriba sprejela tako mrzla in tuja, da ga je zazebllo okrog srca.

Hišo, kamor so ga pripeljali, je ločil le dolg vrt od ceste, ki se vije ob robu jezera in se nato zarije v notranjske gozdove. Za njo je bil gost gozdič nizkih smrek, ki so vršale v vetru. V polnočni temi je Matjaž razločil senco Javornika onstran planjave, ki jo je v tem poznem jesenskem času zbirajoča se voda že spreminjala v močvirje. V hiši se je moral pred kratkim nastaniti manjši oddelek belih. Po trdi, nekoliko zategli govorici jih je spoznal, da so večinoma doma tu okoli, le nekaj je bilo takih, ki bi jim prisodil ljubljanske obraze. Spočetka so si ga ogledovali, nekateri pomenljivo kimali z glavo pred njim, puhali vanj tobačni dim, hoteli vedeti to in ono, ga nekajkrat prekleli, nato pa so ga zvezanega posadili na klop in se niso preveč zmenili zanj. Saj so dan za dnem imeli s seboj ujete ljudi.

Med njimi, ki so rogovilili po sobi, je nekatere poznal. Saj so se zbrali v tej beli družbi znani veljaki, posojilniški, mesarski, gostilniški, napredni in klerikalni, verni in neverni, mladi in stari. Sklenili so storiti vse, da bi obdržali oblast v svojih večjih rokah. Videl je košatega Kukca, ki je stopil v sobo. Tista leta je hotel biti nekakšen beli paša tega konca in je počenjal res tudi prave turške grdobije. Tudi okrogli Netek je bil tu, oblečen v usnjen plašč, kakor ga je vedno nosil v času svoje prejšnje veljave. Sami taki možje, ki so si priborili slavo v vojski bloškega župnika, ki je, širokopleč in trebušast, sam hodil s puško na bojne pohode, da bi utrdil v svoji okolici rimsko oblast in moč svojih predpostavljanih, bil sam pri smrtnih obsodbah in si ob takih prilikah mel roke kakor mešetar pri dobri kupčiji. Tudi Matjaževim domačim je izkazal veliko uslugo. Poskrbel je, da so bili o

pravem času »na varnem« in da je bil njihov hlev prazen.

Dobrega pomočnika je imel v mladem kaplanu od Svetega Vida, ki je zamenjal blagoslovljeno škropilnico s strojnico in hodil z njo blagoslavljal svoje neverne ovčice.

Dva izmed njih, ki ju ni poznal, sta stopila k Matjažu in ga začela nekaj izpraševati. Košati paša Kukec pa ju je potrepljal po rami in rekel: »Nič izpraševanja, mi ne bomo nič več izpraševali. Vse, kar je treba, vemo.« Razkoračil se je sredi sobe, obrnil Matjažu hrbet in si prižgal cigareto. Vrh usnjenega plašča mu je visela dolga nemška pištola.

Možic z nogavico na glavi ga je ogledoval od vseh strani in mu rekel: »Gledaš pa že tako živo – kakor polh iz dupla.«

Tedaj je stopila v sobo mlada ženska. Iskala je z očmi, videl je, da ji je nekdo povedal, da imajo jetnika, takega kozla, ki sam pride v past, in prišla ga je pogledat. Stala je pri vratih in gledala. »A, to je,« je rekla komu. Matjaž je opazil najprej nekoliko zaničljiv pogled, potem pa se ji je obraz spremenil. Stala je tam nekam žalostno in kakor da se nečemu čudi. Roko je v zadregi vzdignila na prsi, prsti so se živčno igrali z veržico, ki jo je imela za vratom.

»Kako je mlad,« si je rekla. Sedel je tam z razpeto srjaco, rjav, plečat, s prezirljivim izrazom v obrazu. »Malo več ko dvajset let ima,« je presodila. »In kakšne oči ima, kako so žive.« Ko ga je tako gledala, ji nenadoma vse drugo ni bilo nič več mar. Nič ji ni bilo mar, da bi ga morala gledati po strani, saj je bil partizan, dva njena brata pa sta bila na strani belih. Pes, ki je prišel z njo, mu je obvohal noge. Soba je bila polna tobačnega dima, petrolejka je gorela z dimastim plamenom.

Ni se mogla načuditi nalezljivi mladosti, ki je sijala iz njega. V njegovem obrazu je bila čudna moč, pogled mu je bil miren in čist, in sredi svojega začudenja je začutila, da se takemu človeku ne sme nič zgoditi. Med vsemi temi ljudmi, ki jih je nekaj poznala, ni bilo nikogar, ki bi imel na sebi le senco takega življenja, kakor je žarelo z obraza mlademu zvezanemu človeku.

Ni mogel prenesti, da ga je tako gledala. Usmiljenje in pomilovanje mu je bilo zoprno. Kakšnega usmiljenja pa je bil vreden, če je bil tako neumen, da je padel v roke tem klapoušcem. »Smešen sem, to je vse,« si je rekel, »pojdi k vragu s temi svojimi očmi!«

»Ali ste mu dali kaj jesti?« je vprašala. V sobi pa je bil tak hrup, da je ni nobeden slišal. Zunaj jo je poklical ženski glas: »Mana!« »Lepo ime,« je pomislil, »a vrag jo vzemi!« Bela družba je bila zelo glasna, nekaj jih je jedlo, dva sta se sporekla, eden, čisto rjavih las, se je širokoustno bahal: »Preklete,« je vpil, »strelja pa nihče ne tako kot jaz!«

Košati glavar Kukec se je od nekod vrnil, a kmalu spet izginil. Slišati je bilo, da je nekdo prijezdil do hišnih vrat, in v nizki obokani veži je bilo čuti ropot težkih, okovanih čevljev. Dež je bil ob šipe. Mana se je vrnila z modro pločevinasto skledico in stopila k jetniku.

»Boš pil?« Nič je ni pogledal, sklonil se je in poželjivo izpil. Pomislila je, da bi še pred kratkim najbrž ne bi tako ravnala z ujetnikom iz gozda. Zdaj pa ni mogla drugače.

»Bi še?«

»Kakor hočeš.«

Ko mu je držala skledico, jo je obšla misel, da ga je bila že nekoč videla. Kaj ni že hodil tod okoli? Da, prav on je bil, ostal ji je v spominu. Med počitnicami še pred vojno je hodil v kratkih hlačah in zeleni srjaci ob jezeru, brskal po njem in nekaj iskal, stikal po potokih in luknjah ter večkrat tudi prenočil v gostilni.

»Si tu doma?« jo je vprašal.

Prikimala je, odšla in se spet vrnila s skledico. Ko je pil, je gledal njene roke, ki so se tresle. »Saj je vseeno, kdo je, samo da mu ne bi nič storili,« si je želela.

»Kaj ga napajaš,« ji je rekel okrogli Neték, »saj najbrž ne pojde daleč, ga bodo že tam poteščali.« Ni se zmenila za te besede.

»Nekje sem te že videla,« je tiho rekla.

»Ali mi to tako praviš, kakor pravi v svetem pismu dekla Petru?« jo je vprašal. Ni prav vedela, kaj misli s tem. Pogledal jo je in videl, da ima temne lase in droban, prestrašen obraz.

Nič se mu ne sme zgoditi! Prvič ji je postalo zdaj tako jasno, da je mera za človekovo vrednost nekje povsem drugače, kakor je mislila doslej. Če bi ji kdo rekel, naj odloči, ali vsi, ki so v njihovi hiši, ali on, bi rešila njega. Čutila je, da ne bo več mogla govoriti z nikomer izmed njih, če mu bodo kaj storili.

Več jezdecev se je ustavilo pred hišnimi vrati. Kukec je brcnil psa, ki je ležal jetniku pri nogah, si popravil pištolo in odprl vrata v temno vežo. Matjaž je videl mokre dežne plašče, videl, kako so prižgali hlevsko svetilko, in kakih šest jih je sedlo k vegasti mizi v temni, nizki veži. Mana jih je poznala: vedno isti ljudje, ki odločajo o vsem, koga je treba prijeti, komu zapleniti, koga spraviti s tega sveta. Obstala je pri odprtih vratih, hlevska svetilka je metala štiri senčne trakove po mizi in po stenah, obokani strop pa je bil teman. »Vsi domači...« je slišala, »vsi so enaki, saj poznam hišo...«

»Sodniki,« je pomislila. Tu, v njihovi hiši ga bodo obsodili. Skozi odprta vežna vrata je sapa metala curke dežja, na kamnitnem tlaku se je nabirala luža, govorili so pritajeno. Njeno preprosto srce pa je bilo v tem kratkem času spremenjeno. Bila je z njim, z njegovo nalezljivo mladostjo, z njegovimi živimi očmi, poskušala je biti celo z njegovimi mislimi. Na mizi pred sodniki je ležala puška kakor znamenje smrti. Iz temnega prostora je dihala vanjo nekaj mrzlega in zlobnega.

»Zakaj pa ga imamo tu?« je rekel eden izmed njih, ki ga Mana ni poznala. »Njega samega vprašajte.«

»Nič ne bomo več spraševali,« je slišala debeli Kukčev glas. Suh, bled človek z očali pa je vseeno vstal, stopil v sobo in se preril do jetnika, da bi ga nekaj vprašal. Pogleda sta se jima ujela.

»Hudiča,« je rekel beli.

»Hudiča,« je rekel mladi jetnik.

Gledala sta se, belemu je planila nekakšna zadrega v obraz.

»So te naši ujeli?« je vprašal neumno. Snel si je očala in jih nekoliko zmeden zbrisal. Mlademu partizanu so se stisnile oči: »Kdo bi si bil mislil!« Videti je bilo, da je zanj srečanje z njim največje presenečenje te noči. Strmel je belemu v obraz. Čudno se obrača svet. Spomnil se je zakajene ljubljanske gostilne na Cankarjevem nabrežju, kjer je v družbi mladih ljudi tolikokrat posedal z njim. Imel je pesmi v dijaških listih, nekaj že tudi v revijah.

»Kaj bo zdaj s teboj?« je vprašal beli in si popravljaj očala. Jetnik ga je začudeno gledal. Da, to je človek iz njihove mlade družbe, Janez Globočnik, ki je pisal take in take pesmi in bil enih misli z vsemi njimi. Bili so živahna družba, pili so in hoteli razumeti čas, ali bolje, niso ga hoteli razumeti. Tudi on je z njimi obsojal staro, verjel v nekaj novega, kar mora priti. Zdaj pa mu ga vrag postavi sem, da ga bo zasliševal in morda celo sodil. Neviden meč je razcepil svet na dvoje in nevidna tehničarica je pretehtala vsa človeška srca.

Beli znanec je od zadrege kar otrpnil. »Koliko časa že hodiš tod okoli?« je vprašal.

»Nekaj dni.«

»In prej, kje si bil?«

»Na vseh koncih in krajih.«

Tudi nekaj drugih je pristopilo in ju gledalo.

»Ali je to zasliševanje ali pomenek?« je vprašal jetnik.

»Tu zdaj malokoga zaslišujejo,« je odvrnil beli znanec. »Vse opravijo hitreje.«

Tako se obrača svet. Bil je med njimi, a kdo ve, po kakšnih potih je prišel do tega, kar je zdaj, pri kakšnih mizah je pozneje pil in se navduševal. Ali je mogoče, da je kdo med njimi kar tako, brez prepričanja? Vojna vihra je že drvela prek sveta, čutili so, da se pripravlja nekaj odločilnega, velikega in po-

membnega za vse. Niso si mogli prav predstavljati, kako se bo zgodilo. Eno pa so vedeli, da se nihče ne bo mogel rešiti sam, da se bodo morali rešiti skupaj.

Matjaž se je dobro spomnil, kako je nekega večera nekdo vstal in govoril: »Čas je že pokazal svoje znamenje. Znamenju pa je ime Pelin.« Vzdignili so kozarce in pili, in v pipjači je res bila grenkoba. Človek, ki stoji zdaj pred njim, je tudi pil na zdravje spoznanja, da bo treba prebresti grenkobo, jo premagati in se rešiti. Zdaj pa je sam na strani tistih, ki so vrgli trpljenje v svet.

»Škoda, da sva si tako nasproti,« je rekel beli znanec in odšel v temno, mokro vežo. Tam so se bili že zmenili in odločili.

Mana se je bila nekam zgubila. Vse je vedela: ubili ga bodo. Peljali ga bodo nekam do hriba in slišala bo strel. Zadnjič je slišala, kako je Neték pravil o nekem terencu, ki so ga bili ujeli in obsodili. Pokleknil je k jami, ves se je tresel in prosil: »Dajte, pustite me, saj ste ljudje. Ko bi vi videli moje otroke!«

»Ti si prekosmat, da bi bil človek,« mu je bil odgovoril Neték. Sedla je na nizki stol in slišala, kako ji je odmevalo v ušesih. Ljudje ... ljudje ... Nekaj strašnega je v tem, da mora človek prositi drugega, naj bo človek. Gnalo jo je, da bi nekaj storila, a ni vedela kaj.

Beli jetnikov znanec se je vrnil v sobo. »Ni ti treba praviti, sam dobro veš, kakšni časi so zdaj...«

Jetnik ga je pogledal z ostrimi očmi. Mladi obraz mu je žarel, prsi je imel razgaljene. »Vem, kakšen čas je zdaj, tudi znamenje pozna. Oba ga pozna. Pelin.« Beli si je obrisal potno čelo. »Ali misliš, da boš še kdaj

pisal pesmi?« Zagledal se je v strop in se ni več zmenil zanj.

Videl je, kako so v veži vstali od mize, vzeli svetilko, šli mimo okna in nekaj iskali za kozolcem. Razločno je videl skozi okno poševni, gosti dež v soju njihove svetilke. Luč je plesala zunaj kakor vešča, se oddaljevala in bližala. Kaj neki počno? Slišal je uro, ozrl se je v njeno svetlo, dolgo nihalo. Utež je podrknila. V glavi mu je zapelo kakor včasih med pohodi: »Šest – dilj – in dil – jic – dvo – je. Šest – – –.«

Tedaj je znova zagledal modro skledico pred seboj. Dekletu so se tresle roke. »Ne vidiš, da sem odprla okno?« je zašepetala.

Pil je počasi. Zunaj so ropotali okoli hiše, slišal je, kako se dež vrtinči pred okni. Nekaj kapelj je padlo na pod.

Mimo oken na drugi strani se je svetilka vračala proti hiši. »Vešča,« je pomislil. Potna okna so se zasvetila. Ozrl se je dekletu v obraz in se nasmehnil, zagorele so mu oči, nato pa je skočil na klop in se pognal skozi okno. Dež mu je udaril v vroče oči. Prej ko so mogli streljati, je izginil v temi.

»Tecite,« je vpil nekdo, »prekleti...«

Mana je razburjeno stekla v temno vežo in poslušala. Nobenega strela ni bilo slišati. Stopila je k zadnjim vežnim vratom. Onstran je šumel gozd pod strmo, golo goro.

Ko si je Matjaž izvil roke iz vezi ob bukvi v bregu, se je ozrl nazaj v temo. Ves večer je vedel, da bo poskušal nekaj storiti, a ni mogel misliti, da bo kdo z njim. In vendar ...

Dolina njegovih sanj mu je odkrila svojo novo skrivnost.

MILAN BREZOVAR

Žale v Ljubljani – priča dogajanj med vojno

IZSLEDKI NEKEGA PREUČEVANJA

- I.
Grobišča in grobovi borcev
II.
Turjaške žrtve

SPREMNA BESEDA

Težko je predstaviti obsežno delo Milana Brezovarja *Žale v Ljubljani – priča dogajanj med vojno*, nakopičeno v dolgih letih vztrajnega, natančnega izpisovanja in preučevanja razpoložljivih podatkov o nasilno umrlih med drugo svetovno vojno, narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo ter sovražno okupacijo na Slovenskem.

Vse te podatke, ki so v pokopaliških knjigah in v evidenčnem sistemu o pokopanih na grobiščih in v grobovih na pokopališču Sv. Križ Žale v Ljubljani bili vpisani ob smrti bodisi pripisani pozneje, je avtor prepisal v devet knjig beležnic s 1700 stranmi.

Zapis, ki ga je namenil in priredil za revijo Borec, je razdelil v dve poglavji.

Iz prvega poglavja *Grobišča in grobovi borcev* so razvidni način hkratnega primerjanja vse razpoložljive dokumentacije na Žalah, način njene strokovne obdelave in izsledki tega preučevanja ter prikaz tematskih sklopov dokaznega gradiva.

Drugo poglavje *Turjaške žrtve* podrobno in sistematsko obdeluje samo deveti tematski sklop prvega poglavja, namreč prve ekshumacije borcev narodnoosvobodilne vojske in aktivistov Osvobodilne fronte, žrtev gestapa in domobranske politične policije, pomorjenih 4. maja 1945 ponoči v okolici Turjaka, in prenos devetindvajsetih žrtev s Turjaka na Žale v osvobojeno Ljubljano sredi maja 1945.

Opisani dogodki so v podrobnostih utemeljeni in pričajo o uspelem načinu znanstvene obdelave celotnega dokaznega gradiva, nanizane v prvem poglavju.

Uredništvo se je odločilo objaviti avtorjev zapis zaradi izredne tematske pomembnosti, saj jasno in bistveno odgovarja na dvomljiva in protislovna, pomanjkljiva, včasih tudi neprijetna vprašanja, ki se porajajo zaradi zamegljenosti, izkrivljenosti ali zamaščanosti resničnih dogodkov in dogajanja ob koncu narodnoosvobodilnega boja in oboroženega spopada z okupatorji in njihovimi pomagači.

Prispevek je ponekod zelo pretresljiv in terja spoštovanje človeškega dostojanstva, hkrati ko ne razkriva samo malomarnosti dosedanjih popisovalcev partizanskih grobov in grobišč na ljubljanskih Žalah, marveč celo poskus manipuliranja z mrtvimi.

Avtor je obširno gradivo oddal v varstvo Arhivu SR Slovenije, katerega vodstvo mu je bilo pri dosedanjem preučevanju vedno naklonjeno in v oporo z usmerjanjem dela in omogočanjem fotokopiranja arhivov Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev in Federalnega odbora za organizacijo prenosov posmrtnih ostankov padlih borcev narodne vlade Slovenije v Ljubljani. Prav to mu daje jamstvo, da bo v doglednem času v okviru Arhiva SR Slovenije objavljen zapis celotne študije, ki jo nakazuje prispevek v reviji Borec.

I.

GROBIŠČA IN GROBOVI BORCEV

ZAKON O GROBIŠČIH IN GROBOVIH BORCEV TER NAVODILO IN POJASNILO O NJEGOVEM IZVAJANJU

Skupščina SR Slovenije je na seji zbora združenega dela in zbora občin 22. februarja 1978 sprejela zakon o grobiščih in grobovih borcev (Uradni list SR Slovenije, številka 4, 1. marca 1978), Republiški komite za vprašanja borcev narodnoosvobodilne vojske in vojaških invalidov pa je malo pozneje na podlagi zakona izdal navodilo, pojasnila in vzorčni popisni list, ki določajo zakon in kako ga je treba izvajati (Uradni list SR Slovenije, številka 9, 25. aprila 1978).

Po tem zakonu so grobišča in grobovi borcev pomembni zgodovinski objekti pod posebnim družbenim varstvom in se varujejo, urejajo in vzdržujejo tako, da je padlim in v vojni umrlim borcem izkazano spoštovanje in da se ohrani trajen, viden spomin na njihove žrtve.

Za grobišča in grobove borcev se po tem zakonu štejejo grobišča, kostnice, grobnice in grobovi borcev narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, borcev za severno mejo v letih 1918 in 1919 in slovenskih dobrovoljcev iz vojn v letih 1912 do 1918, pripadnikov bivše jugoslovanske vojske, padlih v boju s sovražnikom, jugoslovanskih vojnih ujetnikov, internirancev in drugih žrtev sovražnikovega nasilja iz druge svetovne vojne in iz prejšnjih vojn, kakor tudi predvojnih revolucionarjev, žrtev političnega nasilja in žrtev sovražnega delovanja zoper varnost države oziroma zoper ustavno določeno ureditev Socialistične federativne republike Jugoslavije.

Zakon pojmuje kot grob borcev vsak prostor, v katerem so pokopani posamezni borci ne glede na to, ali so v njem pokopane tudi druge osebe ali ne.

Za grobišča borcev se šteje kraj, na katerem je v enem skupnem grobu pokopanih več borcev, ali več grobov, razvrščenih po določene-

nem redu, v katerih je pokopan po en borec ali več skupaj.

Grobnica je arhitektonsko urejeno grobišče.

Kostnica je arhitektonsko urejen skupen prostor, v katerem so pokopani posmrtni ostanki borcev, ekshumirani iz prvotnih grobov.

Kenotaf je izpraznjeno grobišče ali grob borca, na katerem je ohranjeno izvirno nagrobno znamenje.

Grobišče in grobovi borcev zunaj naselij se označujejo z ledinskim imenom, to je z domačim imenom njiv, travnikov, gozdov gričev ipd., dokler si ne pridobijo imena z uradno veljavo.

Med grobišča in grobove sodijo tudi spominska znamenja.

Značaj groba borcev imajo po zakonu tudi posamezni družinski grobovi na krajevnih pokopališčih, v katerih so pokopani posmrtni ostanki borcev, zato je treba poskrbeti tudi za njihovo vzdrževanje, če svojcev ni več ali ti iz upravičenih razlogov ne morejo skrbeti za grob. K vzdrževanju grobišč in grobov borcev sodi tudi najemnina za grobove, ki jo je dolžan poravnati organ ali organizacija, ki skrbi za grobišča in grobove borcev. To velja tudi za družinske grobove, v katerih so pokopani borci, če ni več njihovih svojcev ali ti te iz upravičenih razlogov ne morejo plačevati.

Grobišča in grobovi borcev morajo biti označeni s spomenikom ali drugim nagrobnim spominskim znamenjem, na katerem so napisani podatki o padlih ali v vojni umrlih borcih oziroma z napisom, da so tu pokopani neznaní borci.

Navodilo o izvajanju tega zakona posebej poudarja, da je pri urejanju in preverjanju grobišč in grobov treba upoštevati mednarodno uveljavljena načela o njihovem trajnem varstvu, po katerem teh grobov praviloma ni dopustno prekopavati in posmrtnih ostankov prenašati v drug kraj ali vanje pokopavati

druge umrle. Prav tako tudi ni dopustno samovoljno urejanje ali preurejanje teh grobov, če ni v skladu z načelom o njihovi nedotakljivosti ali je v nasprotju z določbo člena 5 tega zakona, namreč, da se posmrtnih ostankov padlih in v vojni umrlih borcev, ki so pokopani v urejenih in vzdrževanih grobovih ali grobnicah, označenih s spomeniki ali drugimi spominskimi znamenji, ne sme prekopavati. Le izjemoma se lahko posmrtne ostanke borcev, ki so pokopani v posameznih grobovih, zbere in pokoplje v sedanjih ali na novo urejenih skupnih grobiščih, če to namreč zahteva smotrnejša ureditev in vzdrževanje grobov borcev.

Zakon zavezuje občinski upravni organ, pristojen za vprašanja borcev narodnoosvobodilne vojske in vojaških invalidov, k skrbi za varstvo, urejanje in vzdrževanje teh grobov, da mora pristojni občinski upravni organ voditi evidenco o grobiščih in grobovih na območju občine in hraniti vso dokumentacijo o njih; za območje SR Slovenije opravlja to nalogo Republiški komite za vprašanja borcev narodnoosvobodilne vojske in vojaških invalidov.

Občinske skupščine so morale urediti evidenco in dokumentacijo o teh grobovih v enem letu po uveljavitvi zakona, pravna razmerja in zemljiško knjižno stanje grobišč in grobov pa v dveh.

Finančna sredstva za varstvo, urejanje in vzdrževanje grobišč in grobov se zagotavlja v občinskem proračunu. Način ugotavljanja sredstev drugih organov in organizacij, ki skrbijo za grobišča in grobove borcev, pa se ureja s samoupravnim sporazumom oziroma družbenim dogovorom.

O prekopu posmrtnih ostankov borcev v skupna grobišča in grobove in večjih preureditvah le-teh odloča občinska skupščina, na območju katere so posmrtni ostanki borcev. Preden občinska skupščina odloči o prekopu ali preureditvi teh grobov, mora dobiti privoljenje svojcev padlih ali v vojni umrlih borcev in mnenje Republiškega komiteja za vprašanja borcev narodnoosvobodilne vojske in vojaških invalidov.

Dovoljena preureditev grobišča ali groba borca mora praviloma temeljiti na avtentični ureditveni zasnovi celote.

Grobišče zunaj krajevnega pokopališča mora biti urejeno v skladu z naravnim oko-

ljem. Dostop do njega mora biti neoviran in ustrezno utrjen s kamnitim ali drugačnim tlakom.

Kadar imajo grobišča kot celota, grobovi, spomeniki ali druga nagrobna spominska znamenja značaj kulturnega spomenika, se morajo varovati, urejati in vzdrževati v skladu s predpisi o varstvu kulturnih spomenikov pod pogoji in na način, ki ga določi pristojni zavod za spomeniško varstvo.

Napisi na spominskih kamnih grobišč in grobov borcev morajo biti čitljivi, zato jih je treba sproti obnavljati.

POPISOVANJE GROBOV IN GROBIŠČ BORCEV

Uveljavitev zakona o grobiščih in grobovih borcev in navodila o njegovem izvajanju ter pravnoveljavni predpis o načinu varstva, urejanja in vzdrževanja po popisnih listih in evidenci grobišč in posameznih grobov borcev so povzročili občinskim skupščinam v SR Sloveniji velike preglavice.

Zakon je od občinskih skupščin terjal, da v izredno kratkem času, v enem letu, s popisnimi listi uredijo evidenco in za vsakega v grobišču pokopanega borca zberejo te podatke: priimek in ime, datum in kraj rojstva, datum in kraj smrti, datum in kraj pokopa, narodnost, državljanstvo, spol, pripadnost enoti narodnoosvobodilne vojske, ali je bil narodni heroj, talec, žrtev fašističnega nasilja, interniranec ali zapornik, predvojni revolucionar, žrtev političnega nasilja, žrtev sovražnega delovanja zoper varnost države oziroma ustavno določeno ureditev v SFRJ Jugoslaviji, borec za severno mejo v letih 1918 in 1919, prostovoljec iz vojn v letih 1912 do 1918, pripadnik bivše jugoslovanske vojske, ki je padel v boju s sovražnikom, jugoslovanski vojni ujetnik.

Nadalje, da v dveh letih po uveljavitvi zakona uredijo vsa pravna razmerja in zemljiško knjižno stanje grobišč in grobov borcev na svojem območju.

S tem so popisovalci grobov in grobišč dobili težavno, odgovorno, skoraj neizvedljivo nalogo. Zakaj? V enem letu so morali namreč zbrati verodostojne življenjske podatke o vsakem padlem borcu, najsi je bil pokopan v grobišču, v skupinskem ali v lastnem grobu, v poimenskem seznamu pa

so morali priložiti tudi fotografije, načrte, skice in podobno.

Navodilo je popisovalcem ukazovalo, da morajo pri iskanju podatkov in zbiranju dragocenega gradiva uporabiti vse možno arhivsko gradivo. To je ne samo iz Arhiva SR Slovenije in regionalnega zgodovinskega arhiva Ljubljana, Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Zgodovinskega arhiva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, arhiva varnostnoobveščevalne službe, marveč iz vseh naših ustanov, ki hranijo podatke o grobiščih in grobovih borcev, na primer občinskih odborov Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojske, regionalnih zavodov za spomeniško varstvo in muzejev narodnoosvobodilnega boja, od upravljalcev pokopališč pa tudi drugih organizacij, organov in skupnosti.

LJUBLJANSKO OSREDNJE POKOPALIŠČE SV. KRIŽ ŽALE

Spomladi 1982, štiri leta po sprejetju zakona o grobiščih in grobovih borcev, mi je komite za družbeno dejavnost pri Izvršnem svetu Skupščine občine Ljubljana Bežigrad na pobudo predsedstva občinskega odbora Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojske zaupal kočljivo nalogo, da v skladu s tem zakonom, navodilom in pojasnili zberem avtentične podatke o bivših borcih, talcih in žrtvah, ki so pokopani na osrednjem pokopališču Sv. Križ Žale v Ljubljani, s posebnim poudarkom na grobišču v spominskem parku, to je na oddelku N₃₁ in N₃₀ tega pokopališča.

Grobišče na oddelku N₃₁ je avtohtono. Na njem so začeli pokopavati umrle v začetku aprila 1941, tudi že prve padle borce, vojsake bivše jugoslovanske vojske. Leta 1942 so tam pokopali 471 pokojnikov, večji del upornih borcev narodnoosvobodilne vojske, aktivistov Osvobodilne fronte, pripadnikov varnostnoobveščevalne službe, narodne zaščite, talcev, pa tudi drugih žrtev okupatorjev in njihovih pomagačev. Poleg njih so na tem oddelku pokopali umrle iz socialno najšibkejših in najrevnejših slojev ljubljanskega in okoliškega prebivalstva, ki so jih pripeljali na pokop iz mestne hiralnice, splošne bolnišnice in od drugod iz Slovenije. Tu so grobovi mestnih revežev in beračev, mrtvorojenih in

nezakonskih otrok, gospodinjских pomočnic s podeželja, ponesrečencev in vseh tistih, za katere ob zadnjem slovesu ni bilo dovolj denarja za dostojnejši pokop. Njim je bil namenjen pokop v »baraki«, to je iz štirih surovih, neobdelanih desk zbiti krsti, brez vsakega pogrebne obreda.

V letih 1943, 1944 in 1945 so na grobišču N₃₁ pokopavali le še redke posameznike. Od aprila 1941 do 15. maja 1945 je bilo tu pokopanih 724 umrlih.

Grobišče na oddelku N₃₀ pa je nastalo in se širilo šele po osvoboditvi z ekshumacijami (izkopi) padlih borcev Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske ter žrtev okupatorja in njegovih pomagačev. Njihove posmrtno ostanke so pripeljali iz različnih krajev Slovenije.

V drugi polovici maja 1945 so ekshumirali in prepeljali iz okolice Turjaka posmrtno ostanke 29 turjaških žrtev in jih pokopali na grobišču N₃₀. V prvi polovici aprila 1947 so z organizirano akcijo Federalnega odbora za organizacijo prenosov posmrtnih ostankov padlih borcev pri ministrstvu za notranje zadeve narodne vlade Slovenije iz najrazličnejših krajev Slovenije prenesli sem posmrtno ostanke 120 borcev narodnoosvobodilne vojske, 5. maja 1955 pa iz Kozlarjeve gošče posmrtno ostanke zadnje ekshumirane žrtve domobranske roke, petnajstletne Vere Škraba iz Črne vasi na Barju. S tem so bili pokopi na tem grobišču končani.

TRIJE SEZNAMI POKOPANIH BORCEV (SG 1, SG 2 IN SG 3)

Za popis grobišča borcev, talcev in drugih žrtev okupatorja na pokopališču Sv. Križ Žale so mi na bežigrajski občini ponudili tri sezname borcev, ki naj bi bili pokopani na oddelkih N₃₁ in N₃₀. To so sezname grobišča, označeni s kraticami SG 1, SG 2 in SG 3. Obenem so pripomnili, da je sovražnik tik pred umikom iz Ljubljane uničil žalske mrliske knjige.

Seznama padlih borcev SG 2 in SG 3 sta različna popisa istega grobišča, N₃₁ in N₃₀. Seznam SG 2 z naslovom Grobišče talcev na Žalah je brez datuma. Seznam SG 3 je registriran pod številko 359/1981 in ima naslov Grobišče (N₃₁ in N₃₀) – spominski park borcev in talcev, padlih v narodnoosvobodilni

vojni, Skupščina občine Ljubljana Bežigrad, Žale.

Seznama sta pravzaprav popisa podatkov o borbcih, katerih imena so vklesana v nagrobne spomenike grobišča na Žalah, in sta ju pripravila različna popisovalca, upoštevaje vsak svoje zaporedje: priimek in ime, letnici rojstva in smrti borca, v več primerih je naveden tudi kraj smrti. Podatki o teh borbcih so ohranjeni tudi v tako imenovani rdeči kartoteki, ki jo hranita Ljubljanski regionalni zavod in Republiški zavod za spomeniško varstvo Slovenije. Tretji seznam borcev je bil pripravljen na podlagi prvih dveh, to je SG 2 in SG 3, in smo ga označili s kratico SG 1. Ta seznam ni narejen po doslednem abecednem redu priimkov borcev. V njem je 350 poimensko navedenih borcev in 64 z oznako neznani talec. Skupaj torej 414.

Že bežen pregled seznamov je pokazal, da se ne ujemajo ne po številu poimensko navedenih borcev ne po številu označitev neznanih žrtev. So polni napak, pomanjkljivosti, netočnosti, nesmislov itd. Na primer, pri poimskih navedbah so napake pri letnicah in zapisu imen:

7. Anžur Alojzij 1914–1946, prav je 1944
12. Border Anton, prav Dorrer
15. Bokalj Valentin, prav Bokal
16. Boršt Uden 1919–1942, Dachau. To je popoln nesmisel. Namreč, z nagrobnega spomenika študentu kemije Leonu Skapinu je prepisan kraj Uden Boršt, prav Udin Boršt (!), iz njega pa sta narejena ime in priimek Uden Boršt. Temu izmišljenemu imenu sta dodani letnici Leonovega rojstva in smrti 1919–1942. V Dachauu pa je umrl njegov oče Karel.
32. Bizlaj Adolf, prav Gerlaj
38. Ceržinič Neda, prav Ceržinič
39. Cistar Darinka, prav Čistar
49. Dimič Poldka, prav Dimic Leopoldina
54. Drobež Stane, prav Dorbež
58. Drobež Ivan, prav Dorbež
83. Gašperšič Nedeljko, prav Zdralovič Nedeljko
122. Kosman Drago, prav Rosman
124. Komavh Peter, prav Romavh
125. Klusov Jože in pod številko 63 Flander Gogo. Iz borca Boga Flandra s partizanskim imenom Klusov Joža sta v seznamu nastala dva borca.
176. Maver Josip, prav Mauer

189. Matijašič Aleksij, prav Matjažič
193. Miklavčič Franci, prav Miklavc Franc
208. Obram Franci, prav Obran Franc
244. Peklež Josip 1895–1942, prav Ferlež
254. Reček Štefan, prav Recek
263. Silovinac Pavel, prav Šilovinac
269. Strus Milan, prav Štrus
291. Škrajnar Anton, na spomeniku Škrajnar, prav Škrajner
292. Šlajpah-Axi Franc, prav Šlajpah Franc-Aki
299. Toma ing. Zoran, prav Tuma
304. Tivader Franc, prav Tivadar
320. Vrhovec Alojz, prav Vrhovec Alojzij
327. Velkovrh Anton in pod številko 328 Velkovrh Matija, prav Velkavrh. Napako je naredil župni upravitelj v Polhovem Gradcu. Vsi njuni predniki so nosili priimek Velkavrh.
329. Verhovec Franc, na spomeniku Verhovec, prav Vrhovec
330. Vidra Rado, na spomeniku Vidra, prav Vydra
333. Zorman More Rado, na spomeniku Orman Morel Rado 1913–1942. Osebe s tem priimkom nismo našli. Skoraj vsako leto pred 1. novembrom je nekdo pred imenom Orman s tintnim svinčnikom zapisal veliko črko Z, tako da je nastal priimek Zorman Morel Rado, vendar tega priimka nisem srečal ne v seznamih, ne v matičnih pokopaliških knjigah, ne med prepoznanimi anonimno ustreljenimi in pokopanimi talci, ki so v teh knjigah označeni z NN_m in NN_z, neznani moški in neznana ženska. Med ustreljenimi talci sem našel edino na Jakoba Morela, 1919–1942, rojenega 21. junija 1919 v Postojni, ustreljenega v Gramozni jami pri Tomačevem 13. maja 1942, skupaj s Stanetom Dorbecem, rojenim 21. junija 1920 v Litiji.
332. Zajc Alojz 1925–1942, na spomeniku Zajc Alojzij, brez letnic rojstva in smrti.
335. Zakranjšek Rafael, na spomeniku je prav Zakrajšek
338. Zornada Pepe 1918–1944, na spomeniku Zornada Pepe, v mrliško-pogrebni knjigi 1947 Zornada Frenk, v spisku Federalnega odbora za organizacijo prenosov posmrtnih ostankov padlih borcev pri ministrstvu za notranje zadeve narodne vlade Slovenije Pepe-Frenk, prav Zornada Josip-Frenk.

ČETRTI SEZNAM POKOPANIH BORCEV (SG 4)

Zaradi tako površnega popisa grobišča borcev na ljubljanskih Žalah, ki zagotovo kaže podobo tega lepega poslednjega bivališča, sem se trdno odločil, da še enkrat naredim natančen popis in zberem vse podatke o vseh borcih, ki so pokopani tu, predvsem pa, da prepisem z nagrobnih spomenikov prav vse, kar je vklesano v kamen.

Natanko sem preštel vse grobove in imena in naštel 432 grobov z imenom in 67 z oznako neznani talec, skupaj torej 499. Torej kar 85 grobov več, kot je navedeno v prvih treh seznamih (82 grobov z imeni in 3 več z napisom neznani talec).

Pripravil sem torej četrty seznam tu pokopanih borcev in ga označil s SG 4. Imena pokopanih sem razvrstil po strogem abecednem redu, nato pa seznam primerjal s SG 1. Ugotovil sem, da so na spomenikih grobišča zanemarili, prezrli trideset imen borcev, da so v treh primerih iz enega pokopanega »napravili« dva: tako je iz Boga Flandra s partizanskim imenom Klusov Joža, 1918–1944, v SG 1 pod številko 63 naveden Flander Bogo, 1918–1944, pod številko 125 pa Klusov Jože, brez letnic rojstva in smrti; iz imena Nedeljko, 1903–1942, je nastal Nedeljko Gašperšič, 1903–1942, in (Zdralovič), Nedeljko, 1913 (prav 1903–1942); iz Alojza Zajca brez datuma rojstva in smrti je postal v SG 1 pod številko 332 Zajc Alojz 1925–1942, v SG 4 pa Zajc Alojz s partizanskim imenom Stanislav Rihtaršič, 1919–1942. Narobe so zapisali 47 priimkov in imen, letnic rojstva in smrti, kraja smrti.

PRIMERJAVA SEZNAMA SG 4 S KRONOLOŠKIM PREGLEDOM DOGODKOV V LETIH 1941 DO 1945

Seznam SG 4 sem nato primerjal s podatki v Letopisih Muzeja narodne osvoboditve Slovenije 1957 in 1958, Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja IZGD na Slovenskem po letu 1960, Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, 6. del, Borbe v Sloveniji, Vojnozgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade v Beogradu, v obsežnih zbornikih Ljubljana v ilegali, 1., 2., 3. in 4. del, ter občinskih

kronikah narodnoosvobodilnega boja mesta Ljubljana.

Kritično sem ugotovil, da so na grobišču borcev pokopani posmrtni ostanki ljudi, ki so umrli pred drugo svetovno vojno, na primer Silvo Flander, 1885–1934, in ne 1944 (ko je bil prekopan skupaj s svojim sinom na to grobišče), in po njej, na primer poročnik Jugoslovanske ljudske armade Dane Čudič, 1925–1947, devetnajstletna delavka, žrtev reakcije, Poldka Dimic, 1926 – 25. novembra 1945, slovenski slikar Vito Globočnik, 1920 (ali 1917) – 1946, predvojni revolucionar Viktor Koleša, 1884–1946, Božan Žabjek, 1922–1947, Branko Ivanuš, 1919–1955.

Ugotovil sem tudi, da so na grobišču vklesana v kamen imena borcev, ki niso pokopani tu: partizan Franjo Artač, 1914–1942, in Marjan Bizjan, 1919–1942, sta se zaradi hude zime 1941/1942 iz gozda umaknila v Ljubljano. Orožje sta skrila nekje pri letališču Moste-Polje, da bi ga spet lahko uporabljala na pomlad. Toda italijanski fašisti so ju aretirali, zaprli, mučili in 20. julija 1942 odpeljali na kraj, kjer sta skrila orožje. Prav tedaj so italijanske vojake napadli partizani, Artač in Bizjan sta hotela pobeigniti, a so ju sovražne krogle ranile. Njuni trupli so Italijani še med bojem polili z bencinom in ju zažgali. Posmrtnih ostankov niso prepeljali na žalsko pokopališče.

Človek z imenom Jakob Bastarda, 1911–1942, ni obstajal, zato tudi ne more biti pokopan. Bržkone je bil zamenjan z Jakobom Založnikom, njegovo ime sem našel na vrhu spomenika narodnoosvobodilnega boja v Polhovem Gradcu. Bil je sorodnik Marije Bastarda, rojene Založnik, žene Cirila Bastarda iz Dolenje vasi 5. Jakoba Založnika so ustrelili Italijani v Srednji vasi 12. maja 1942 skupaj s še 14 kmeti in delavci iz okolice Polhovega Gradca, vendar njegovih posmrtnih ostankov niso prepeljali na ljubljansko pokopališče.

Tu tudi niso pokopani vsi tisti borci, ki imajo na nagrobnem spomeniku vklesano poleg imena, priimka, letnice rojstva in smrti tudi kraj smrti. Tako Sonja Gradišek, ?–1945, Rawensbrück (prav Ravensbrück); Zvonimir Jelenič, 1895–1945, Augsburg; Alojz Prešeren (prav Preširn), ?–1944, Dachau, Danica Peruzzi, 1927–1945, Rawensbrück (prav Ravensbrück); Rudi Pihlar, 1923–1945, Bergen-bolsen (prav Bergen Belsen); Karlo Skapin,

1895–1945, Dachau; Leon Skapin, 1919–1942, Uden Boršt (prav Udin Boršt); Ivan Škraba, 1899–1943, Auschwitz; Jera Ukmar, 1885–1944, Auschwitz.

Poleg teh tu niso pokopani še:

Jože Dolhar-Janez, 1915–1945. Vzdrževal je partizansko zvezo med Dolenjsko in Štajersko. Dne 8. februarja 1945 so ga ujeli Nemci blizu Vač pri Litiji in ubili ter zagrebli neznanu kam.

Leopold Gregorič, 1921–1945, politkomisar in pozneje komandant brigade vojske državne varnosti. Padel je v boju z Nemci 19. marca 1945 v Lokvi pri Divači in je pokopan neznano kje.

Ljubo Gregorič, 1922–1942. Njegovo zadnje bivališče je bilo v Ljubljani na Tržaški cesti 24. Padel je kot borec narodnoosvobodilne vojske na Dolenjskem avgusta 1942 in je pokopan neznano kje.

Janez Magister-Žan, 1923–1945. Njegovo zadnje bivališče je bilo v Ljubljani v Kavškovi ulici 27 v Spodnji Šiški. Bil je politični komisar, major 9. SNOUB, in je padel v boju s sovražnikom 20. februarja v Velikih Lipljenah. Tam je tudi pokopan (morda na pokopališču Škocjan na Turjaku).

Vinko Magister-Bato, 1928–1943, Žanov brat. Naslov isti. Padel je kot borec narodnoosvobodilne vojske leta 1943. Natančnejših podatkov o njem ni bilo mogoče dobiti. V Arhivu SR Slovenije, v fasciklu 4 pod številko 1616/46 ni več temeljnega spisa o njem.

Anton Kucler, 1910–1944, pomočnik intendant 2. bataljona 2. SNOUB Ljube Šerčerja. Padel je v boju z Nemci januarja 1944 v Mozirskih planinah in je tam tudi pokopan.

Leopold Kucler, 1918–1945, operativni oficir, kapetan 14. divizije. Padel je v boju z nemškimi nacisti aprila 1945 nekje pri Rajhenburgu (Brestanici) in je tam tudi pokopan.

Stanislav Kucler, 1921–1943. Padel je leta 1943 v Dolomitih in je tam nekje tudi pokopan.

Vsi trije Kuclerjevi bratje so imeli zadnje bivališče v Lesnem brdu številka 40 pri Vrhnici.

ki. Vojaki italijanske okupacijske vojske so 26. avgusta 1942 ustrelili njihovega očeta Franca, izdelovalca harmonik in požgali domačijo. Na njej sta bila partizanska javka in zbirališče hrane za osvobodilno vojsko. Njihovo mater Antonijo, narodno junakinjo, staro šestintrideset let, so odgnali v Ljubljano in jo 3. septembra 1942 ob 18.30 kot talko ustrelili v Gramozni jami pri Tomačevem.

Franci Prijatelj, 1923–1942, in njegov brat Maksi Prijatelj, 1924–1942, sta bila člana varnostnoobveščevalne službe in okrožnega komiteja Skoja. Nazadnje sta stanovala pri Devici Mariji v Polju. Italijanski okupatorji so ju ustrelili leta 1942 in ju neznano kje pokopali.

Bratje Skalja, rojeni v Ljubljani, Leopold Skalja, 18. september 1916–1943, Alojz Skalja, 1922–1944, in Josip Skalja, 1908–1942, so imeli zadnje bivališče na Poljanah. Leopold Skalja je bil komandant čete v Šerčerjevi brigadi in je padel v boju s sovražnikom leta 1943 pri Polici nad Grosupljem. Tam je tudi pokopan.

Milana Šuštaršiča, rojenega v Gradacu v Beli krajini, 11. novembra 1920, dijaka srednje tehnične šole, sekretarja rajonskega komiteja Skoja Bežigrad v Ljubljani, je italijansko vojaško sodišče (Tribunale militare di guerra) obsodilo na smrt. Pripadniki fašističnega bataljona M so ga 7. februarja 1942 ob 8.30 ustrelili v Gramozni jami pri Tomačevem in ga takoj nato odpeljali v Tržič pri Trstu (Monfalcone) ter ga skrivaj pokopali na tamkajšnjem pokopališču.

Franc Turnšek, rojen na Vranskem 24. decembra 1910. Njegovo bivališče je bilo v Ljubljani na cesti Sv. Petra številka 7. Bil je aktivist Osvobodilne fronte. Italijanski fašisti so ga ustrelili med prvimi šestimi talci na Slovenskem, 28. aprila 1942 ob 8. uri v Radohovi vasi. Verjetno so ga pokopali na župnijskem pokopališču v Št. Vidu pri Stični.

SEZNAM USTRELJENIH TALCEV

Seznam SG 4 sem primerjal tudi z drugimi seznamami.

Tako s seznamom S I, to je oseb, ki so jih okupatorji in njihovi pomagači ustrelili

med 6. aprilom 1941 in 9. majem 1945. Ta seznam je izdelalo vodstvo Mestnega pogrebne-
nega zavoda (MPZ) takoj po osvoboditvi
Ljubljane in ga 6. junija 1945 izročilo Komisiji
za ugotavljanje zločinov okupatorjev in do-
mačih pomagačev. V spremnem pismu je
pripomba, da je seznam natančen poimenski
spisek vseh ustreljenih oseb, ki so bile pripe-
ljane Mestnemu pogrebniemu zavodu v po-
kop.

Primerjal sem ga tudi s seznamom S II,
ki ga je vodstvo Mestnega pogrebne-
nega zavoda poslalo isti komisiji istega dne kot prvi se-
znam. S II je spisek devetnajstih datumov,
ko so italijanski okupatorji med 10. marcem
in 7. avgustom 1942 devetnajstkrat streljali
talce in ustrelili 111 oseb, ne da bi navedli
njihova imena. Takoj po ustrelitvi so jih
prepeljali na pokopališče k Sv. Križu na
Žalah in jih pokopali mimo Mestnega pogreb-
nega zavoda. Primerjava s tem seznamom pa
je bila možna šele, ko so bili identificirani vsi
talci. Prepoznal sem jih po dnevu, uri in kraju
ustrelitve in po točnem številu ustreljenih.
Samo oni in nihče drug so bili namreč tedaj
ustreljeni in anonimno pokopani na Žalah v
Ljubljani.

Italijanski okupatorji so po partizanskem
napadu na železniški most čez Ljubljano pri
postaji Preserje v noči od 4. na 5. december
1941 obdolžili prebivalce okoliških vasi, da
so krivi za partizanski napad, čeprav z napa-
dom na most niso imeli nikakršne zveze.
Veliko so jih zaprli in uprizorili pošasten
sodni proces, na katerem je vojaško-vojno
sodišče (Tribunale militare di guerra) obso-
dilo 16 nedolžnih ljudi na smrt. Dne 10.
marca 1942 ob 7.50 so jih ustrelili v Gramozni
jami, ne da bi navedli njihova imena, in jih
takoj po ustrelitvi prepeljali na pokopališče
k Sv. Križu. Pokopali so jih na oddelku N₃₁
v štiri skupne grobove mimo Mestnega po-
grebnega zavoda.

V žalsko mrliško-pogrebno knjigo (MPK),
leto 1942, so jih vpisali pod zaporednimi
številkami od 290 do 305 kot NNm (neznani
moški), justifikacija 10. marca, pokopani v
štirih skupnih grobovih na oddelku N₃₁, v
vrsti devet in vrsti deset z oštevilčeno lokacijo
groba. Vse smo prepoznali. Dne 10. marca
1942 so bili ob 7.50 v Gramozni jami ustrelje-
ni:

Franc Babšek, kmet, rojen 1. oktobra 1920
v Dolu pri Borovnici, zadnje bivališče Dol št.
10.

Anton Debevec (ne Debevc), delavec, rojen
29. junija 1922 v Dolu pri Borovnici, zadnje
bivališče Bistra, št. 24.

Ivan Debevec (ne Debevc), krojač, rojen
1911 v Dolu pri Borovnici, zadnje bivališče
Dol.

Ciril Gabrovšek, kmet, rojen 26. junija 1911
v Godoviču-Gorici, zadnje bivališče Bistra,
št. 6.

Ernest Godec, rojen 1. maja 1910, Ljubljana,
zadnje bivališče Dol pri Borovnici.

Jakob Krašovec, mehanik, rojen 1. avgusta
1915 v Dolu pri Borovnici, zadnje bivališče
Dol, št. 21.

Franc Letonja, delavec, rojen 28. februarja
1910 v Dolu pri Borovnici, zadnje bivališče
Dol, št. 12.

Anton Miklavič (ne Miklavčič), učitelj, rojen
12. junija 1899 v Kobaridu, zadnje bivališče
Borovnica, št. 99.

Karel Ogrin, delavec, rojen 30. oktobra 1901
v Ložu, zadnje bivališče Dol pri Borovnici,
št. 12.

Vincenc Ogrin, delavec, rojen 19. julija 1910
v Padežu pri Borovnici, zadnje bivališče Dol,
št. 12.

Alojz Palčič, krojač, rojen 6. septembra 1914
v Ložu, zadnje bivališče Lož, št. 4.

Franc Rihar, delavec, rojen 10. oktobra 1910
v Bistri pri Vrhniki, zadnje bivališče Dol, št.
12.

Mihael Rihar, delavec, rojen 9. septembra
1914 v Bistri pri Vrhniki, zadnje bivališče
Verd.

Martin Tomažin, delavec, rojen 22. oktobra
1917 v Sv. Miklavžu, Maribor, zadnje biva-
lišče Bistra pri Vrhniki, št. 113.

Franc Vrhovec (ne Verhovec), delavec, rojen
4. avgusta 1920 v Dolu, zadnje bivališče Dol
pri Borovnici.

Janez Žigman, kmet, rojen 13. avgusta 1921,
v Slavinji, Postojna, zadnje bivališče Dol pri
Borovnici, št. 12.

NEKAJ SKLEPNIH MISLI IN RAZMIŠLJANJ

Pregledal sem tudi 94 dokumentov različnih poveljstev italijanske okupacijske vojske, ki so nastali od 31. oktobra 1941 do 26. junija 1943 in govorijo o ujetih in ranjenih ter nato ustreljenih partizanih. Samo redke od njih so prepeljali k pokopu na ljubljanske Žale.

Večkrat sem kritično pregledal pomanjkljiv seznam ustreljenih oseb, justificiranih na podlagi italijanskega vojaškega vojnega tribunala v Ljubljani v letih 1941, 1942 in 1943; seznam sodi v arhiv Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Arhivu SR Slovenije. V tem okviru sem večkrat do potankosti pregledal tudi dokumentacijo o tako imenovanih turjaških žrtvah.

Pri ugotavljanju istovetnosti in prepoznavanju posmrtnih ostankov neznanih moških in žensk, posebej talcev, ki so bili pokopani na Žalah mimo Mestnega pogrebneга zavoda, mi je bila v veliko oporo znana in urejena dokumentacija zgodovinarja Janeza Kosa o ustreljenih talcih v Ljubljani in okolici v letih 1942 in v začetku leta 1943. Dobrohotno mi jo je posodil hkrati s krajevnim leksikonom dravske banovine, ki je izšel v Ljubljani leta 1937. Opiral sem se tudi na objavljene kronološke pregledne med narodnoosvobodilnim bojem v ljubljanskih občinah in Sloveniji in izdajo Ljubljana v ilegali 1., 2. in 4. del. Vse to zato, da bi se lažje znašel v džungelskem labirintu tedaj upravno-politične in cerkveno-župnijske razdelitve na Slovenskem in doma v miru trezno razmislil, kdo je bil ali bila neznana žrtev. Kljub dokaznemu gradivu je bilo prepoznavanje zelo težavno, saj si je sovražnik na vse načine prizadeval, da bi prikril svoje zločine.

Toda čeprav je šlo za bogato dokumentacijo, se do popolnega seznama borcev narodnoosvobodilne vojske, pokopanih na Žalah, nisem mogel dokopati. Vsak novi seznam, ki mi je prišel v roke, je zbudil v meni pravo babilonsko zmešnjavo, ki se je bohotno razraščala v nemoč in negotovost in me nenehno opozarjala, da imam opravka z neresljivim gordijskim vozlom.

Globoko v sebi nisem verjel in se nikakor nisem mogel sprijazniti s tem, da je sovražnik uničil vse matične knjige, dokaze o svojih

zločinih, da bi tako za vedno zabil za seboj vse sledove.

Vedel sem, da je ohranjen skoraj ves arhiv o množičnih streljanjih borcev narodnoosvobodilne fronte slovenskega naroda, vojakov narodne zaščite, aktivistov Osvobodilne fronte, talcev in drugih žrtev okupatorja in njegovih pomagačev. Vedel sem, da so zgodovinopisci in kronisti narodnoosvobodilnega boja v zajetnih zbornikih in knjigah ohranili in razkrili že marsikatero skrivnost o mučenjih, streljanjih, ubijanju, o množičnih grobovih borcev, pa tudi o množičnih grobovih naših ljudi, ki so bili ubiti po krivici in zablodi drugih.

Nisem mogel verjeti v (ne)resnico, da bi sovražnik v poslednjih zdihljajih bolj mislil na minule grehe in zločine, na uničenje matičnih knjig in brisanje sledov, ki bi pričali o njegovi okrutnosti, kakor na svojo glavo. Vedel pa sem, da se človek pri odkrivanju skrivnosti življenja med osvobodilnim bojem, ljudsko revolucijo ne sme ravnati po malodušnem izreku srednjeveškega filozofa, ki je svetoval versko resnico, dogmo: Ignoramus et ignorabimus! (Nič ne vemo o tem in tudi ničesar novega o tem ne bomo zvedeli!) Tak nasvet je namreč za preučevalca zgodovinskega dogajanja med narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo, pa tudi nasploh, neprimeren. Moderen raziskovalec najnovejše zgodovine, preučevalec življenja, zlasti njegovih neznanih plati, in dejanj naših ljudi med drugo svetovno vojno se mora odkrivanja resnice lotiti s trmoglavo dosledno vztrajnostjo, iskati jo mora v primarnih virih, to je tudi v matičnih knjigah, in iz njih iztisniti prav vse, zavedajoč se, da brez boja ne more biti zmagoslavja.

Pri vsem tem me je gnal tudi moj najbolj intimni, človeški vzgib, ki pa najbrž ni samo moj – vklesati v nagrobne žalske spomenike z nepregledno množico napisov neznani talec imena, vdihniti mrtvim črkam življenje, ki je nekoč bilo. Da bi borcem, talcem, žrtvam iz te vojne poravnali krivico, jih častno dvignili iz anonimnosti, jim vrnili pravico, ki jo ima vsak človek – pravico do lastnega imena tudi po smrti. Zato bi morali na spomenik na žalskem grobišču vklesati prave podatke o pokopanih borcih. Končno tako terja od nas tudi zakon. Pred vsem svetom bomo, če bomo to storili, izpričali, da smo vsakemu od njih

hvaležni za njegovo žrtev in da želimo ohraniti živ spomin nanj tudi poznim rodovom. Da se bo vedelo: v ta grob, v ta mačehovsko odmerjeni prostor domače zemlje, smo položili posmrtno ostanke borca, borke, talca, talke, padle žrtve, ki je živel, živela od rojstva – letnica, do smrti – letnica, ko je v obrambi domovine za vedno ugasnilo njegovo, njeno življenje.

NAVODILA, KAKO PRITI DO PODATKOV, KI NISO NIKJER ZAPISANI?

S pomočjo protislovnih, pomanjkljivih, nepopolnih seznamov, nepopolnih arhivskih aktov, knjig, zbornikov in kronoloških pregledov o borcih in dogajanju med narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo ter sovražno okupacijo na Slovenskem ni mogoče priti do biografskih podatkov, ki jih zahteva zakon o grobiščih in grobovih borcev. Zato je tudi popis grobišča in grobov borcev na Žalah nezadosten, celo nesmiseln. Verodostojne podatke o številčnem stanju tega grobišča in o biografskih podatkih tu pokopanih borcev bi lahko dobili edinole z evidentiranjem umrlih in evidenco grobov na osrednjem ljubljanskem pokopališču Sv. Križ Žale, kakor tudi na drugih pokopališčih v Sloveniji in Jugoslaviji, pa tudi drugod, kjer so med drugo svetovno vojno umirali naši ljudje.

Ker sem vedel, da so med vsemi pokopališkimi knjigami najpomembnejše župnijske mrliške knjige – oblasti iz njihovih vpisov in poznejših pripisov izdajajo mrliške liste, to je pravnoveljavne dokaze o smrti kakega človeka – sem najprej začel proučevati ljubljanske. Ljubljanske izvirne mrliške knjige sem našel v ahrivu oddelka za matične zadeve mesta Ljubljana, na Kresiji. Pregledal sem mrliške knjige splošne bolnišnice in se posebej ustavil pri vzroku smrti – vulnus sclopetarium (strelna rana).

Nato sem se lotil župnijskih mrliških knjig Vič, Dravlje, Sv. Peter, Nikolaj, Sv. Jakob, Sv. Družina v Mostah, Trnovo, Marijino oznanjenje, Rudnik, Črnuče, Sostro, Lipoglav, Šmarje, Škofljica. Podatke sem iskal tudi v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, ki vzorno hrani, ureja in vodi razvid župnijskih mrliških knjig v dvojniku iz vse nadškofije. Po nekaj neuspešnih poskusih primerjanja po-

datkov in seznamih s podatki o mrliških knjigah v dvojniku mi je nadškofijski arhivar prijateljsko svetoval, naj na Žalah vztrajam pri zahtevi, da mi izročijo pogrebno knjigo, češ da bom v njej našel zelene podatke. Tako sem se dokopal do mrliško-pogrebne knjige (MPK) Duhovnega urada na Žalah, ki ji pravijo mrliška. Nato sem pregledal še nekaj drugih mrliških knjig v krajih zunaj Ljubljane, in to Ig, Dobrova, Polhov Gradec, Vrhnika, Borovnica, Preserje in Velike Bloke. Z njihovo pomočjo sem prepoznal skoraj vse neznane borce in dobil njihove resnične podatke. Vpise in poznejše pripise v mrliško-pogrebnih knjigah zunaj Ljubljane sem potem primerjal z vpisi in poznejšimi pripisi v žalski mrliško-pogrebni knjigi. Pokazalo se je, da je to bila pot do sprejemne knjige (SK) Duhovnega urada na Žalah ter do imenskega kazala in kartotečnega sistema o grobovih, ki ga je vodil Mestni pogrebni zavod v Ljubljani. Tako sem se prek mrliško-pogrebne knjige usmeril k bistvu sistema evidentiranja umrlih in evidence grobov na Žalah.

Sistem evidence grobov umrlih na pokopališču Sv. Križ Žale v Ljubljani je presenetljivo natančen. Sestoji iz mrliško-pogrebne knjige, indeksa (imensko kazalo), sprejemne knjige in kartoteke s kartotečnim listom za vsak grob posebej.

MRLIŠKO-POGREBNA KNJIGA (Duhovnega urada na Žalah)

Vpisi umrlih se v mrliško-pogrebno knjigo začenjajo vsako novo leto znova z zaporedno številko 1, to je 1. januarja oziroma s prvim umrlim in pokopanim na Žalah v začetku leta, in se končajo z zadnjo zaporedno številko 31. decembra, to je z zadnjim umrlim in pokopanim v tem letu.

V mrliško-pogrebni knjigi so vpisani skopi, jedrnatí podatki o pokojniku: priimek, krstno ime in stan, starost, dan smrti in pogreba, kraj – župnja smrti in pogreba, kraj ekshumacije, od kod je pripeljan, oštevilčena lokacija groba na pokopališču: oddelek, vrsta, grob.

SPREJEMNA KNJIGA (Duhovnega urada na Žalah)

Sestoji iz sprejemnih listov o umrlih. Vsaka knjiga ima večinoma tisoč strani in običajno je vsaka stran knjige namenjena enemu pokojniku, le izjemoma skupini, če so

umrli in bili pokopani ob istem času. V sprejemni knjigi so vpisani podatki o pokojnikih s širšega območja Ljubljane in okolice ne glede na takratne občinske in župnijske meje. V glavnem pa so v sprejemno knjigo vpisovali podatke le o tistih pokojnikih, za katere so naročali in plačali ljubljanskemu Mestnemu pogrebniemu zavodu pogrebne storitve, kot na primer nabavo krst, vencev in rož, cerkvene obrede po pogrebih, prevoze, ekshumacije, naročanje osmrtnic v dnevnem časopisu in podobno. V sprejemni knjigi so vpisani podatki o rojstvu, priimku in krstnem imenu, dnevu smrti in pogreba, zadnjem bivališču in pristojnosti pokojnika, župniji, v kateri je pokojnik umrl, in župniji, v kateri je pokopan, kjer je bil ekshumiran in od kod prepeljan na Žale, kam je bil prepeljan (v katero od štirinajstih mrliških vežic na Plečnikovih Žalah), kdo je naročnik pogreba in storitev, koliko je stal pogreb in koliko storitve Mestnega pogrebnega zavoda, kdo je pogreb in storitve naročil, plačal in podobno.

*INDEKS, IMENSKO KAZALO
O POKOPANIH NA ŽALAH*

(Mestnega pogrebnega zavoda v Ljubljani)

je povezan z mrliško-pogrebno knjigo. Urejen je po časovnem (po datumih in letih) in abecednem (po priimkih) vrstnem redu in vsebuje tele podatke: priimek in ime umrlega, čas pogreba, oštevilčena lokacija groba: oddelek, vrsta, grob. Pri identifikaciji neprepznanih borec in drugih pokojnikov smo si s pripisi v indeksu precej pomagali.

KARTOTEKA

(Mestnega pogrebnega zavoda v Ljubljani)

ima kartotečne liste, na njih so vpisani samo priimek in ime pokopanega, oštevilčena lokacija groba, dan smrti in pokopa ter morebitne ekshumacije pokojnika, naslov lastnika groba in vpis od kdaj do kdaj je plačana najemnina za grob.

Mestni pogrebni zavod v Ljubljani je vodil evidenco o grobiščih in grobovih na pokopališču Sv. Križ Žale, nudil storitve pri pogrebih in urejanju grobov. Bil je tesno povezan z žalskim Duhovnim uradom (z vpisi v mrliško-pogrebno knjigo in sprejemno knjigo) in s tistimi mestnimi, okoliškimi in drugimi mrliškimi knjigami v župnijah na Slovenskem, v katerih je pokojnik umrl ali se rodil.

Kar zadeva vpise v pokopališko knjigo znanih in neznanih umrlih oseb, ki so bile

pokopane na osrednjem ljubljanskem pokopališču, umrle pa so zunaj Ljubljane, je bil Duhovni urad pri Sv. Križu povezan z mrliškimi knjigami pri župnih uradih ljubljanskih župnij: s stolnim uradom sv. Nikolaja, z mestnim uradom sv. Jakoba, z župnijskimi uradi Marijinega oznanjenja, največje ljubljanske župnije sv. Petra s pokopališči pri Sv. Križu na Žalah, v Štepanji vasi in Bizoviku, v Trnovem, Spodnji Šiški, sv. Cirila in Metoda, na Viču-Glince, s pokopališčem v Dravljah v župniji Št. Vid nad Ljubljano (ta je bila z nemško-italijansko mejo leta 1941 razkosana, tako da so bila naselja Dravlje, Koseze in Kamna Gorica z okolico pod ljubljanskim delom šentviške župnije), z župno ekspozituro v Mostah (ta se je leta 1935 ločila od največje ljubljanske župnije sv. Petra in je delovala v moščanski okolici, kjer je stala nova lesena cerkev sv. Družine), na Ježici in s pokopališčem v Stožicah na območju Savelj, Ježice, Stožic in Kleč, v Črnučah s pokopališčem, na Brezovici s pokopališčem, na Dobrovi s pokopališčem, v Dolu pri Ljubljani in s pokopališčem v Beričevem, na Igu s pokopališčem, v Doljnem Logatcu s pokopališčem in v Gornjem Logatcu s pokopališčem, na Lipoglavu v občini Dobrunje s pokopališčem, pri Devici Mariji v Polju s pokopališčem, v Polhovem Gradcu s pokopališčem, v Preserju s pokopališčem, v Rakitni s pokopališčem, na Rudniku s pokopališčem, v Sostru v občini Dobrunje s pokopališčem, v Šentjakobu ob Savi v občini Dol pri Ljubljani s pokopališčem, Šmarju s pokopališčem, v Šmartnem (Šmartin) pod Šmarno goro s pokopališčem, na Blokah-Fari na Velikih Blokah s pokopališčem, na Vrhniki s pokopališčem in tudi z drugimi župnijskimi uradi na Slovenskem.

Duhovni urad pri Sv. Križu na Žalah je vestno vodil pokopališke knjige in evidenco grobov.

TEMATSKI SKLOPI

Neutrudno sem preučeval sistem evidentiranja umrlih in evidence grobov s posmrtnimi ostanki umrlih na pokopališču Sv. Križ Žale v Ljubljani in si v beležke prepisoval vpise in poznejše pripise iz pokopaliških knjig. Končno sem začel lahko primerjati hkrati vse vpise in poznejše pripise v pokopaliških knjigah z vpisi in pripisi v mrliško-pogrebni knjigi, indeksu in sprejemni knjigi in kartoteki. Opa-

žanja sem si sproti beležil, popravljaj napake, pomanjkljivosti, nesmisle. Večkrat sem naletel na povezavo med padlimi borci narodnoosvobodilne vojske in padlimi okupatorjevimi vojaki in njihovimi sodelavci: leta 1942 zlasti z italijanskimi vojaki. Zato sem se odločil, da tudi to temo obdelam v pričujoči študiji.

Primerjal sem vse razpoložljivo dokazno gradivo na Žalah in tako sistematično preveril na tisoče grobov, šele nato sem se odločil za naslednje tematske sklope:

1. Vojaki bivše jugoslovanske vojske v aprilu 1941.
2. Samomorilci v prvih mesecih sovražne okupacije.
3. Borci, aktivisti Osvobodilne fronte, varnostnoobveščevalne službe, Narodne zaščite, narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije in Jugoslavije.
4. Talci, žrtve okupatorjev in njihovih pomagačev.
5. Vojaki italijanske fašistične in kraljevske okupacijske vojske in prvi slovenski pomagači, Milizia volontaria anticomunista (MVAC).
6. Vojaki nemške okupacijske vojske in njihovi pomagači: slovenski domobranci, italijanski republikanski fašisti, hrvaški ustaši, srbski četniki in drugi.
7. Žrtve zračnega bombardiranja Ljubljane in okoliškega železniškega omrežja.
8. Padli in umrli borci narodnoosvobodilne vojske in žrtve med vojaštvom in civilnim prebivalstvom ob osvoboditvi Ljubljane in prvih tednih po osvoboditvi.
9. Prve ekshumacije borcev narodnoosvobodilne vojske in aktivistov Osvobodilne fronte turjaških žrtev, to je žrtev gestapa in domobranske politične (Hacinove) policije. Prenos žrtev iz okolice Turjaka na Žale maja 1945.
10. Ekshumacija borcev narodnoosvobodilne vojske in prenos njihovih posmrtnih ostankov iz različnih krajev Slovenije na oddelek N₃₀ ter družinske grobove in grobnice ljubljanskega osrednjega pokopališča Sv. Križ Žale v letih 1945 in 1946.
11. Ekshumacija 120 padlih borcev narodnoosvobodilne vojske in prenos njihovih posmrtnih ostankov iz različnih krajev Slovenije na pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani (organizirana akcija Federalnega odbora za organizacijo prenosov posmrtnih ostankov padlih borcev pri ministrstvu za notranje zadeve narodne vlade Slovenije v aprilu 1947; ekshumacija padlih borcev narodnoosvobodilne vojske in aktivistov Osvobodilne fronte in prenosi njihovih posmrtnih ostankov v povojnih letih z raznih krajev Slovenije v Ljubljano na pokopališče Sv. Križ Žale do maja 1955.
12. Žrtve velike eksplozije uskladiščenega streliva ob glavnem železniškem kolodvoru v Ljubljani 8. junija 1945.

II.

TURJAŠKE ŽRTVE

EKSHUMACIJA: KOMISIJSKI IZKOP 29 ŽRTEV IN NJIHOV PREVOZ IZ OKOLICE TURJAKA V LJUBLJANO

Po osvoboditvi Ljubljane, 9. maja 1945, se je zglasil pri Fedorju Koširju, predsedniku Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, član mestne komisije pri okrožnem odboru Osvobodilne fronte Ljubljana Silvo Šivic. Sporočil mu je, da so ljudje, ki so se vračali s prisilnega dela v Ribnici, odkrili v okolici Turjaka svež skupen grob borcev narodnoosvobodilne vojske in aktivistov Osvobodilne fronte. Sovražniki so jih bili menda tja pripeljali na kamionu iz ljubljanskih političnih zaporov nekaj dni pred osvoboditvijo in jih pobili.¹

Fedor Košir je takoj imenoval posebno (izredno) komisijo, v kateri so bili vodja dr. Janko Lavrič, člana prof. dr. Franc Hribar, predstojnik patološko-anatomskega inštituta v Ljubljani in Čoro Škodlar, uslužbenec ministrstva za prosveto narodne vlade Slovenije, ter zapisnikarica Iva Nosan.

Članom posebne komisije so zaupali nalogo, da raziščejo okolico Turjaka, najdejo sveže grobove, ekshumirajo posmrtno ostanke in identificirajo žrtve ter jih prepeljejo v Ljubljano in tam pripravijo vse potrebno za dostojen pokop.

Posebna komisija je 15. maja 1945 ob pomoči domačinov odkrila tri skupne grobove: dva v bivših turjaških grajskih apnenicah, v jugovzhodnem gozdnem predelu, z domačim imenom Veliko smrečje, dobrega pol kilometra proč od odcepa glavne ceste, ki pelje iz Škofljice prek Turjaka v Velike Lašče, enega pa na gozdni jasi, dva ali tri kilometre jugovzhodno od prvih dveh, v smeri proti Velikim Laščam.

Iz prvega skupnega groba so izkopali 13 moških in 1 žensko truplo, skupaj 14 žrtev, iz drugega 8 moških in 4 ženska trupla, skupaj 12 žrtev, iz tretjega pa 1 moško in 2

ženski trupli, skupaj 3 žrtve. **Skupno je bilo izkopanih 29 žrtev.**

Posebna komisija je sestavila osnovni zapisnik o izkopu žrtve iz treh skupnih grobov že 15. maja 1945 na Turjaku. Imel je neoštevilčene strani, zato sem jih sam naknadno oštevilčil.

Izkopane so takoj oštevilčili z rimskimi številkami od I do XXIX po vrstnem redu, kot so jih izkopali, in pri vsaki žrtvi posebej opisali zunanje značilnosti.

Trupla so bila zelo iznakažena in zmaličena od številnih ran in podplutb, posledic mučenja, pokrita z mešanico krvi, prsti in celo možganov, nekatera še vedno z zvezanimi rokami v zapestju in na hrbtu.

Posebna komisija ni bila tehnično primerno opremljena za zahteven anatomski pregled trupel. S seboj niso imeli niti rokavic za pregled, ni bilo krst, mrtvašnica pa je bila brez opreme in strehe. Zato je na nasvet prof. dr. Franca Hribarja soglasno sklenila, da na Turjaku izkopane žrtve samo oštevilčijo z rimskimi številkami, opišejo njihove zunanje značilnosti, nato pa jih prepeljejo na Žale v Ljubljano. Tam naj bi opravili natančnejši anatomski pregled in ugotovili neposreden vzrok njihove smrti.

Pri izkopavanju osme žrtve je delo posebne komisije prekinila silna ploha. Izkopane žrtve so prepeljali iz Velikega smrečja v grajski hlev na Turjak. Ko se je nebo umirilo, so nadaljevali delo in 16. maja 1945 prepeljali v Ljubljano vseh 29 žrtev iz treh skupnih grobov.

V prostorih Plečnikovih Žal so žrtve umili, anatomsko pregledali in za vsako posebej ugotovili neposredni vzrok smrti. Nato so trupla ponovno oštevilčili, tokrat z arabskimi številkami od 1 do 29 po vrstnem redu anatomskega pregleda.

Do XIV. izkopane žrtve se rimske številke ne ujemajo z arabskimi, saj žrtve niso bile anatomsko pregledane po enakem vrstnem redu, kot so bile izkopane, od XV. izkopane

žrtve pa se ujemajo z arabskimi številkami. Zato je posebna komisija uporabljala za evindenco prvih 14 žrtev v prvem skupnem grobu rimske in arabske številke, za preostale žrtve, ki so bile izkopane in anatomsko pregledane po istem vrstnem redu, pa samo arabske številke.

Prav dvojno oštevilčenje žrtev z rimskimi številkami (vrstni red izkopa) in arabskimi (vrstni red anatomskega pregleda), je preprečevalo vsako zamenjavo, naključno ali namerno, obenem pa posebni komisiji zagotavljalo nemoten potek postopka pri preverjanju biografskih podatkov in ugotavljanju identitete žrtve.

Komisija je ugotovila, da so sovražniki, gestapo in domobranska politična policija vse žrtve umorili ob približno istem času, 4. maja 1945 ponoči, čeprav so nekatera trupla zaradi različnih bioloških dejavnikov in različne sestave zemlje kazala različno stopnjo razkrojenosti.

Osnovni zapisnik o izkopu žrtev na Turjaku z dne 15. maja 1945, podpisali so ga vsi člani posebne komisije, je bil pri nadaljnji identifikaciji žrtev na Žalah večkrat spremenjen. Oštevilčeni zapisnik o mrlškem pregledu, raztelesbi in dognanju vzroka smrti (to je o anatomskem pregledu žrtev) ter dvoje nadaljevanj tega zapisnika² zgovorno pričajo o

tem, da je v osnovnem zapisniku zadnji del prvotnega vrstnega reda o izkopanih turjaških žrtvah bil naknadno spremenjen. Te spremembe so bile predmet mojega strokovnega dela z namenom, da bi vendarle ugotovil njihov pravi smisel.

Kljub spreminjanju prvotno zapisanega zaporedja izkopanih turjaških žrtev pa se je vendarle ohranil prvi vrstni red devetindvajsetih izkopanih žrtev v treh skupnih grobovih. Na dan, ko so jih prepeljali v Ljubljano, 16. maja 1945, so namreč na Žalah vpisali v sprejemno knjigo (SK) vse turjaške žrtve, in to po vrstnem redu anatomskega pregleda z arabskimi številkami od 1 do 29. Vpisane so na zaporednih straneh od 173 do 195 in na strani 198.³ Na strani 198 je vpisana zadnja, to je 29. izkopana in anatomsko pregledana turjaška žrtev, NN_z, neznana ženska, stara okrog 25 let. V sprejemni knjigi so žrtve vpisane vsaka na svoji strani, le na strani 174 so podatki treh žrtev: dva NN_m, neznana moška, s številko 2 in s številko 6, ter dr. Vito Kraigher s številko 11, na strani 186 pa o štirih: Niko Polc s številko 15, Ignac Krištof s številko 16, Anton Knez s številko 18 in inž. Viktor Šuškovič s številko 19.

Prvotni vrstni red žrtev, umorjenih od gestapa in domobranske politične policije, izkopanih iz treh skupnih grobov, se je ohr-

¹ Položaj Osvobodilne fronte v Ljubljani sta od jeseni 1944 vedno bolj ogrožala domobranska politična policija in gestapo. Dne 27. januarja 1945 je zadel Osvobodilno fronto strahoten udar, ki je silno prizadel Osvobodilno fronto in njene kadre. Policija je vdrla v ilegalno organizacijo, jo rušila, množično zapirala njene aktiviste in skoraj v celoti zajela tudi ves vodilni kader. Vdor je bil po obsegu in posledicah najhujši v vsej zgodovini narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani. Slovenska domobranska politična policija, podaljšana roka gestapa, je uporabljala nečloveške metode in postopke, da bi s fizičnim in psihičnim mučenjem zlomila in uničila zaprte aktiviste. Tiste, o katerih je sodila, da so okupatorju in njegovim hlapcem najbolj nevarni, je zaprla v specialne zapore v kletnih zaporih bivše prisilne delavnice in jih tam še posebej neusmiljeno mučila. Kaže, da je bilo ravnanje in zadržanje Leopoldine Mekina (dotlej je vodila celotno organizacijo Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije v okupirani Ljubljani) pred zasliševalci politične policije usodno za ilegalno organizacijo Osvobodilne fronte in njene aktiviste. Kot odgovorna funkcionarka je policiji razkrivala ilegalna področja in dejavnosti narodnoosvobodilne dejavnosti v Ljubljani. (To obdobje so že močno osvetlila pričevanja mnogih aktivistov o tedanjem dogajanju v zaporih, objavljena v reviji Borec 12/1985 in 5–6–7/1987!) Devetindvajset žrtev, od tega enaindvajset aktivistov, ki so delovali na najbolj tveganih področjih osvobodilnega boja v Ljubljani, so v noči od 4. na 5. maj 1945 agenti domobranske politične policije ubili na Turjaku. Nadaljnje pobijanje aktivistov Osvobodilne fronte je preprečilo izredno hitro napredovanje partizanske vojske proti Ljubljani, ki je pognala okupatorjeve hlapce v paničen beg proti severu.

² Vse tri dele tega zapisnika sta podpisala samo obducent prof. dr. Franc Hribar in zapisnikarica Ivana Preželj: 18. maja 1945 zapisnik, prvo nadaljevanje 19. maja 1945 ob 10. dopoldne, to je tik pred pogrebom večine turjaških žrtev, drugo pa v nedeljo, 20. maja 1945, ob 10.20. Zapisnik z nadaljevanjema je priložen osnovnemu zapisniku posebne komisije.

³ Na strani 196 so vpisani podatki o borcu narodnoosvobodilne vojske Alojzu Klanšičarju, ki je dan prej umrl v kirurški bolnišnici Mladika, pokopali pa so ga 16. maja 1945 na Žalah na novem oddelku N₁₉. Na strani 197 pa so podatki o borcu narodnoosvobodilne vojske Jakobu Bizjaku iz Sel pri Kamniku, ki se je smrtno ponesrečil na mostu pri prosekuri splošne bolnišnice in so ga pokopali 17. maja 1945, tudi na oddelku N₁₉.

nil samo v pokopališki sprejemni knjigi, ki sta jo od leta 1929 do leta 1946 skupaj z mrliško-pogrebno knjigo vestno vodila Duhovni urad na Žalah in ravnatelj dotedanjega pokopališča Sv. Križ Žale v Ljubljani monsignor Evgen Legat.

Vse turjaške žrtve, razen štirih, so pokopane na pokopališču Sv. Križ Žale v Ljubljani. Anton Knez je pokopan na ljubljanskem pokopališču Vič, France Švegelj na pokopališču Št. Vid nad Ljubljano, Milka Prijatelj in Franc Kaplan pa na pokopališču Velike Poljane pri Ribnici.

V mrliško-pogrebno knjigo (MPK) na Žalah v Ljubljani so poimensko ali pod šifro NN_z in NN_m, to je neznana ženska in neznani moški, **vpisali vse tu pokopane turjaške žrtve razen ene, in sicer »neprepoznane« Brede Arko, to je zadnje vpisane, 29. izkopane in anatomsko pregledane žrtve. V mrliško-pogrebno knjigo so torej vpisali samo podatke o štirindvajsetih in ne petindvajsetih tu pokopanih turjaških žrtvah.** V sprejemni knjigi, na strani 198, pa je ta, 29. izkopana in anatomsko pregledana žrtev, **vpisana z novo, lažno številko 26, kot petindvajsetletna neznana ženska, in s poznejšim pripisom: »Mekina Poldka št. 26, ki je umrla 4. maja t.l. ponoči na Turjaku.«**⁴

Vpisi v sprejemni in mrliško-pogrebni knjigi pričajo, da je bila večina turjaških žrtev na Žalah pokopana v soboto, 19. maja 1945, po 17. uri. Med njimi tudi edina v mrliško-pogrebni knjigi izpuščena žrtev Breda Arko. Tri neprepoznane žrtve pa so bile pokopane pozneje.

Komisija se je posebej posvetila trem žrtvam – Arkovim iz Ribnice, in neznanemu moškemu: 26. izkopani NN_z, neznani ženski, stari okrog 50 let, zadnji iz drugega skupnega groba; 27. izkopanemu NN_m, neznanemu moškemu, iz tretjega skupnega groba; 28. izkopani NN_z, neznani ženski, stari okrog 30 let, in 29. izkopani NN_z, neznani ženski, stari okrog 25 let, obe iz tretjega skupnega groba. Vsem trem neznanim ženskam in neznanemu moškemu so dodali nove arabske številke: 26. žrtvi številko 27, 27. žrtvi številko 28, 28. žrtvi številko 29 in 29. žrtvi številko 26! Namen te zamenjave bom pojasnil pozneje.

Podrobno so opisali značilnosti in zunanje posebnosti zlasti neznanih žensk, prav tako so tudi natančno primerjali izvide anatom-

skega pregleda, strukture zob v zgornjih in spodnjih čeljustih, ugotavljali skupne značilnosti in posebnosti, kakor tudi razlike v teh posebnostih. Vse to je pričalo, da so si vse tri ženske žrtve nedvomno v sorodu. Prepričan sem, da je tudi posebna komisija takoj prepoznala starejšo NN_z, neznano žensko, 26. izkopano, ki so ji dali novo, lažno številko 27; zakaj v neoštevilčeni prilogi posebne komisije, tudi ta je brez datuma nastanka, sem našel pripis »Arkova iz Ribnice?« In to je tudi v resnici bila Marica Arko (1899–1945), mati hčerk Brede (1920–1945) in Darje (1921–1945). Vse tri Arkove iz Ribnice so bile turjaške žrtve gestapa in domobranske politične policije, vse tri so bile ubite 4. maja 1945 ponoči in imena vseh treh sem našel vklesana na nagrobnih spomenikih grobišča talcev na novem oddelku N₃₀ pokopališča Sv. Križ Žale v Ljubljani, kakor tudi v dostopnih seznamih, čim sem bežno pregledal fascikel številka 4 arhiva posebne komisije v Arhivu SR Slovenije in se dokopal do pokopaliških matičnih knjig Duhovnega urada v Ljubljani.

Komisija je posebej podčrtala nižji postavi starejše in mlajše neznane ženske in ju primerjala z višjo postavo tretje neznane mlajše ženske, vendar je v opisu zunanjih značilnosti in posebnosti 29. žrtve, neznane petindvajsetletne ženske z novo, lažno številko 26, izpuстила starost in tudi to, da je bila občutno višje postave, kar za pol glave večja od svoje matere Marice in mlajše sestre Darje. Opis obleke slednje se namreč v osnovnem zapisniku posebne komisije na strani 9 spodaj dobesedno glasi:

»Oblečena je v dolg plašč plave barve, plašč je iz blaga krombi, ima plave smučarske hlače, ki imajo na koncu ca. 10 cm dolg pleten podaljšek, kateri je branil vhod snega v čevlje in na katerega je našita ca. 2 cm široka elastika, bluza sivo špricana, pod njo bela pletena bluza, dvoje roza flanelaste spodnje hlače, rjave nogavice, obuta v rjave kromaste čevlje, ki so v prav dobrem stanju in ki imajo na špici podplata ter na peti pribite ploščice.«

Tako se je oblekla starejša hči Breda Arko sredi mrzle, še zasnežene marčevske noči, ko so jo prišli aretirat domači domobranci v Rudeževo vilo na Ugarju pod Veliko Goro, kamor so se bile Arkove, po domače Logarjeve, zatekle iz Ribnice, potem ko so

njihovo hišo, rojstno hišo Maričinega moža Ivana Arka, očeta Brede in Darje, zbombardirali Nemci, njega pa odpeljali v koncentracijsko taborišče. Sicer pa so vse tri bile sorodne v nošnji obleke, oblečene v modre plašče, v enakem spodnjem perilu, v dolgih rjavih nogavicah, s trikotno ruto na glavi.

Vse tri neznane ženske so bile kostanjevih las, le pri starejši so bili na sencih že malo osiveli. Pri vseh treh je posebna komisija ugotavljala starost in odmerila ženskam z nižjo postavo več let, kot sta jih imeli, tisti z višjo rastjo pa okrog petindvajset let, kolikor jih je ob smrti v resnici imela.

Ponovno poudarjam, da je komisija zaradi podobne obleke in pa anatomskih podrobnosti izkopanih žrtev zagotovo **morala** prepoznati vse tri Arkove: zadnjo izkopano žrtev iz drugega skupnega groba mater Marico, kakor tudi predzadnjo in zadnjo izkopano žrtev v tretjem skupnem grobu, mlajšo hčer Darjo in starejšo hčer Bredo.

Zato se sprašujem: ali se je posebna komisija zavedala pomembnosti te resnice? Zakaj jih potemtakem ni hotela ali ne smela prepoznati? Zakaj je bilo treba prav Arkovim in neprepoznanemu, visokopostavnemu petindvajsetletnemu moškemu s krajšo nogo po preboleli otroški paralizi, vsi so bili doma iz Ribnice ali okolice, dati nove, lažne številke? Kaj naj sploh pomenijo te nove številke, naknadno dane štirim turjaškim žrtvam?

MED ŽRTVE GESTAPA IN DOMOBRANSKE POLITIČNE POLICIJE VRINJENA »TRIDESETA TURJAŠKA ŽRTEV«

Zadovoljivega odgovora na ta vprašanja ne bomo našli na straneh osnovnega zapisnika posebne komisije, pa tudi ne v zapisniku in ne v njegovih nadaljevanjih o anatomskem pregledu žrtev, saj je v obeh zapisnikih vrstni

red izkopanih turjaških žrtev že spremenjen, marveč v neoštevilčenih prilogah k tem zapisnikom.

Na strani 9 osnovnega zapisnika posebne komisije je pri 29. izkopani žrtvi, neznani ženski, stari okrog 25 let, ki so ji dali novo, lažno številko 26, dobesedno napisano: »Glede ženske pod tekočo številko 26 so nekateri izjavili, da je to Mekinda Neža, vendar je s sigurnostjo ni nihče prepoznal. Oblečena je v dolg plašč plave barve, plašč je iz blaga krombi, ima plave smučarske hlače, ki imajo na koncu ca. 10 cm dolg pleten podaljšek, kateri je branil vhod snega v čevlje in na katerega je našita ca. 2 cm široka elastika, bluza sivo špricana, pod njo bela pletena bluza, dvojice roza flanelaste spodnje hlače, rjave nogavice, obuta v rjave kromaste čevlje, ki so prav v dobrem stanju in ki imajo na špici podplata ter na peti pribite ploščice.« Jasnó je, da so oblačila 29. turjaške žrtve, opisana že spredaj, namerno pripisali vrinjeni »trideseti turjaški žrtvi« – neki Neži Mekinda, ki ni bila izkopana na Turjaku in ki so ji s prozornim namenom dali številko 26.

Na strani 3 prvega nadaljevanja zapisnika o mrliškem pregledu, raztelesi in dognanju vzroka smrti (anatomski pregled), ki sta ga 19. maja 1945, ob 10. uri dopoldne, podpisala obducent prof. dr. Franc Hribar in zapisničarica Ivana Preželj, o žrtvi pod številko 26 piše: »štev. 26.

Vzrok smrti: strel v glavo z ustrelom v laseh nad desnim ušesom ter z izstrelom na levem temenu. Okrog obeh zapestij zadržnena vrv. Po izpovedi nekega vojaka **naj bo** (podčrtal M. B.) mrlič Mekinda (ženska). XY. v starosti 25 let.«

V prvotnem vrstnem redu devetindvajsetih turjaških žrtev to ni opis značilnosti 26., marveč 29. izkopane in anatomsko pregledane neznane ženske, to je »neprepoznane« Brede Arko, ki so ji dali novo, lažno številko 26.

⁴ V nadaljevanju dokazovanja smo videli, da je bila petindvajsetletna NN₂, neznana ženska žrtev, »neprepoznana« študentka Breda Arko iz Ribnice. Pri njej se na Žalah že 16. maja 1945 v pokopališki sprejemni knjigi na strani 198 prvič pojavi pri turjaških žrtvah še neka druga žrtev: Poldka Mekina ali s polnim imenom Leopoldina Mekina, stara 36 let, ki je bila konec 1944 sekretarka okrožnega vodstva Osvobodilne fronte in Komunistične partije v Sloveniji. Dne 27. januarja 1945 je bila aretirana in je v zaporu domobranske politične policije, povezane z gestapom, očitno izdala nekatere svoje sodelavce v narodnoosvobodilnem gibanju, nekatere pa je med njihovim zasliševanjem celo nagovarjala naj priznajo svoje delovanje za Osvobodilno fronto. O njenih priznanjih in vedenju pred zasliševalci te policije se je ohranil dolg zapisnik, ki je bil nekaj časa po osvoboditvi razstavljen na občasni razstavi Muzeja narodne osvoboditve oziroma Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani.

KAM MERIJO IN VODIJO PRILOGE
K OSNOVNEMU ZAPISNIKU
POSEBNE KOMISIJE?

Neoštevilčene priloge k zapisnikom posebne komisije, brez datuma nastanka, nazorno pričajo o zamisli in načrtu, kako med devetindvajseterico turjaških žrtev vriniti še »trideseto turjaško žrtev« pod imenom Neža Mekinda, s tem da prikrijejo zadnjo, 29. izkopano turjaško žrtev iz tretjega skupnega groba, »neprepoznano« Brede Arko.

Prva priloga govori, da jim dotlej od 29 žrtv še ni uspelo prepoznati 7 žrtev, to so 4 moška in 3 ženska trupla. Neprepoznane žrtve so našteje po vrstnem redu:

1. IX. izkopani in 6. anatomsko pregledani neznani moški, star okrog 40 let, invalid, s privezано svetinjico z Marijino podobo okrog vratu, z odrezano nogo nad kolonom. S svinčnikom pripisano: »verjetno Plahuta«.
2. XIV. izkopani in 2. anatomsko pregledani neznani moški, star okrog 40 let, visok, krepak. Prepoznan po obleki, notesu, več pismih in dopisnici, naslovljeni na Leopolda Nosana, kot Leopold Nosan.
3. 21. izkopani in anatomsko pregledani neznani moški, srednje visok, z rjavimi lasmi in sivimi očmi. Kmalu prepoznan kot zasebni uradnik Karel Kurnik, star 35 let, starejši brat Rudolfa Kurnika, tudi turjaške žrtve.

Za tem priloga opisuje zunanje značilnosti treh neznanih žensk in četrtega neznanega moškega:

4. Neznana ženska, z opisom zunanjih značilnosti 29. izkopane in anatomsko pregledane »neprepoznane« Brede Arko. Po tem opisu je s svinčnikom v oklepaju pripisano: (»Mekinda«).
5. Opis neznane ženske, stare okrog 50 let, nizke postave, 26. izkopane iz drugega skupnega groba in anatomsko pregledane, »neprepoznane« Marice Arko.
6. Opis visoko raščene neznane moškega, 27. izkopane in anatomsko pregledane, temno rjavih las, starega okrog 25 let, s krajšo levo nogo, okrnjeno po preboleli otroški paralizi, v smučarski obleki. Najbrž doma iz okolice Ribnice.
7. Opis zunanjih značilnosti 28. izkopane in anatomsko pregledane neznane ženske,

nizke postave, stare okrog 30 let, »neprepoznane« Darje Arko.

Z razporeditvijo treh NN_z, »neprepoznanih« Arkovih in NN_m, neprepoznane moškega, v prvi prilogi že spreminjajo prvotni vrstni red izkopanih žrtev in nakazujejo namero, da mednje vrinejo »trideseto turjaško žrtev« s priimkom Mekinda.

Druga priloga, napisana s svinčnikom, sestoji iz okrnjenih opisov zunanjih značilnosti 26., 27. in 28. izkopane turjaške žrtve iz drugega in tretjega skupnega groba, katerim so že dali nove, lažne številke 27, 28 in 29.

Tretja priloga je natipkani seznam prepoznanih in neprepoznanih žrtev po že omenjenem spremenjenem vrstnem redu. K prepoznanim žrtvam so s črnilom pripisani splošni osebni podatki, razen pri mojem sošolcu iz gimnazije v Št. Vidu nad Ljubljano, zavodarju Tončku Čopu; pri Viktorju (prav Francetu!) Šveglju je pripisano le – Št. Vid, pri Francu Kaplanu in Milki Prijatelj le – Velike Poljane, pri 21. neznani žrtvi je v oklepaju pritrjeno: »(ženska Mekinda?)«, pri NN_z, neznani ženski, z novo, lažno številko 27, pa je pripisano: »Arkova iz Ribnice?«.

Slednje priča, da so hoteli »trideseto turjaško žrtev«, neko Mekinda, najprej vriniti v drugi skupni grob, na 21. mesto, ki ga je tedaj po izkopu in anatomskem pregledu zasedal neznani moški, dotlej še neprepoznani Karel Kurnik. Ko pa so ga prepoznali, so izmišljeno žrtev pod imenom »Neža Mekinda« vpisali na 26. mesto, na mesto »neprepoznane« Marice Arko. Njej so dali novo, lažno številko 27 in jo tako »premaknili« v tretji skupni grob.

Četrta priloga je na dveh straneh. Napisana je z istim svinčnikom in z isto pisavo kot druga priloga. Na prvi strani so zapisane prepoznane in neprepoznane žrtve iz prvega skupnega groba, od 1. anatomsko pregledanega dr. Mavricija Neubergerja do 14. dr. Franca Mesesnela. Na drugi strani so nakazane turjaške žrtve iz drugega skupnega groba, od 15. Nikolaja Polca preko 21. neznane moškega (s svinčnikom podčrtanega in odkljukanega), pozneje prepoznanega kot Karel Kurnik, do 26. neznane ženske (s

svinčnikom močno odključane, s pripisom: (» ? Mekinda Neža, Ljubljana«).

Najpomembnejša je na drugi strani spodaj s svinčnikom potegnjena črta in pod njo pripis: »Tine Ogrin, policijski stražnik, šofer, vé, da so okrog Velikih Lašč (jasa) neki sveži grobovi!!!« Opomba pod črto, označena s tremi klicaji, naj bi dokazovala, da so šele zdaj, na koncu te priloge, našli pri Turjaku, nedaleč od prvih treh skupnih grobov, nove, sveže grobove, ki jih bo treba šele odkriti, odkopati in žrtve prepeljati v Ljubljano. V resnici pa so bili vsi skupni grobovi odkriti že 15. maja 1945.

Vse to početje je bilo potrebno, da bi med devetindvajset turjaških žrtev vrinili še eno, »trideseto turjaško žrtev«.

LEOPOLDINA MEKINA – »TRIDESETA TURJAŠKA ŽRTEV«

Ko je bilo na Žalah v sprejemni knjigi na strani 198 treba vpisati na mesto 29. izkopenane žrtve, vpisane le kot NN₂, neznana ženska, osebne podatke Neže Mekinda (z novo številko 26), oziroma Poldke Mekina, so avtorji zapisnikov že dognali, da gre v resnici za šestintridesetletno Leopoldino Mekina!

Zato je nastala še ena, *p e t a p r i l o g a*, neoštevilčena, brez datuma in podpisa, po vsej verjetnosti izdelana v naglici.

V njej so v šestnajstih zaporednih vrstah na levi strani natipkana imena šestnajstih prepoznanih turjaških žrtev, iz prvega in drugega skupnega groba pri Turjaku, na desni pa so s svinčnikom in z isto pisavo kot v drugi in četrti prilogi pripisana še štiri imena žrtev; ena žrtev je na levi strani zapisana kot Marica Malahovski II, na desni strani pa Malahovsky Marica II, tako da je pravzaprav navedenih le devetnajst žrtev. Pod temi imeni je potegnjena črta. Pod njo je najprej natipkano

»Poldka Mekina«. Sledi prazen prostor, nato je natipkano: »Prisotni pol. agenti Rigler, Marjan Tumpej, Tonček Grčar, Zakrajšek, Mastnak.« Nato je spet presledek, pod njim pa je natipkan stavek: »Nekaj informacij lahko poda Tone Preinfalk.«⁵

Med žrtve iz okolice Turjaka so tako vsilili »trideseto turjaško žrtev« Leopoldino Mekina. V žalsko sprejemno knjigo so jo vpisali na strani 198 takole:

»št. 26, Ime: Mekina Poldka (brez splošnih osebnih podatkov, *opomba M. B.*), Kraj smrti: Turjak, naročnik in plačnik (mestnega ubožnega pogreba, *opomba M. B.*), Mestno županstvo, stanovanje plačnika: tu, Dan smrti: petek dne 4. V. 45 ob pon. (ponoči, *opomba M. B.*), Dan pogreba: sobota dne 19. V. 45 ob 5^h (ob 17. uri, *opomba M. B.*), Razredna cena (pogreba, *opomba M. B.*) 100 L, V Lj. 20. V. 45.«

Sobotni pogreb NN₂, neznane ženske (»Poldke Mekina z novo številko 26«), v resnici pogreb 29. turjaške žrtve, petindvajsetletne študentke kemije Brede Arko iz Ribnice, so v pokopališko sprejemno knjigo vpisali naslednji dan, to je v nedeljo, 20. maja 1945. To se pravi šele potem, ko so na Žalah pokopali tudi že »trideseto turjaško žrtev«, šestintridesetletno Leopoldino Mekina, ob neznani uri in neznano kje. In v pravnovejavno mrliško-pogrebno knjigo pod zaporedno številko 1056 so maja 1945 zapisali samo tole: »1056, Mekina Leopoldina, uradnica žel. nab. zadruga, 36, 4/5 Turjak, 20. V. Žale, N₄₅, 4, 11₄.«

Če človek upošteva naravni zakon, lahko trdno sklepa, da ni mogoče izničiti 29. turjaške žrtve, petindvajsetletne študentke kemije Brede Arko iz Ribnice, in če si natančno ogleda vpis groba v mrliško-pogrebni knjigi, mora ugotoviti, **da uradno grob pod zaporedno številko 1056 ni samo en grob, marveč**

⁵ Navedeno besedilo priča o prizadevanju vrinuti med turjaške žrtve še trideseto neturjaško žrtev Leopoldino Mekina, obenem pa »dokazati«, da je bila ubita ponoči 4. maja 1945 skupaj z navedenimi turjaškimi žrtvami. V »podkrepitev« tega dokaza so navedli nepopolna imena petih agentov zloglasne domobranske politične policije, ki ima na vesti turjaške žrtve in sklicevanje na Toneta Preinfalka. Tone Preinfalk je bil okrožni aktivist Osvobodilne fronte v okupirani Ljubljani, v zaporu domobranske politične policije pa nazadnje zaprt skupaj z ljubljanskimi aktivisti, ki so bili 4. maja 1945 ubiti na Turjaku. Po osvoboditvi je bil pravni referent pri Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. Sodeloval je pri odkrivanju umorjenih žrtev na Urhu, pri odkrivanju turjaških žrtev pa ni bil navzoč. Pisici pete priloge so verjetno manipulirali z njegovim imenom, da bi svojim navedbam dali videz večje prepričljivosti.

sta to grobova dveh popolnoma različnih oseb, umrlih v neenakih razmerah, ne v istem kraju in ne ob istem času, oseb, ki sta imeli pogreb in bili pokopani na Žalah v različnih dneh in v grobova z različno številko.

Dejstvo je tudi, da je NN_z, neznana ženska (»Poldka Mekina z novo številko 26«), 29. turjaška žrtev, nesporno petindvajsetletna Breda Arko, ne pa šestintridesetletna Leopoldina Mekina (»trideseta turjaška žrtev«), in da je imela pogreb v soboto, 19. maja 1945, ob 17. uri, pokopali pa so jo na občinske stroške na ubožnem oddelku N₄₅, vrsta 4, grob 114. Hkrati z njo so to soboto ob istem času pokopali na Žalah večino turjaških žrtev, in sicer na grobišče talcev, borcev, žrtev narodnoosvobodilne vojske na oddelku N₃₀, vrsta 17, dr. Franca Mesesneta pa v družinsko grobnico. V vrsto 17 tega grobišča so pokopali tudi preostale tri turjaške žrtve, ki so bile vpisane v pokopališko sprejemno knjigo že 16. maja 1945, opremljene z novimi, lažnimi številkami – 27, 28 in 29, in to šele v ponedeljek, 21. maja 1945, ob 8. uri zjutraj.

Edino »trideseta turjaška žrtev«, Leopoldina Mekina, je imela pogreb v nedeljo, 20. maja 1945, ne da bi komurkoli sporočili, kdaj in kam jo bodo pokopali. Zato je uradno grob v mrliško-pogrebni knjigi pod zaporedno številko 1056, vpisan v maju 1945, dvojni grob:

● grob »Poldke Mekina z novo številko 26«, v resnici grob »neprepoznane« petindvajsetletne študentke Brede Arko, 29. turjaške žrtve, nikjer označene s pravim imenom in priimkom. Gestapo in agenti domobranske politične policije so jo ubili ponoči 4. maja 1945 pri Turjaku. Tam je njeno truplo bilo ekshumirano in prepeljano na Žale v Ljubljano. Dne 16. maja 1945 so jo vpisali v pokopališko sprejemno knjigo na strani 198. Njen pogreb v soboto, 19. maja 1945, ob 17. uri, so zamolčali, pač pa so označili njen grob na ubožnem oddelku N₄₅ vrsta 4, grob 114.

● grob šestintridesetletne Leopoldine Mekina, uradnice železničarske nabavne zadruge, z zamolčanim podatkom, kdaj, kje, zakaj in na kakšen način je umrla. Njen pogreb je bil v nedeljo, 20. maja 1945, ob neznani uri in brez druge zabeležbe v pokopaliških knjigah. Nikjer namreč ni podatkov o tem, kdaj in kam so jo pokopali in v katerem grobu leži na žalskem pokopališču.

Lastnik vseh grobov turjaških žrtev na oddelku N₃₀, vrsta 17, je Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojske Slovenije, Ljubljana, Vrtača 11.

Na podlagi dveh spetih evidenčnih kartoteknih listkov v razvidu grobov lastnikov in plačnikov najemnine zanje pri Mestnem pogrebem zavodu v Ljubljani, ki jima sprva nisem posvečal dosti pozornosti, sem šele pred nedavnim ugotovil, da je lastnica dveh različno oštevilčenih grobov Marija Mekina, Ljubljana, Celovška 42, mati Leopoldine Mekina. Najemnino za deset let naprej je plačala samo za en grob.

SKLEPNA BESEDA

Največja krivica je bila storjena Arkovim, po domače Logarjevim iz Ribnice: materi Marici, rojeni Klun, 17. marca 1899, v Ribnici, številka 40, in njenima hčerkama, Bredi in Darji, rojenima v zakonu z Ivanom Arkom. Breda se je rodila 1. januarja 1920 v Ribnici in se je po maturi na ljubljanski realni ženski gimnaziji leta 1938 vpisala na tehnično fakulteto, kjer je absolvirala študij kemije; manjkalo ji je le diplomsko delo. Druga hči Darja, rojena 10. septembra 1921, je po končani osnovni šoli v Ribnici obiskovala meščansko šolo, nato ljubljansko žensko realno gimnazijo, maturirala in opravila abiturientski tečaj Trgovinsko-industrijske zbornice na Trgovski akademiji v Ljubljani ter se vpisala na filozofsko fakulteto in na njej dokončala sedem semestrov. Hkrati je študirala klavir na Glasbeni matici v Ljubljani. V najpomembnejši mrliško-pogrebni knjigi Sv. Križ Žale v Ljubljani, ki ima polnopravno veljavnost, med vpisi za maj 1945 osebnih podatkov o treh Arkovih iz Ribnice ni, vpisane so le kot NN_z, neznane ženske.

Vse civilizirane države vpisujejo v mrliško-pogrebno knjigo splošne, verodostojne podatke o umrlih državljanih in na njihovi podlagi izdajajo mrliške liste. Z njimi pravno močno dokazujejo, da je njihov državljan pokopan v natančno oštevilčenem in prostorsko določenem grobu.

In kako počivajo v domači zemlji Arkove? »Neprepoznana« mati Marica kot okrog petdeset let stara neznana ženska z vprašajem (Arkova iz Ribnice?), pokopana v samostoj-

nem grobu številka 23 v vrsti 17 na novem oddelku N₃₀ na grobišču talcev. »Neprepoznana« hčerka Darja kot okrog trideset let stara neznana ženska, pokopana poleg svoje matere na grobišču talcev v samostojnem grobu številka 22. »Neprepoznana« Breda Arko, moja sošolka z univerze, pa je trikrat prikrita: kot NN_z, neznana petindvajsetletna ženska s številko 26, kot izmišljena Neža Mekinda s številko 26 in končno kot Poldka Mekina s številko 26 oziroma Leopoldina Mekina.

Ali se je potem moč čuditi, da so v kronoloških pregledih narodnoosvobodilnega boja, v različnih publikacijah, zbornikih in celo na spomeniku turjaških žrtev v Velikem smrečju objavljeni netočni podatki?

Še posebno hude pomanjkljivosti in netočnosti so na spomeniku ubitih borcev narodnoosvobodilne vojske in aktivistov Osvobodilne fronte, ubitih ponoči 4. maja 1945 na Turjaku, ki stoji na mestu izkopa, v gozdu Veliko smrečje. Na njem so zapisana imena štiriindvajsetih turjaških žrtev, dve sta navedeni kot neznani ženski. V zgodovinskih zapisih pa so kot turjaške žrtve omenjeni še: Tone Knez, Rudolf Kužnik, Franc Švegelj in kot neznani ženski Zofka Korže in Nada Robežnik. Do napake pri imenu Antona Kneza je prišlo, ker so 22. maja 1945 za potrebe posebne komisije iz matičnega urada dvignili dve osebni izkaznici za tiskarja Antona Kneza. Izkaznico tiskarja in izkaznico osebe z enakim imenom, ki ni bil tiskar in ne doma z Viča. Rudolf Kužnik je neresnična

oseba. Med zgodovinske zapise je zašel zaradi površnega prepisa resnične turjaške žrtve Rudolfa Kurnika. Nekdo je prepisal Kurnik kot Kuznik, in ker drugi prepisovalec ni poznal nobenega Kuznika, Kužnikove pa je poznal, je Kuzniku dodal na z še strešico. Tako je nastal Rudolf Kužnik. Neznani ženski sta Marica Arko in Darja Arko. Zofija Korče (ne Korže) in Nada Kodela, rojena Robežnik, obe iz Ljubljane, sta v zapisnikih in prilogah omenjeni zato, ker je komisija med izkopom treh skupnih grobov v okolici Turjaka 15. in 16. maja 1945 in pozneje zama iskala še grob domobranskih žrtev v smeri proti Pijavi Gorici. Tam bi se bili morali 5. maja 1945 obe omenjeni sestati z drugimi jetnicami iz Velikih Lašč, ki so se vračale v Ljubljano, a je za njima izginila vsaka sled. Omeniti gre tudi, da so v iskanje njunega groba vključili celo Radio Svobodna Ljubljana in da so člani posebne komisije upali, da bodo grob zagotovo odkrili, vendar ga niso.

Na spomenik v gozdu Veliko smrečje pri Turjaku bi bilo torej treba vklesati imena vseh 29 turjaških žrtev in pri tem upoštevati tele pripombe:

- zbrisati ime Leopoldine Mekina
- popraviti ime Nosak v Nosan
- vklesati ime Franca Šveglja (mizarja iz Guncelj pri Št. Vidu nad Ljubljano)
- zbrisati napis »dve neznani ženski«
- vklesati imena Brede Arko, Darje Arko in Marice Arko
- vklesati napis »dva neznana moška«.⁶

Krvice, storjene našim borcem, je treba popraviti.

⁶ Izjava Vlaste Vagaja-Lenič, 22. oktobra 1987: Bilo je proti koncu našega bivanja v kletnih zaporih prisilne delavnice. Ne spominjam se več, ali je to bilo pred 1. majem 1945 ali po njem, vsekakor pa zelo blizu tega datuma. Nekega večera je neki policijski agent zahteval, naj poribam njihovo pisarno, ki je bila nasproti stopnišča. Vrata so bila odprta, tako da sem lahko gledala proti vhodu v zapor. Zaslišala sem ropot in zvonec. Agenti so odklenili vrata in po stopnicah privlekli dva jetnika. Eden je bil visok, teman in suh, drugi nižji, čokat, svetlejši in brez noge. Če si priključim v spomin ta prizor, se mi zdi, da je bil eden od njiju v ameriški uniformi, mislim, da tisti brez noge. Takrat njuni obleki nisem posvečala pozornosti, saj ameriških uniform nisem poznala, takoj pa se mi je zdelo, da sta ujeta partizana. Ko so pozneje izkopali turjaške žrtve in jih identificirali, sem v časopisu prebrala o dveh »neznanih moških«. Mislim, da je pisalo tudi, da je eden brez noge, in takoj sem pomislila na tovariša, ki sem ju videla v zaporu. Sicer se da to preveriti, saj v arhivu zagotovo še imajo stare izvide Poročevalca in Ljudske pravice. Pred leti, ko sem se skupaj z možem na Turjaku udeležila slovesnosti, sem šla do spomenika žrtvam. Poleg znanih imen je na njem pisalo: dve neznani ženski. Da sta bila med žrtvami tudi dva neznana moška, to ni bilo zapisano. Lahko, da sta bili med žrtvami tudi dve neznani ženski, mislim pa, da sta bila tudi dva neznana moška.

VIRI

Pokopališke matične knjige duhovnega urada pri pokopališču Sv. Križ Žale v Ljubljani:

- a) Sprejemna knjiga (SK), od številke 26 do številke 32, to je v času od 19. januarja 1941 do 21. septembra 1945. Za povojne ekshumacije borcev narodnoosvobodilne vojske iz različnih krajev Slovenije pa tudi sprejemna knjiga od številke 33 do številke 53, to je v času od 21. septembra 1945 do 11. maja 1956.
- b) Mrliško-pogrebna knjiga (MPK), v času od začetka leta 1929 do 31. marca 1943 in v času od 1. aprila 1943 do 19. septembra 1955.

Evidenčni sistem Mestnega pogrebnega zavoda v Ljubljani

- a) Imensko kazalo umrlih po abecednem in časovnem zaporedju v letih 1941 do 1945 in za ekshumirane in na svetokriško pokopališče prepeljane borce narodnoosvobodilne vojske v povojnih letih do leta 1955.
- b) Kartoteka pokopanih z oštevilčeno lokacijo groba: oddelek, vrsta, grob; s priimkom in imenom, dnem smrti in pokopa, ekshumacije, naslovom lastnika groba in navedbo datuma, od kdaj do kdaj plačana najemnina zanj.

Arhiv SR Slovenije

- a) Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, fascikel številka 4.
- b) 11 fasciklov Federalnega odbora za organizacijo prenosov posmrtnih ostankov padlih borcev pri Ministrstvu za notranje zadeve narodne vlade Slovenije ali s kratico FO/Min. not., Delovodnik 1945–1946, imensko kazalo 1945–1946 in imensko kazalo 1947.

Podatki o Arkovih, po domače Logarjevih, iz Ribnice: iz družinskega arhiva, ki ga hrani Andrej Arko iz Kočevja, brat očeta Ivana in svak turjaške žrtve Marice oziroma stric turjaških žrtev Brede in Darje; odstopil ga je 24. marca 1983.

POVZETEK

Avtor obravnava na podlagi primarnih virov v drugem delu prispevka *Žale v Ljubljani – priča dogajanj med vojno* turjaške žrtve. Sistematično, natančno in kritično upošteva vse podrobnosti, ki jih vsebujejo pokopališko-mrliške sprejemne in pogrebne knjige na Žalah in razkriva delo posebne komisije (imenovana jo je Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo) od izkopa devetindvajset turjaških žrtev prek obdukcije do razpoznavanja in pokopa žrtev na podlagi njenih zapisnikov in prilog od 15. do 19. oziroma 21. maja 1945. Celotno dokazno gradivo prikazuje v tistih nekaj dneh najbolj pomembne aktivnosti in ugotovitve, ki so pripeljale do nepričakovanega sklepa. Na kratko gre za tole:

Dne 15. maja 1945 je posebna komisija ob pomoči domačinov odkrila v okolici Turjaka tri skupne grobove: v prvem so izkopali 13 moških in 1 žensko truplo, v drugem 8 moških in 4 ženska trupla in v tretjem 1 moško in 2 ženski trupli, skupaj 29 žrtev, od tega 22 moških in 7 ženskih trupel. Bila so večinoma zelo iznakažena. Komisija je vsako žrtev na kraju izkopa oštevilčila z rimsko številko od I do XXIX in ji popisala njene zunanje značilnosti. Potem so trupla prepeljali na ljubljansko pokopališče Sv. Križ Žale, jih tam umili, anatomsko pregledali, ugotovili neposredni vzrok smrti in vsako oštevilčili z arabsko številko od 1 do 29 (prvih 14 niso obducirali po vrsti izkopa, od 15. dalje pa se rimske in arabske številke ujemajo). Že 16. maja 1945 so vseh 29 žrtev tudi vpisali v pokopališko sprejemno knjigo po vrstnem redu arabskih števil (osnovni vrstni red), in to na zaporednih straneh od 173 do 195 in na strani 198, kjer so vpisali zadnjo, to je 29. izkopano in anatomsko pregledano žrtev NN₂, neznano žensko, staro okrog 25 let. Pri vsaki žrtvi, ki je niso prepoznali, so namesto imena pripisali NN_m oziroma NN₂, neznani moški oziroma neznana ženska.

Pri prepoznavanju žrtev je komisija imela nekaj težav. Prepoznala je vse moške žrtve razen dveh (1. NN_m, neznani moški, verjetno Plahuta, ki je imel na čelu vrezano peterokrako zvezdo nepravilne oblike in 2. NN_m, neznani moški, visok, star 25 let, s krajšo levo nogo) in od sedmih ženskih žrtev štiri. Obdukcija je za neznane ženske žrtve v osnovnem zapisniku ugotovila; številka 26, neznana ženska, 50 let, nizke postave; številka 28, neznana ženska, nizke postave, 30 let, in številka 29, neznana ženska, višje postave, 25 let. (Številka 27 je bila že omenjeni moški s krajšo levo nogo.) Vse tri neznane ženske so bile oblečene v dolg moder plašč, modre smučarske hlače, rožnate spodnje hlače itd. Tudi anatomsko značilnosti in posebnosti so pričale o medsebojnem sorodstvu. K eni od teh neznanih žrtev so v neoštevilčeni prilogi brez datuma pripisali »Arkova iz Ribnice?«. Vse okoliščine pričajo, da jih je komisija vendarle prepoznala, ni pa smela razglasiti, da gre za šestindvajsetletno mater Marico Arko, petindvajsetletno hčerko Brede Arko in štirindvajsetletno hčerko Darjo Arko iz Ribnice. Vendar te tri NN₂, neznane ženske, so potrebovali za poseben namen.

Obstajalo je namreč še trideseto truplo ženske višje rasti, ki ga je bilo treba neopazno vrniti med turjaške žrtve, ne da bi se število 29 povečalo, in to je bila naknadna naloga posebne komisije. Zato je komisija v prilogah k zapisniku spreminjala prvotni vrstni red ter pripisovala pripombe in domneve. Tako je v novem osnovnem zapisniku 26. žrtev iz drugega skupnega groba morala z novo, lažno številko 27 v tretji skupni grob, 27. žrtev pod novo, lažno številko 28, 28. žrtev pod novo, lažno številko 29 in dotedanja 29. žrtev v drugi skupni grob pod novo, lažno številko 26. S tem je truplo pod številko 29, ki je imelo ustrezen opis višje postave in oblačil (to je truplo Brede Arko), prišlo pod številko 26, s pripisom neke izjave, da je to Neža Mekinda. Podobno se je »dogajalo« v petih prilogah, ki do konca vztrajajo pri treh NN₂, neznanih ženskah, in enem NN_m, neznanim moškem. Tretja priloga priča, da so »trideseto turjaško žrtev«, neko Mekinda, končno uvrstili na 26. mesto drugega skupnega groba! Četrta priloga vsebuje novico, da so okrog Velikih Lašč še drugi sveži grobovi; to seveda ni bilo res, pomagalo pa naj bi prikriti vrinjeno »novo« turjaško žrtev. Hkrati je nastala zadrega, saj za domnevno Nežo Mekinda niso imeli osebnih podatkov za vpis v pokopališko sprejemno knjigo, zato so avtorji ponarejanja zapisnika na podlagi lažnih prilog naenkrat ugotovili, da gre pravzaprav za Leopoldino Mekina, eno izmed vodilnih aktivistk Osvobodilne fronte v okupirani Ljubljani. Tako je v noči na 17. maj 1945 nastala še peta priloga s spiskom dvajsetih imen (dejansko devetnajstih, saj je eno zapisano dvakrat) prepoznanih turjaških žrtev iz prvih dveh skupnih grobov in z imenom Poldke Mekina ter z imeni štirih »prisonitnih«, a že pobežlih belogardističnih političnih policistov, ki naj bi te žrtve pobili. Nato so v sprejemno knjigo na strani 198 namesto 29. NN₂, neznane ženske, s številko 26 (Breda Arko), vpisali Poldko Mekina s številko 26 (brez osebnih podatkov): umrla 4. maja 1945 na Turjaku, pokopana 19. maja 1945.

Dne 19. maja 1945 so na Žalah pokopali dvaindvajset turjaških žrtev (med njimi tudi Brede Arko), štiri pa na drugih pokopališčih. Preostale tri neznane žrtve (Marica Arko, Darja Arko in moški s krajšo levo nogo) so bile pokopane 21. maja 1945. V mrliško-pogrebno knjigo Brede Arko ni vpisana, kakor da tu sploh ni pokopana! Edino Leopoldina Mekina je imela pogreb v nedeljo, 20. maja 1945, ne da bi komurkoli sporočili, kdaj in kam jo bodo pokopali. Zato je zapis groba v mrliško-pogrebni knjigi pod zaporedno številko 1056 uradna definicija dveh spretno oblikovanih grobov: prvi je grob Brede Arko, prikriti pod imenom »Poldka Mekina z novo številko 26«, pokopane 19. maja 1945 po 17. uri na beraškem oddelku N₄₅; drugi je grob Leopoldine Mekina, pokopane 20. maja 1945 ob neznani uri in brez osnovnih podatkov o tem, kdaj, zakaj, na kakšen način je umrla in kam so jo pokopali.

Avtor torej sklepa, da je bila Leopoldina Mekina vrinjena med turjaške žrtve. (Bralec bo lahko ob tem razmišljal o marsičem, posebno o dogodkih zadnjih mesecev v okupirani Ljubljani, pa tudi o razlogih dolgoletnega molka prav do danes.)

TURJAŠKE ŽRTVE, RAZVRŠČENE PO IMENSKEM ABECEDNEM REDU

1. BREDA ARKO,

študentka kemije, rojena 1. januarja 1920 v Ribnici, samska, zadnje bivališče Ribnica, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₄₅/4/11. Ekshumirana 25. februarja 1946: N₃₀/15/6.

2. DARJA ARKO,

študentka filozofije, rojena 10. septembra 1921 v Ribnici, samska, zadnje bivališče Ribnica, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/22.

3. MARICA ARKO,

rojena Khun, sotrudnica Manufakturne trgovine, rojena 17. marca 1899 v Ribnici, poročena, zadnje bivališče Ribnica, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/23.

4. ANTON ČOP,

absolvent prava, rojen 2. julija 1920 na Jesenicah na Gorenjskem, samski, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani, N₃₀/17/17.

5. ANGELA DOLHAR,

poslovodkinja, rojena 28. marca 1910 na Reki, samska, zadnje bivališče Ljubljana, Malgajeva 15, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/15.

6. NEDA GERŽINIČ,

diplomirana pravnica, rojena 11. septembra 1918 v Ljubljani, samska, zadnje bivališče Ljubljana, Glince, Obrtniška 21, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/6.

7. MARTIN GORIŠEK,

zidar, rojen 5. junija 1912 v Cerovem logu, poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Korunova 3, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/11.

8. VIKTOR KAMNIKAR,

obrtnik, rojen 25. februarja 1905 v Ljubljani, poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Ljubljanska 19, partizanski oficir, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/10.

9. FRANC KAPLAN,

kovač, rojen 26. marca 1925 v Velikih Poljanah, samski, zadnje bivališče Velike Poljane, pokopališče: Velike Poljane.

10. ANTON KNEZ,

tiskar, rojen 11. januarja 1910 v Ljubljani, samski, zadnje bivališče Ljubljana, Viška 13, pokopališče: Vič v Ljubljani.

11. Dr. VITO KRAIGHER,

javni tožilec za Slovenijo, odvetnik, rojen 15. julija 1911 v Sv. Lenartu v Slovenskih Goricah, poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Žitnikova 12, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/20.

12. IGNAC KRIŠTOF,

vodja lin. troš. urada, mestni uslužbenec, rojen 25. aprila 1893 v Višnji gori, poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Rožna dolina IX/49, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/19.

13. KAREL KURNIK,

zasebni uradnik, rojen 1. avgusta 1909 v Ljubljani, samski, zadnje bivališče Ljubljana, Gledališka 7, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/4. Ekshumiran 22. marca 1946: N₁₅/9/1.

14. RUDOLF KURNIK,

zasebni uradnik, rojen 24. novembra 1911 v Kozjem, samski, zadnje bivališče Ljubljana, Gledališka 7, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/3. Ekshumiran 22. marca 1946: N₁₅/9/2.

15. MARICA MALAHOVSKY,

državna uradnica, rojena 23. marca 1903 v Ljubljani, samska, zadnje bivališče Ljubljana, Perušnikova 23, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/7. Ekshumirana 27. novembra 1946: N₁₇/7/1.

16. Dr. FRANCE MESESNEL,

konservator, rojen 25. novembra 1894 v Cervignano (Cervinjan), poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Slomškova 9, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: novi del, desno, grobnica 3.

17. Dr. MAVRICIJ NEUBERGER,

zdravnik, rojen 8. aprila 1895 v Ložu, poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Vilharjeva 21, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/14.

18. LEOPOLD NOSAN,

rojen 1910, star okrog 30 let (prepoznali so ga po obleki in po pošti), pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/8.

19. NEPREPOZNANI MOŠKI,

NN_m, star okrog 25 let, verjetno iz Ribnice, s krajšo levo nogo, okrnjeno po preboleli paralizi, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/21.

20. NEPREPOZNANI MOŠKI,

NN_m, verjetno Plahuta, star od 30 do 40 let, brez desne noge, nosil protezo, v desnem čelu velika rana nepravilne oblike peterokrake zvezde, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/2.

21. NIKOLAJ POLC,

ključavničar, rojen 6. decembra 1914 na Krnici pri Bledu, poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Predovičeva 4, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/1.

22. MILKA PRIJATELJ,

gospodinjska pomočnica, rojena 13. aprila 1918 v Velikih Poljanah, samska, zadnje bivališče Velike Poljane, pokopališče Velike Poljane.

23. RUDOLF RAVBAR,

diplomirani pravnik, rojen 8. februarja 1908 v Črešnjicah v Slovenskih Konjicah, samski, zadnje bivališče Ljubljana, Tobačna 1, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/12.

24. Inž. RIHARD SEVER,

elektroinženir, tehnični urednik, rojen 1. decembra 1904 v Ljubljani, poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Gregorčičeva 19, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/18.

25. Inž. VIKTOR ŠUŠKOVIČ,

gozdarski inženir, rojen 4. oktobra 1909 v Krčevini, Maribor, poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Bleiweisova 1, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/5.

26. FRANC ŠVEGLJ,

mizar, rojen 28. januarja 1917 v Gunceljah, Št. Vid nad Ljubljano, samski, zadnje bivališče Guncelje 15, pokopališče: Št. Vid nad Ljubljano.

27. Dr. STANKO TOMŠIČ,

odvetnik, rojen 10. julija 1910 v Skopu, Sežana, samski, zadnje bivališče Ljubljana, Zrinskega 5, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/13.

28. Dr. BORIS TUMA,

industrialec, rojen 2. aprila 1909 v Gorici, poročen, zadnje bivališče Ljubljana, Kotnikova 21, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/19.

29. Inž. ZORAN TUMA,

industrialec, rojen 14. septembra 1912 v Gorici, samski, zadnje bivališče v Ljubljani, Škofja ulica 9, pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani: N₃₀/17/18.

OPOMBA

Seznam 29 turjaških žrtev, urejen s splošnimi osebnimi podatki in oštevilčenimi grobovi ter dopolnjen z ugotovljenimi napakami in priimkih, imenih, krajih, datumih itd.

Komisija za ugotavljanje zločinov
okupatorjev in njihovih pomagačev
za Slovenijo.

(1)

Z a p i s n i k

sestavljen dne 15.5.1945 v gozdu "Veliko smrečje" pri Turjaku, o poslovanju izredne komisije, poslané na lice mesta v svrhu odkopa neznanih žrtev okupatorjev in njegovih pomagačev, ki so bile ustreljene začetkom meseca maja 1945.

Navzočni:

dr. Janko L a v r i č, v.d.tajnika in član komisije, kot vodja izredne komisije;

dr. Franc H r i b a r, univ.profesor in predstojnik patološko-anatomskega instituta v Ljubljani,

Š k o d l a r Čoro, član Ministrstva za prosveto - kot člana izredne komisije,

N o s a n Iva, zapisnikarica.

Tov. Šivic Silvo, član Komisije za ugotavljanje zločinov pri Okrožnem odboru za mesto Ljubljano, je prijavil, da je v bližini Turjaka zakopanih več neznanih trupel ljudi, ki so bili pripeljani prve dni meseca maja na kamjonu iz Ljubljane; ljudje so slišali strele v bližnem gozdu, neka ženska je tudi videla, kako so okupatorji ali njihovi pomagači nekega moškega ustrelili prav v bližini ceste in tru-plo odvedli v gozd. To so zvedeli ljudje, ki so bili na prisilnem delu v Ribnici in okolici ter povedali Okrožni komisiji, med drugimi Mara Kralj, žena akad.slikarja v Ljubljani.

Ker bi bilo mogoče truplja še identificirati, je bila sestavljena izredna komisija, da odkoplje trupljo, ugotovi vzroke smrti, in oskrbi pogreb žrtev.

Komisija je zaslišala Hočever Aho, kmetico v Turjaku, ki stanuje v hiši, kjer je tudi pošta in katera je izpovedala, da so v noči med 3.in 4.majem švigali avtomobili po cesti sem in tja, zlasti v jutru, dne 4.maja. Med 4. in 6.uro zjutraj je bilo slišati, da so se avtomobili ustavili pri bližnjem gozdičku. Med 5. in 6.uro je Hočeverjeva videla, da so vojaki, po uniformi sodeč DMB, možno pa tudi Nemci, prav pri glavni cesti ustrelili nekega moškega, katerega so potem odvedli v gozd. Zdi se ji, da so trupljo vlekli givilisti, za njimi pa so šli uniformirani ljudje. Kmalu po tem je slišala več strellov.

V isti hiši stanuje poštarica na Turjaku Peterlin Pavla,

10

Mestni pogrebni zavod je v gozdu ca 2 do 3 km stran od prvih grobov odprl še tretji grob, v katerem sta bili 2 ženski in eno moško truplo. Trupla so bila pripeljana na Žale in so oblečena naslednje:

27. ženska, oblečena v plav plašč s kožnatim ovratnikom, barvanim sivo, dlaka ^{kratka} gladko pristrižena, skodrana. Oblečena je v celo črno obleko, ki ima na levi strani prs in na desni strani pod pasom svetlo vezenje. Jopa je spletna iz sivobarvane domače volne, ima pa črnobarvan ovratnik in črne gumbe iz volne. Kombineža je roza barve, vendar ima polno plavkastih lis, po mnenju izvedenca ~~da~~ kože. Na sebi ima nizke plave nogavice in dolge rjave nogavice domačega dela, katere nosi ženski pas. Na glavi je imela svilen robec, vendar sje barva tega ne da ugotoviti, ker je popolnoma zmešana z možgani.

28./ Truplo moškega, ki je oblečeno v plav suknjč s svetlo kvadratastimi pisami, žepi so prišiti od zunaj, rjave smučarske hlače s podvezami spodaj, siv žemper brez ovratnika, italijanska sivoplava srajca, nizke sive volnene nogavice, ki imata na vrhu dve ca 1 cm široki črti, druge nogavice so temnejše sive brez črt, spodnje hlače dolge platnene. Žensko

29./ ~~moško~~ truplo, oblečeno v plav plašč s črno klotasto podlago, bluza oz. srajca rdeča karirasta, žemper ima kratke rokave in je rjavordeče barve, hrbet rjavkast, rokavi roza, krilo sivo črtasto, spodnje hlače plave iz gradla, dolge nogavice rjave barve s pasom; ruta trikotna črtasta rjavo, zeleno, rdeče, rumeno, a vse kvadratasto.

Rastelėsbeni zapisnik z dvema nadaljevanjima je priložen temu zapisniku.

Sklep in podpis.

Uršavny

St. ba. Janca.
Čisto St. Mar
Jos. Kosar

Izkop	Anatom. pregled	SK sfr. štev.	MPK zap. štev.	Prijimek, krstno ime in stan	Starost	Dan smrti, pokopa	Župnija smrti, pokopa	Pokopa- lišče, grob	Naročnik, plačnik in razredna cena pogreba
I	4	176	1052	Ing. TUMA ZORAN industrijalec	23	4/5 19/5	Turjak, Sv. Peter Zale, Skofja u. 9	Sv. Križ N30/17/18	Branimir Tuma, Kolniko- va 21, 2. razr. 2.726 lir
II	9	180	1053	Dr. TUMA BORIS industrijalec	36	4/5 19/5	Turjak, Sv. Peter Zale, Kolnik. u. 19	Sv. Križ N30/17/19	Branimir Tuma, Kolniko- va 21, 2. razr. 2.726 lir
III	13	183	1050	Ing. SEVER RIHARD elektroing.	40	4/5 19/5	Turjak, Franc. Zale, Gregorč. 19	Sv. Križ N30/17/16	Sever Vida, Ilirska 12 3. razr. 1.543 lir
IV	12	182	1051	ČOP ANTON abs. iur.	24	4/5 19/5	Turjak, Stolni- ca	Sv. Križ N30/17/17	Predsedstvo N.V. Slov. Lj. 3. razr. 1.543 lir
V	11	174	1054	Dr. KRAIGHER VITO odvetnik	33	4/5 19/5	Turjak, Franc. Žitnikova 16	Sv. Križ N30/17/20	Predsedstvo N.V. Slov. Lj. 3. razr. 1.543 lir
VI	10	181	1045	GORIŠEK MARTIN zidar. pomočnik	33	4/5 19/5	Tur., Sv. Krištof Albanska 39	Sv. Križ N30/17/11	Gorišek Marija, žena Albanska 39 3. r. 1.543 lir
VII	14	184	1034	Dr. MESEŠNEL FRANC konservator	50	4/5 19/5	Turjak, Sv. Peter Slomškova 9	Sv. Križ novi del d. grobniča 3	Hmelak Franc, trgovec Slomškova 9/2. r. 2.726 lir
VIII	3	175	—	PRIJATELJ MILKA gospod. pomočnica	27	4/5 prekop 19/5	Tur. Vel. Poljane obč. Ribnica	Velike Poljane	Kaplan Štefanija, Velike Poljane 37, prepeljava
IX	6	174	1036	NNm-verjetno PLAHUTA	30- 40	4/5 19/5	Turjak, Stolni- ca	Sv. Križ N30/17/2	Predsedstvo N.V. Slov. Lj. 3. razr. 1.543 lir
X	8	179	—	ŠVEGELJ FRANC mizar	28	4/5 19/5	Tur. Št. Vid n/Lj Guncelj 15	Št. Vid n/Lj	Švegelj Alojz, mizar Guncelj 15, prepeljava
XI	1	173	1048	Dr. NEUBERGER MAVRICIJ zdravnik	50	4/5 19/5	Tur. Sv. Krištof Vilharjeva 21	Sv. Križ N30/17/14	Neuberger Ema, žena Vilharjeva 21, 2. r. 2.726 lir
XII	5	177	1044	KAMNIKAR VIKTOR partizanski oficir	36	4/5 19/5	Turjak, Moste Ljubljans. 19	Sv. Križ N30/17/10	Kamnikar Alojzij, nad- kurjač, posest. 2. r. 2.726 lir
XIII	7	178	—	KAPLAN FRANC kovač	20	4/5 19/5	Turj. Vel. Poljane obč. Ribnica	Velike Poljane	Kaplan Štefanija Velike Poljane 37
XIV	2	174	1042	NNm-po obleki NOSAN LEOP.	30	4/5 19/5	Turjak, Stolni- ca	Sv. Križ N30/17/8	Predsedstvo N.V. Sl. Lj. 3. razr. 1.543 lir

TURJAŠKE ŽRTVE, IZKOPANE IZ PRVEGA SKUPNEGA GROBA
 PODATKI IZ SPREJEMNE KNJIGE /SK/ IN MRLIŠKO-POGREBNE KNJIGE /MPK/

Izkop	Anatom. pregled	Novi, lažni štev.	SK str. štev.	MPK zap. štev.	Priimek, krstno ime in stan	Starost	Dan smrti, pokopa	Župnija smrti, pokopa	Pokopa- lišče, grob	Naročnik, plačnik in razredna cena pogreba
XV	15		186	1035	POLC NIKO delavec - ključavničar	30	4/5 19/5	Turjak, Moste Zale, Predovič 4	Sv. Križ N 30/17/1	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XVI	16		186	1043	KRIŠTOF, IGNAC vodja lin. troš. urada	52	4/5 19/5	Turjak, Vič Rož. dol. IX 49	Sv. Križ N 30/17/9	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XVII	17		185	1037	KURNIK RUDOLF priv. uradnik	33	4/5 19/5	Turjak, Frančiš. Gledališka 6	^{117 pr. 22.3.46} ~~N 30/17/3~~ N 15/9/9 (2)	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XVIII	18		186	—	KNEZ ANTON tiskar	35	4/5 19/5	Turjak, Vič Viška 13	Vič	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XIX	19		186	1039	Ing. ŠUŠKOVIČ VIKTOR gozdar. ing.	35	4/5 19/5	Turjak, Frančiš. Tyrseva 1	Sv. Križ N 30/17/5	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XX	20		187	1044	Dr. TOMŠIČ STANKO odvetnik	43	4/5 19/5	Turjak, Sv. Peter Zrinjskega 5	Sv. Križ N 30/17/13	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XXI	21		188	1038	KURNIK KAREL priv. uradnik	35	4/5 19/5	Turjak, Frančiš. Gledališka 7	^{117 pr. 22.3.46} ~~N 30/17/4~~ N 15/9/9 (1)	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XXII	22		189	1049	DOLHAR ANGELA trg. sotrudnica	33	4/5 19/5	Turjak, Stolni- ca	Sv. Križ N 30/17/15	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XXIII	23		190	1040	GERŽINIČ NEDA dipl. pravnica	26	4/5 19/5	Turjak, Sv. Jakob Stiska 1	Sv. Križ N 30/17/6	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XXIV	24		191	1041	MALAHOVSKY MARICA uradnica	42	4/5 19/5	Turjak, Sv. Peter Mišičeva 23	^{117, eksh. 27.1.46} ~~N 30/17/4~~ N 17/17/1	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XXV	25		192	1046	RAVBAR RUDOLF abs. jur.	37	4/5 19/5	Turjak, Sv. Peter Tobočna 14	Sv. Križ N 30/17/12	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir
XXVI	26	27	193	1065	NNŽ nižje rasti, ok. 50 let, n. št. 27 ARKO MARICA 1899-1945	50	4/5 21/5	Turjak Stolina	Sv. Križ N 30/17/23	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3. razr. 1.543 lir

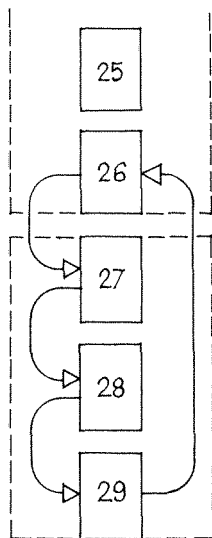
TURJAŠKE ŽRTVE, IZKOPANE IZ DRUGEGA SKUPNEGA GROBA.
 PODATKI IZ SPREJEMNE KNJIGE /SK/ IN MRLIŠKO-POGREBNE KNJIGE /MPK/.

Izkop	Anatom. pregled	Nova, lažna štev.	SK str. štev.	MPK zap. štev.	Priimek, krstno ime in stan	Starost	Dan smrti, pokopa	Župnija smrti, pokopa	Pokopa- lišče, grob	Naročnik, plačnik in razredna cena pogreba
XXVII	27	28	194	1063	NNm z novo št. 28	c 25	4/5 21/5	Turjak, Stolnica	Sv. Križ N30/17/21	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3.razr. 1.543 lir
XXVIII	28	29	195	1064	NNž, nižje rasti, z novo št. 29 ARKO DARJA 1921-1945	c 30	4/5 21/5	Turjak, Stolnica	Sv. Križ N30/17/22	Predsedstvo N.V.S. Lj. 3.razr. 1.543 lir
XXIX	29	26	198	—	NNž, višje rasti, z novo št. 26 ARKO BREDa 1920-1945	c 25	4/5 19/5	Turjak, Žale	11: eksh.252.46 N45/4/11(4) N30/15/6	Mestno županstvo ljublj. občine, mestni ubožni razred 100 lir

Izkop	Anatom. pregled	Nova, lažna štev.	SK str. štev.	MPK zap. štev.	Priimek, krstno ime in stan	Starost	Dan smrti, pokopa	Župnija, smrti, pokopa	Pokopa- lišče, grob	Naročnik, plačnik in razredna cena pogreba
XXIX	29	26	198	—	NNž, višje rasti, ARKO BREDa = MEKINA POLDKA, z novo št. 26	c 25	4/5 19/5	Turjak Žale	11: eksh.252.46 N45/4/11(4) N30/15/6	Mestno županstvo ljublj. občine, mestni ubožni razred 100 lir
—	—	—	—	1056	MEKINA LEOPOLDINA uradnica žel. nabav. zadruga	36	— 20.5	—	—	—

TURJAŠKE ŽRTVE, IZKOPANE IZ TRETJEGA SKUPNEGA GROBA.
PODATKI IZ SPREJEMNE KNJIGE /SK/ IN MRLIŠKO-POGREBNE KNJIGE /MPK/.

RAZČLEMB A GROBOV:1. BREDE ARKO ALI POLDKE MEKINA Z NOVO ŠTEVILKO 26, IN
2. LEOPOLDINE MEKINA

2. SKUPNI GROB
TURJAŠKIH ŽRTEV

3. SKUPNI GROB
TURJAŠKIH ŽRTEV

PRVOTNI VRSTNI RED IZKOPANIH ŽRTEV IZ DRUGEGA IN TRETJEGA SKUPNEGA
GROBA SO V OSNOVNEM ZAPISNIKU POSEBNE KOMISIJE SPREMENILI

N. 2383.

Odbor za organizaciju penosa potpisnik
odluka gradskih boraca pri MLO za okružno
mesto: Gubiani.

"Gubiani."

Na temelju odluke dne 30.7.1946. št. 51/46
o derogaciji penosa:

- ✓ 1) Ruđer Traga + 13/2 1945. Borben N19, 12, 4
- ✓ 2) Tuličojčan + 29/2 45 " N19, 11, 5
- ✓ 3) Babun Jelen? (Ruđer) + 14/2 42 " N31 kampingol
- ✓ 4) Pirc Marija + 7/2 43 " 40, 13, 6
- ✓ 5) Pugač Ivan + 7/2 44 " N45, 1, 7, 1.
- ✓ 6) Lračić (?) Ivan + 29/11 42 " N43, 11, 4.
- ✓ 7) Jufanec (?) (Jugoslav) Anton + 29/1 45 otkl. 8/5 46
- ✓ 8) Cerin Milor + 7/2 44 Borben N25, 2, 10.
- ✓ 9) Jorinac Koji - nema matič
- ✓ 10) Lračić Anton + 29/2 45 Borben N19, 8, 12

- ✓31) Jurčič Anton - mrtuo mati.
 ✓32) Jerman Josip - mrtuo mati.
 ✓33) Glavič Stanislav - mrtuo mati.
 ✓34) Jesenovec Alojz } mrtuo mati.
 ✓35) " Josip }
 ✓36) Mekina Leopold (ina) + 4/5 45 prenešena v svoj grob.
 ✓37) Ribič Janez + 6/1 46 Pomen N49, 5, 15.
 ✓38) Hojnik Zvonimir - mrtuo mati.
 ✓39) Lomškar Peter + 22/5 45 Pomen N44, 7, 7.
 ✓40) Hopič Konrad + 20/8 45 " N19, 9, 12.
 ✓41) Kierwa Rudolf } že prenešena - lastni grob.
 ✓42) " Karl }
 ✓43) Tivčan Slavko + 9/1 45 Pomen N45, 2, 4.

št. 51

3. 8. 46.

2. VII 1946
E. Legat

V IMENSKEM KAZALU ARHIVA FO/MIN. NOT JE LEOPOLDINA MEKINA EVIDENTIRANA
 POD MOŠKIM IMENOM LEOPOLD. RAVNATELJ POKOPALIŠČA EVGEN LEGAT JE
 ODGOVORIL ODBORU ZA ORGANIZACIJO PRENOŠA POSMRJNIH OSTANKOV PADLIH
 BORCEV PRI MESTNEM LJUDSKEM ODBORU ZA OKROŽNO MESTO LJUBLJANA:
 »36. MEKINA LEOPOLD-INA/: † 4/5 45 PRENEŠENA V SVOJ GROB.«

Izpolni prostilec
skrajno

Prejeto v uradni pisarni
1948. leto

Federalnemu odboru

za organizacijo prenosov posmrtnih ostankov padlih borcev
pri Ministrstvu za notranje zadeve NVS

Ljubljana

Podpisani(a) Mekina Marija prosim naslov, da dovoli
prekop in prenos posmrtnih ostankov tov. Leopoldo Mekina in navajam
naslednje podatke:

- I.
1. Priimek in ime	padlega borca:	<u>Mekina Leopoldo</u>
2. Očetovo ime		<u>+ Franca</u>
3. Dan, mesec, leto in kraj rojstva		<u>14. 8. 1908, Trst</u>
4. Kraj stalnega bivališča		<u>Ljubljana</u>
5. Vojna edinica in čin		<u>arg. 1941, aktivistka, Glasna tehnična</u>
6. ¹ Dan, mesec in leto smrti		<u>4. maja 1945</u>
7. ² Vzrok smrti		<u>odpeljana iz zapora na Turjak</u>
8. ³ Kraj, kjer je padli borec začasno pokopan:		<u>hub. pokopališče parceli 40 v v. v. 14. pr.</u>
9. Ali leži v skupnem grobu ali ne?		<u>+ skupnem grobu (3 skupaj)</u>
10. ⁴ Kakovost zemlje, kjer je pokopan:		<u>pesek</u>
11. Potrdilo narodne oblasti ali verskega organa, ki je padlega borca pokopal:		

- II.
1. Priimek in ime	prošila odnose
oseb, ki hočejo
izvesti prenos
padlega borca:	<u>Mekina Marija</u>
2. Očetovo ime		<u>+ Anton</u>
3. Poklic		<u>vdova</u>
4. Kraj bivanja		<u>Ljubljana - Celovška c. 42</u>
5. ⁵ Imena oseb, ki bodo spremljali prevoz:		<u>—</u>

- III.
1. Kraj, okraj, okrožje in federalna enota, kjer naj bo padli borec stalno pokopan:
v lastnem grobu, - mojem na hub. pokopališču
- 2.⁶ Način prevoza:

Smrt fašizmu — Svoboda narodu!

Ljubljana, dne

Mekina Marija
lastnorčni podpis prošila

¹ Potrebno je navesti svoj leto, če ni mogoče upoštevati točno datuma.

² Potrebno je navesti ali je padel kot borec, talec itd.

³ Potrebno je navesti raz. naslov, v mestih tudi številko parcele in groba na pokopališču.

⁴ Potrebno je navesti, v kolikor je znano ali je pokopan v peščenem, dnoznem itd. terenu.

⁵ Potrebno je navesti številko in imena oseb, ki bodo poimenovali ostanki padlega borca spremljali. Do brezplačne vožnje na železnici imajo pravico največ tri osebe.

⁶ Potrebno je navesti točno ali je potrebno za prenos uporabiti voz ter od in do katerega kraja. Od in do katere železniške postaje se bo izvil prenos na železnici.

PROŠNJA MATERE MARIJE MEKINA FEDERALNEMU ODBORU ZA ORGANIZACIJO
PRENOSA POSMRJNIH OSTANKOV PADLIH BORCEV PRI MINISTRSTVU ZA NOTRANJE
ZADEVE NARODNE VLADE SLOVENIJE ZA PREKOP IN PRENOS POSMRJNIH OSTANKOV
NJENE HČERKE LEOPOLDINE MEKINA IZ SKUPNEGA GROBA (TREH POKOPANIH) NA
ODDELKU 45, VRSTA 4, GROB 114, V LASTEN GROB NA LJUBLJANSKEM POKOPALIŠČU.
MATERI MARIJI MEKINA SO KOT POLDKO MEKINA PODTAKNILI BREDO ARKO.

sklepi pristojni
odbor OF odbori

I.

Podpisani krajevni NO odbor potrjuje resničnost vseh podatkov navedenih v prosilčevi prošnji.

Smrt fašizmu — Svoboda narodu!

Gubjane, dne 11. 1. 46

žig
krajnega odbora

[Signature]
predsednik krajevnega odbora

II.

Podpisani okrajni NO odbor — odsek za notranje zadeve potrjuje resničnost podatkov in istovetnost podpisa predsednika krajevnega odbora.

Smrt fašizmu — Svoboda narodu!

Gubjane, dne 15. 7. 46.

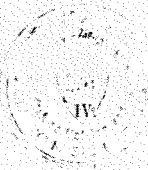

[Signature]
načelnik oddelka za notranje zadeve

Podpisani „Okrožni odbor za organizacijo prenosa posmrtnih ostankov padlih borcev“ za Okrožno mesto *Gubjane* okrožje potrjuje vse podatke, ki jih navaja prosilec in istovetnost žigov in podpisov krajevnega ter okrajnega odbora.

Smrt fašizmu — Svoboda narodu!

Gubjane, dne 16. 7. 46

[Signature]
predsednik

Izpolni pristojni okrožni odbor,
v katerem območju je začasno
pokopan padli borec

Podpisani „Okrožni odbor za organizacijo prenosov posmrtnih ostankov padlih borcev“ za okrožje potrjuje, da prosilčeve navedbe pod I. odgovarjajo resnici.

Smrt fašizmu — Svoboda narodu!

, dne

žig

predsednik

Pripomba: V kolikor bi prosilčeve navedbe ne odgovarjale resnici, naj obrazloži okrožni odbor v posebnem dopisu, ki ga priloži tej prošnji.

Izpolni Federalni odbor:

Duše dne 19. 8. 46.

poslov. Slev.

2290

Rečeno dne

pod poslov. Slev.

Pripomba: Vsaka prošnja mora biti odposlana na pristojni odbor v 24 urah. Prosilec pristojni okrožni odbor pošlje vse prošnje Federalnemu odboru.

	industrijske	00						
1054	Dr. Kraigher Vito, odvetnik	33	4	4. Franc. J. H. H. H. H.	4	4	20	
1055	Avatler Marija, zasebnica	48	18/5 20.V	Bolnica	N 45	4	11,3	
1056	Mekina Leopoldina, krajcarica žel. nab. zadruge	36	4/5 20.V	Turjak Zale	N ³⁰ 45	4	6 11,4	25. 2. 46. ekshumirane
1063	M. H., moški		4/5 21.V	Turjak Zale Bolnica	N 30	17	21	
1064	M. H., ženska	ca 30	4/5 21.V	4. Stokica	4	4	22	
1065	M. H., ženska	ca 50	4/5 21.V	Turjak Zale Bolnica	N 30	17	23	

VPIS V MRLIŠKO-POGREBNO KNJIGO. VSE TURJAŠKE ŽRTVE, TUDI BREDA ARKO, SO IMELE POGREB 19. MAJA 1945 PO 17. URI, RAZEN NEPREPOZNANIH TREH, KI SO JIM DALI NOVE, LAŽNE ŠTEVILKE – 27, 28 IN 29, IN SO IMELE POGREB V PONEDELJEK, 21. MAJA 1945, OB 8. URI ZJUTRAJ. VSE SO POKOPALI NA ODDELKU N₃₀ V VRSTO 17, Z IZJEMO BREDE ARKO OZIROMA POLDKE MEKINA S ŠTEVILKO 26. BREDO ARKO SO POKOPALI NA ODDELKU N₄₅, MEDTEM KO SO GROB LEOPOLDINE MEKINA ZAMOLČALI.

Oddelek 4/30 Vrsta 15 Grob 6

Naslov lastnika

Mekina Marija L. Celovšek. 42

[illegible]

Oddelek 4/30 Vrsta 15 Grob 5

Naslov listnika *Mekina Marija L. Celovška c 42*

[illegible]

NEDELJO, 20. MAJA 1945.

IZJAVA MIROSLAVA LILIKA, SVAKA POKOJNE LEOPOLDINE MEKINA

Od leta 1941 sem bil aktivist Osvobodilne fronte. Po kapitulaciji Italije sem, ker sem bil pri oblasteh kompromitiran, oktobra 1943 odšel v narodnoosvobodilno vojsko. Moja svakinja Poldi Mekina je priskrbela prepustnici za prehod čez ljubljanski blok zame in za mojega sošolca Boža Učakarja, ki je padel 21. februarja 1943 na Graški gori.

Pred koncem vojne sem bil kot zvezni oficir pri angloameriški misiji v Velikovcu. Sredi maja 1945 sem dobil dovoljenje, da se lahko vrnem domov.

Dne 18. maja 1945 ob 19. uri sem po radiu Ljubljana slišal objavo, da so na Žale pripeljali turjaške žrtve. Pozivali so svojce, naj pridejo identificirat mrtve. Moja žena Olga in njena mati sta sumili, da se je moralo naši Poldi zgoditi kaj hudega, ker se še ni vrnila domov, zato sva se z ženo naslednje dopoldne z motorjem odpeljala na Žale.

V kleti glavne stavbe na Žalah so bile razvrščene odkrite krste oziroma leseni, nepobarvani zaboji. Pregledoval sem mrtve, nekateri so bili zelo iznakaženi. Kmalu sem našel našo Poldi. Pogledal sem jo in videl, da ima lep obraz in da na njem ni bilo videti znakov nasilja. Žena je stala ob vnožju in je s strahom gledala truplo. Tako oblečena je Poldi navadno hodila pozimi: gozjarice, modre smučarske hlače in plašč iz krombija temno sive barve. Prav nič se ji ni poznalo, da bi ležala že štirinajst dni kje zakopana.

Ko sva z ženo zapustila klet, sem stopil v pisarno povedat, da sem prepoznal Leopoldino Mekina. Zvedel sem, da so mrtve umili in jih uredili, kolikor se je dalo. Z ženo sva nato odšla domov. Mati je bila popolnoma skrušena, tako da ni mogla niti na pogreb. Popoldne nas je prišel obiskat Ivan Arko-Vanja (star štindvajset let), vosovec in Poldkin sodelavec. Kadar je bil v Ljubljani, je ilegalno stanoval pri nas. Povezan je bil s skupino v Vajeniški šoli v Lepodvorski ulici v Šiški. Povprašal je za Poldi. Z Ivanom Arkom sva potem sama odšla na Žale. Poiskala sva borno Poldino krsto, toda Poldi je zdaj ležala brez obleke, samo v spodnjem perilu. Začuden sem Ivanu povedal, da je še dopoldne bila oblečena. Spraševala sva se, zakaj so jo slekli. Ko pa sva povedala njeno ime, so ženske okrog naju začele vpiti: »Izdajalka, izdajalka!« in protestirale, da bi jo pokopali skupaj s turjaškimi žrtvami.

Z Arkom sva nato spraševala, zakaj je izdajalka, ali ve kdo kaj več povedati o tem, ali imajo kakšne dokaze. Toda ženske, ki so vpile, so se zgubile med množico.

Kaj se je zgodilo potem ne vem, ker sva z Arkom odšla.

Kdaj in kako so jo pokopali, o tem nas nihče ni obvestil. Moja žena je z materjo hodila na grobišče talcev, in ker grobovi še niso bili označeni, sta prižigali sveče in polagali cvetje, kjer je na grobišču bil prostor.

Šele 16. decembra 1945 sem zvedel, da naša Poldi ni pokopana med turjaškimi žrtvami. Moja žena Olga je takoj odšla na upravo pokopališča, da bi zvedela, kje je pokopana Poldi. Povedali so ji, da leži na ubožnem oddelku.

Poldkina mama je nato odšla k Ediju Turnherju in ga prosila, da ji pomaga, da bi Poldkino truplo prinesli v grobišče talcev. Ali ji je pomagal, ne vem. Vem pa, da je mama takoj vložila prošnjo za prekop trupla in da je ta bila ugodno rešena. Edi Turnher ji je oponesel, »da je Leopoldina Mekina edina izdajalka, ki ji je dovoljeno, da jo prekopljejo in ji dajo prostor med talci«.

Dne 25. februarja 1946 smo jo komisijsko prekopali. Iz groba so potegnili cel zaboj. Mama jo je hotela videti, zato so grobarji dvignili pokrov. Truplo je ležalo v vodi. Delno je že razpadalo, oblečeno je bilo samo v spodnje perilo, obleke oziroma plašča, smučarskih hlač in gozjaric ni bilo. Poldkini lasje so bili razpuščeni in so plavali v vodi, obraz je bil še spoznaven.

Potem smo jo pokopali med talci k turjaškim žrtvam v drugo vrsto.

Ljubljana, 18. marca 1987

PRIPIS

Izjavo Miroslava Lilika, ki jo je avtorju (skupaj s fotografijo Leopoldine Mekina) odstopila Vera Hutař, objavljamo jezikovno popravljeno.

LEOPOLDINA MEKINA Z NEČAKINJO JANUARJA 1940 V DRAVLJAH.

DR. DUŠAN BIBER

Doslej neznani ameriški viri

Jeseni 1987 se je v Sloveniji na obisku spet mudil bivši ameriški senator iz Minesote John Blatnik. Obiskal je sorodnike na Notranjskem, se pogovarjal z gostitelji pri Izseljeniški matici in Zvezi združenj borcev NOV Slovenije, sprejel ga je tudi predsednik predsedstva SR Slovenije France Popit. Zato utegne širšo in ne samo znanstveno javnost zanimati, kaj je svoj čas o svoji misiji v Sloveniji in na Hrvaškem, v letih 1944 in 1945, poročal takratni kapetan John Blatnik, vodja ameriške vojaške misije Puščica pri Glavnem štabu NOV in PO Hrvaške in nato Slovenije.

Jugoslovanski zgodovinarji so doslej le redkokdaj uporabljali ameriške vire o dogajanjih v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno. Pokojni prof. dr. Jovan Marjanović z beograjske univerze je pred dvanajstimi leti raziskoval tudi v ameriškem nacionalnem arhivu v Washingtonu. Takrat je poleg diplomatskih dokumentov pregledoval tudi kartoteko raziskovalnega in analitičnega oddelka ameriške vojaške obveščevalne službe (OSS – Office of Strategic Services, Urad strateških služb). Njegovo sicer skromno zbirko so kasneje uporabljali tudi drugi zgodovinarji (hranijo jo v Arhivu SR Srbije), pri tem pa zamolčali, da sami v arhivu čez veliko lužo sploh niso raziskovali.

Centralna obveščevalna agencija, ameriška obveščevalna služba (CIA – Central Intelligence Agency) je v zadnjih letih postopoma začela odpirati arhivske fonde svoje predhodnice OSS. Lahko rečemo, da so Američani v tem pogledu veliko bolj liberalni kot druge države. V Veliki Britaniji so na primer še vedno pod ključem arhivi njihove diverzantske in obveščevalne organizacije Uprave za posebne operacije (SOE – Special Operations Executive). Nihče še ni napisal uradne zgodovine delovanja SOE v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno. Kljub temu pa so nekateri dokumenti o delu te organizacije le dosegljivi v fondih posameznih britanskih vojaških misij. Uradni arhivi britanske tajne službe bodo ostali seveda še naprej pod ključem. Upokojeni oficirji te službe, kot na primer Peter Wright, novinarji in publicisti pa seveda lahko kratkočasijo javnost s svojimi spomini in »odkritji«.

Če so torej Američani razmeroma široko odškrnili vrata svojih obveščevalnih arhivov, to seveda ne pomeni, da bo raziskovalec res našel vse, kar ga zanima in kar je pomembno.

Cela vrsta dokumentov je izložena in namesto njih so vloženi kartončki z opisom, številko ter datumom izvezetega dokumenta in s številko in datumom sklepa o izločitvi. Dogaja pa se, da raziskovalec čaka tudi po nekaj dni na naročeno škatlo in jo slednjič dobi – prazno, z oštevilčenim kartonom, brez datuma in brez podpisa! Vsaka država ima pravico in svoje kriterije o odpiranju in zapiranju arhivskih fondov; težave nastanejo, kadar so raziskovalci diskriminirani, kadar so posamezniki »bolj enaki« in dobijo na vpogled ter uporabljajo tudi vire, ki so drugim nedostopni. Zato praviloma ameriški arhivisti ne smejo pisati znanstvenih razprav na podlagi arhivskih fondov, za katere skrbijo.

Aprila 1987 sva se s prof. dr. Tonetom Ferencem mudila v Washingtonu. Mesec dni res ni veliko za raziskave v tako bogatih arhivih, pa tudi sredstva za kopiranje in nakup mikrofilmov so bila glede na današnje razmere zelo omejena. Kolega in prijatelj dr. Ferenc je v dveh tednih pregledal in izbral predvsem večino posamičnih dokumentov o Sloveniji po evidenci kartoteke fonda raziskovalnega in analitičnega oddelka OSS in del fonda oddelka za tuje narodnosti OSS (Foreign Nationalities Branch). V tem fondu je pravo bogastvo virov o delovanju jugoslovanskih izseljencev v ZDA med drugo svetovno vojno, seveda pa tudi o Louisu Adamiču, dr. Francu Snoju in drugih.

V ameriškem nacionalnem arhivu je cela vrsta doslej neznanih dokumentov maršala Josipa Broza Tita oziroma beležk o pogovoru z njim. Tako je ohranjen zapisnik pogovorov med Titom in generalom Donovanom, šefom OSS v Caserti pri Neaplju 11. avgusta 1944. Ohranjeno je Titovo pismo Donovanu, z dne 15. marca 1944, pismo ameriški misiji z navedbo o potrebi pomoči, beležke o pogovorih o raznih pomembnih političnih in vojaških vprašanjih. Iz teh dokumentov je moč razbrati pomembne razlike, pa tudi trenja med ameriško in britansko politiko v odnosu do narodnoosvobodilnega gibanja. Amerikanci so se na primer že marca 1944, po sklepu o prekinitvi zavezniških odnosov, s četniki Draže Mihailovića ukvarjali z mislijo, da bi v njegov štab poslali svojo obveščevalno misijo. Britanski ministrski predsednik Winston Churchill je to prvič preprečil, toda septembra 1944 je spet ostro interveniral pri predsedniku Rooseveltu, ker je taka misija pod

vodstvom podpolkovnika in univerzitetnega profesorja zgodovine Roberta McDowella konec avgusta 1944 slednjič le prispela v četniški štab. Še danes so v večini arhivskih fondov poročila o delovanju te misije OSS ostala pod ključem; le v zgodovinskem oddelku centrale OSS je na razpolago vsaj nekaj poročil in tu in tam kak drobci v drugih fondih.

V ohranjenih partizanskih virih je le malo podatkov o delovanju ameriških misij v Sloveniji med drugo svetovno vojno. Nekaj poročil o ameriških misijah je najti v britanskih dokumentih. Ko so se Američani jeseni 1943 odločili poslati svoje obveščevalce v Slovenijo, so Britanci brž pohiteli s svojo misijo Clowder. Njena naloga je bila prodreti v Avstrijo. V ameriških misijah v Sloveniji niso bili samo ameriški državljani, nekateri med njimi iz vrst priseljencev slovenskega rodu, marveč tudi Slovenci, bivši nemški in italijanski vojaki, ki so jih Američani rekrutirali v ujetniških taboriščih. Ameriške vojaške misije so bile pri glavnem štabu narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, pri štabih sedmega in devetega korpusa ter štabu četrte operativne cone na Štajerskem. Posebne ekipe so nadzorovale sovražni promet prek Slovenije, zlasti na železnici, zbirale podatke o vremenu, skrbele za sprejem pomoči in reševanje zavezniških letalcev.

Zanimivo je, da je bil kapetan George Vuchinich, sin srbskih izseljencev v ZDA, prvi ameriški obveščevalec v Jugoslaviji in da je že 27. novembra 1943 doskočil s padalom pri Hribu na Dolenjskem. Izkazal se je z več kot 1300 poročili in depešami. Njegove naloge je, potem ko se je vrnil v Bari, prevzel poročnik Daniel Desich. Dne 16. junija 1944 se je spustil na Ravno goro na Hrvaškem in 24. julija 1944 prevzel misijo Alum. Za ameriškim kapetanom Jamesom Goodwinom je nato 8. januarja 1945 prevzel vodstvo ameriške misije kapetan John Blatnik. V Sloveniji se je skupaj z njim v dneh od 27. do 29. novembra 1944 mudil tudi podpolkovnik MacFarland; njegova poročila so še naprej pod ključem, saj je razvijal svojo dejavnost globoko v Avstriji, v okviru tako imenovane Labor Desk, odseka za navezave stikov s sindikalisti in socialnimi demokrati v državah pod nemško okupacijo.

Bolj ko se je bližal konec druge svetovne vojne, vse več je bilo dvomov in sumov v

zahodne zaveznike v partizanskih vrstah. Pod vtisom intervencije v Sovjetski zvezi med državljansko vojno po oktobrski revoluciji si je bilo težko predstavljati, da ob koncu vojne in po njej ne bo prišlo do ostrejših trenj, morda celo do poskusov posredovanja in vmešavanja v notranje zadeve nove Demokratske federativne Jugoslavije. Tako so bili partizanski obveščevalci v svojih razmišljanjih in ocenah kapetana Blatnika zelo skeptični. Prepričani so bili, da le hlini prijateljstvo in simpatije do narodnoosvobodilnega gibanja. Dokazov za njegovo »sovraštvo« seveda niso mogli navesti. Verjetno bi bili zelo presenečeni, če bi poznali njegovo zaključno poročilo o izkušnjah in doživetjih med hrvaškimi in slovenskimi partizani.

Iz ohranjenih poročil obveščevalnega oddelka pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani moč razbrati, da se je kapetan John Blatnik zanimal za partizanske operacije v Avstriji; kako daleč so prodrli slovenski partizani, koliko jih je in kam vse še nameravajo. Toda načelnik obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije major Grčar je kapetana Blatnika rajši napotil kar do politkomisarja Borisa Kidriča, češ da sam ni pristojen dajati takšnih odgovorov. Blatnika so zanimali tudi podatki o avstrijski osvobodilni fronti (Oesterreichische Freiheitsfront), nemški načrti v Istri, izid zavezniškega bombardiranja Maribora, razmestitev nemških protiletalskih topov v Sloveniji in severni Italiji, promet med Banjaluko in Ljubljano, nemški transporti hrane iz Jugoslavije v Nemčijo itd. V amerškem arhivu so sedaj na razpolago različna Blatnikova vojaška obveščevalna poročila, vendar so danes seveda manj zanimiva kot v vojnem času.

V Slovenijo in potem naprej v Nemčijo so Američani pošiljali tudi druge misije, sestavljene iz obveščevalcev, ki so jih zbrali med udeleženci državljanske vojne v Španiji, med nemškimi protifašisti ali pa tudi ujetniki, ki so privolili v sodelovanje pri teh nevarnih, toda za izvedbo vojaških operacij tako pomembnih akcijah. Zanimivo je, da je načelne odobritve, potem pa tudi dokončna soglasja Vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije za prihod obveščevalnih misij ameriškim obveščevalnim organom posredoval tudi podpolkovnik Vladimir Dedijer, ko se je po operaciji

in uspešnem zdravljenju v Egiptu dalj časa zadrževal v Bariju v južni Italiji v štabu baze narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije.

V navodilu, ki ga je pred odhodom misije Maple dobil ameriški kapetan Charles Fischer (konec decembra 1944 je na Štajerskem padel v nemško zasedo in je za njim izginila vsaka sled), beremo:

»Odhajate v deželo prijateljskih ljudi, ki gledajo na Ameriko kot na svoje najboljše prijatelje. Poskušajte ohraniti tako stanje. Ne zmanjšujte ugleda naših britanskih zaveznikov in skušajte onemogočiti sleherne govornice in tovrstne pripombe. V Jugoslaviji je veliko različnih narodov. Prvikrat so združeni v svojem neenakopravnem boju proti skupnemu sovražniku. Ne razlikujte in ne dajajte prednosti Srbom, Hrvatom, Slovencem, Črnogorcem ali Makedoncem. Vsi skupaj se brez primere v preteklosti upirajo premočnemu sovražniku s skromnimi sredstvi, ki so jim na razpolago. Slabo so oblečeni, slabo oboroženi in vselej jih sovražnik številčno prekaša, vendar je njihova morala visoka. Začasna zla sreča jim nikdar ne vzame poguma. Njihovo zaupanje v njihovo pravično stvar je neomajno. Mnogokrat žrtvujejo svoja življenja, ko rešujejo naše pilote in častnike, dajejo jim hrano in opremo iz svojih skromnih zalog in jih spravljajo nazaj na varno.

Za vami stoji močna organizacija.«

Prav je torej, da spoznamo, kako so takrat gledali na partizane sobojevniki, ki so prišli od daleč. Nekateri izmed njih se nikoli več niso vrnili domov.

PRIPIS

Poročilo Johna A. Blatnika je prevedel Andrej Novak.

JOHN A. BLATNIK

Poročilo
o službovanju
v Jugoslaviji
(na Hrvaškem
in v Sloveniji)
od avgusta
do septembra 1944
in
od novembra 1944
do maja 1945

*I.
Kratko kronološko
poročilo o bivanju*

*II.
Odnosi s partizani*

*III.
Odnosi z drugimi
zavezniškimi častniki*

*IV.
Predlogi
za izboljšanje dela na terenu*

I. KRATKO KRONOLOŠKO POROČILO O BIVANJU

1. DELO PRI ENOTI ZA REŠEVANJE
LETALCEV (ACRU) NA HRVAŠKEM,
OD 20. AVGUSTA
DO 17. SEPTEMBRA 1944

Dvanajstega avgusta 1944 sem poletel iz Brindisija v Italiji v Gline na Hrvaškem; vodil sem ekipo enote za reševanje letalcev, v kateri sta bila poleg mene še višji narednik Joseph Bradshaw ml. in desetnik Arthur S. Kern. Bili smo ena izmed skupin pod poveljstvom polkovnika Georgea Kraigherja, z nalogo iskati in evakuirati ameriške letalce, ki so bili sestreljeni nad Jugoslavijo ali so se spustili s padalom na jugoslovansko ozemlje. Hrvaški glavni štab je bil takrat v hribih Petrove Gore kakih 50 km južno od Zagreba. Angloameriško misijo pri štabu je vodil ameriški kapetan George Selvig. Predstavili so me generalu Ivanu Gošnjaku, vrhovnemu poveljniku za Hrvaško, in nekaterim častnikom iz njegovega štaba. Imeli smo dva krajša sestanka in potem so uredili vse potrebno, da bi moja skupina lahko krenila na pot proti vzhodu, prek 4., 6. in 10. korpusa. V hrvaškem štabu so nas sprejeli nadvse prisrčno, oficirji so nam rade volje priskočili na pomoč. Čeprav nisem imel pri sebi pisma Titovega glavnega štaba in čeprav v hrvaškem štabu niso bili obveščeni o našem prihodu, so takoj poskrbeli, da smo lahko odšli na pot, meni pa so dali pismo, s katerim bi se lahko povsod izkazal in prosil za pomoč, če bi jo potreboval.

Pot proti vzhodu naj bi nas vodila čez ozemlje, ki so ga nadzorovali ustaši, krvavi teroristi pod poveljstvom Pavelića, diktatorja Hrvaške. To je bila njegova elita, nekakšne esesovske čete, ki so, kot kaže, imele predvsem nalogo pobiti vse pravoslavno srbsko prebivalstvo na Hrvaškem in brezobzirno uničiti partizane in sploh vsakogar, ki bi nasprotoval Pavelićevi Hrvaški. Najbolj nevaren del poti je bila nižina na obeh straneh reke Save. Tam, kjer smo jo prečkali, kakih 25 km jugovzhodno od Siska, se je raztezalo približno 40 km široko območje, ki so ga imeli popolnoma v rokah ustaši in domobranci (redne hrvaške vojaške enote). Tu smo morali prečkati železniško progo Zagreb–Sisak–Brod–Beograd, reko Savo, še eno progo in glavno cesto, šele potem nas je čakalo varno zavetje hribovitih predelov Sla-

vonije, ki so ga držali partizani. Čez to področje smo se prebijali dva dneva in tri noči, od 25. do 27. avgusta. Imeli smo poročila o nenavadno živahnem prometu na progi Zagreb–Beograd, povsod so bile okrepljene patrulje in obrambni položaji. Rdeča armada se je namreč približevala Bukarešti in bali so se, da bo nadaljevala prodor proti Beogradu. Med betonske bunkerje, razvrščene v oddaljenosti 1000 do 1500 metrov, so 24. avgusta postavili še strojnična gnezda, ki so jih držali domobranci.

Petindvajsetega avgusta ponoči smo zapustili gozdnate hribe in se spustili v dolino. V skupini smo bili trije Američani in kakih petinštirideset partizanov. Razdelili smo se v štiri skupine. Spredaj je šla majhna izvidnica, na desnem in levem boku prav tako, na sredi pa se je pomikala glavnina, ki je šla kakih petindvajst mož. Vodil nas je partizanski vodnik v civilni obleki. Stopal je na čelu po komaj opazni stezi med visoko travo in podrastjo. Videti je bilo, da natanko ve, kje mora hoditi: partizanski poročnik, ki je poveljeval naši skupini, pa je bil prepričan, da domobranci v strojničnih gnezdih ne bodo zapustili položajev, dokler ne bomo mimo, in da ne bodo streljali na nas. In res je bilo tako. Stopal sem tik mimo enega od gnezd, ki je bilo pravzaprav zgolj kak meter globoka okrogla jama. Pač pa so iz obeh betonskih bunkerjev na vsaki strani naše poti začeli nažigati s strojnicami in kakih petnajst minut so od nekod z leve frčali svetlobni izstrelki navzdol proti kraju, kjer naj bi prečkali progo. Kmalu smo ugotovili, da streljajo iz oklepnega avtomobila. Medtem so se oglasili tudi avtomati obeh patrulj na boku, da bi zavrnili ogenj iz bunkerjev. Glavnina se je prihulila, dokler ni šel oklepnik mimo. Njegove strojnice so streljale visoko nad našimi glavami. Potem smo jo jadorno ucvrli čez progo, na drugi strani pa smo se spet vrgli v podrast in visoko travo, medtem ko se je oklepnik vračal proti kraju, kjer smo prečkali tire. Razvrstili smo se v kolono in spešno hodili kake tri ure. Ustavili smo se šele v gošči na pobočju, kakih deset kilometrov severozahodno od Jasenovca, zloglasnega ustaškega koncentracijskega taborišča, mučilnice in morišča.

Naslednjega dne, okrog osmih zjutraj, se je napolila po pobočju navzgor proti nam domobranska patrolja. Štela je kakih trideset

vojakov. Ob vznožju, morda 1000 metrov od nas, jih je sprejela zaščitnica treh partizanov, skritih v goščavi. Drugih petnajst partizanov pa je jurišalo čez jaso. Tekli so proti tisti goščavi kakor nogometno moštvo v protinapadu. Čeprav so streljali samo z lahkim orožjem, je nastal peklenski trušč, in ni minilo dvajset minut, ko se je domobranska izvidnica umaknila in za seboj pustila enega mrtvega. V mrtvem domobrancu so prepoznali brata enega od partizanov iz naše skupine.

Istega dne popoldne smo se napotili skozi gozdove proti Savi. Pred nami smo videli stebre dima in kmalu zvedeli, da ustaši požigajo in koljejo po vaseh Strmen in Ivanski Breg ob Strmenski reki. Reko bi morali prečkati prav blizu Strmena. Ko smo se pozno popoldne približali vasi, smo se skrili v gozdu in počakali, da se je naš kurir vrnil s civilistom, ki naj bi povedal, kakšen je položaj pred nami, in nas vodil do kraja, kjer naj bi prečkali reko. Na poti čez to sovražno ozemlje so nas vedno znova pričakali partizani v civilu, ki so dobro poznali krajeve razmere. Natanko so vedeli, kje se skriva sovražnik, po kateri poti ali stezi je varno nadaljevati pot, do takih potankosti, ali je boljše obiti kako koruzno polje po levi ali desni strani. Videti je bilo, da poznajo vsako ped zemljišča in tudi v temi so se gibal naglo in zanesljivo. Partizanski poročnik, ki je poveljeval skupini, mi je na naši specialki v razmerju 1 : 100.000 vedno znova kazal, kje hodimo. Rekel je, na primer: »Zdajle bomo hodili tri ure do tegale kraja, tam pa bomo počakali na domačega vodnika.« In natanko tako je tudi bilo. Čez dan smo jo navadno kar sproščeno mahali skozi precej varna gozdna območja. Ko smo se približali nevarnejšim krajem, pa smo počakali na vodnika, poslušali njegovo poročilo, potem smo se pa dogovorili, kako bomo nadaljevali pot ponoči. Med deveto in deseto zvečer smo se podali v koloni po eden na nevarno območje, vedno z majhno izvidnico spredaj in s patruljami na obeh bokih.

Blizu Strmena nam je vodnik povedal, da v neposredni bližini ni več ustašev. Opolnoči smo prišli v vas. Vse hiše so bile porušene in požgane, pogorišča so se še zmeraj kadila in žarela. Ne prej ne pozneje nisem več prišel v kako vas tako kmalu po napadu. Vodnik nas je odpeljal do reke, kjer je imel na kraju, poraslem z grmovjem, visečim nad vodo,

potopljen lesen čoln s ploskim dnom. Prepeljali smo se čez reko, vodnik pa se je s čolnom vrnil na drugi breg, ga obložil s kamenjem in spet potopil. Več kilometrov smo hodili po močvirnem zemljišču in se spet ustavili v gostem gozdiču.

Ko smo se navsezgodaj zjutraj gledi pri majhnih ognjih, sem opazil, da se nam približujejo civilisti. Bili so vaščani iz Strmena in Ivanskega Brega, ki so pred dvema dnevoma zbežali pred ustaši. Med bivanjem v Jugoslaviji je bila to edina priložnost, da sem se lahko tako kmalu po dogodkih pogovarjal s pričami grozodejstev. Tega ne bom nikoli pozabil. Starke in starci, otroci, bosí in razcapani, z grozo in žalostjo na obrazih. Prav iz njihovih ust sem zvedel, kaj se je zgodilo. V vasi se je pripeljala manjša enota ustašev s tovarnjaki in lahkimi oklepniki, da bi se znesli nad vaščani, ker so partizani pri njih skrivali žito, ki so ga dovažali iz Slavonije in potem vozili naprej v Kordun, Bosno in Liko, kjer je primanjkovalo hrane. Star možakar mi je povedal, da je delal na koruzni njivi za svojo hišo, ko so prišli »oni«; videl je, kako so mu ubili ženo, dve hčeri in majhnega sinka. Naš vodnik je izgubil očeta, mater in sestro. Po njihovem mnenju so pobili kakih devetdeset ljudi, bodisi da so jih postrelili ali, kar je bilo bolj običajno, zaklali z nožem ali pa preprosto potolkli do smrti. Kakih trideset od teh devetdesetih pa jih je zgorelo v lastnih hišah. Približno 190 ljudi so odpeljali v »lager«, se pravi v koncentracijsko taborišče. Vas so porušili tako rekoč do tal.

Čez to območje smo se pomikali samo ponoči, navadno skozi gozdove; včasih smo šli le štiri do osem kilometrov daleč od ustaškega garnizona. Glavne ustaške postojanke v teh krajih so bile v Pakracu, Lipiku, Poljani, Novski, Daruvaru, Virovitici, Slatini in Novi Gradiški. Kadarkoli smo prišli v stik s civilisti, smo naleteli na grozo, obup in zgodbe o neverjetnih grozodejstvih. Pot smo nadaljevali proti severozahodu in naposled smo 30. avgusta prispeli do štaba 6. korpusa in angloameriške misije na Papuku. Tu smo pri priči opazili, da so odnosi med partizanskim štabom in zavezniško misijo slabi. Več britanskih in ameriških obveščevalnih skupin je običalo tu, ker niso imeli dovoljnih za bivanje v Jugoslaviji s Titovim podpisom. Tudi mene so sprejeli enako, vendar sem jim pokazal pismo hrvaškega vrhovnega štaba z

dovoljenjem, da se gibljem po vsej Hrvaški in celo Sloveniji, in vztrajal, da je pismo izdalo najvišje poveljstvo na Hrvaškem in da ga mora štab 6. korpusa, ki je podrejena enota, sprejeti. Nazadnje je obveljala moja in dovolili so mi nadaljevati pot proti 10. korpusu. Odšel sem 8. septembra, se prebijal proti severozahodu in prišel do Čazme, kjer je bil štab 10. korpusa, kakih 50 km vzhodno in nekoliko južneje od Zagreba. Pot je minila brez posebnih pripetljajev; to območje so v glavnem nadzorovali kozaki, ki so se gibal na konjih, zato smo se izogibali glavnih cest.

Iz Čazme smo evakuirali osem ameriških letalcev, ki so 10. septembra izskočili s padalom jugovzhodno od Bjelovara. Druga dva člana posadke sta padla v ujetništvo. V Bjelovaru so ju videli civilisti, ki so bili povezani s partizani.

Imeli smo namen prodirati dalje proti severu, tja do Varaždina in še naprej, kajti po naših poprejšnjih informacijah so med poletnimi meseci na območju jugozahodno od Blatnega jezera na Madžarskem videli več sto padalcev, toda od tam so jih spravili na varno le peščico. Zdaj so bili Rusi že v Bukarešti in sovražnik je skrbno nadzoroval železniške proge in ceste med Jugoslavijo in Madžarsko. Povsod so okrepili patrolje in obrambne položaje, množile so se oborožene akcije, tako da se ni bilo mogoče prebiti. Na to območje je začela prodirati partizanska rušilna in sabotažna skupina pod poveljstvom polkovnika »Elija« [Ivan Hariš – Gromovnik Ilija], jugoslovanskega narodnega heroja in znanega strokovnjaka za miniranje. Toda od štiridesetih mož, kolikor jih je šlo na pot, se jih je vrnilo samo sedem. Mene so 17. septembra evakuirali, da sem odšel na posvet s polkovnikom Kraigherjem o načrtih za prihodnost. Medtem so se okrog Čazme razvneli srditi boji, partizane so popolnoma obkolili in stisnili na manjše ozemlje. Štiriindvajsetega septembra smo dobili nujen poziv in polkovnik Kraigher je podnevi evakuiral preostale člane naše skupine. S tem je bila naša misija končana. Zbrali smo veliko podatkov za odsek za pobege pri našem letalstvu. Vse to gradivo smo jim izročili, zato da so lahko v prihodnje temeljiteje pripravljali letalske posadke, ki so letele nad Jugoslavijo.

V tem obdobju smo prehodili najmanj 220 km.

2. NA HRVAŠKEM ZA OSS,
OD 20. NOVBEMBRA 1944
DO 4. JANUARJA 1945

Dvajsetega novembra 1944 so me z letalom prepeljali iz Barija v Italijo v Korenico, južno od Bihača v jugozahodni Hrvaški. Jaz, narednik Joe Bradshaw in narednik Arthur Kern smo sestavljali skupino pod poveljstvom podpolkovnika Lanninga MacFarlanda in bili naj bi ameriška misija pri glavnem štabu za Hrvaško. Z nami so potovali še polkovnik [Ellery C.] Huntington, poročnik William Callanan in višji narednik Walter Musulin. Ti trije naj bi ostali le na krajšem obisku.

Iz Korenice smo se z našim džipom in prikolico odpeljali v Korenico, kakih šestdeset kilometrov južno od Zagreba. Hrvaški štab se je bil septembra preselil s Petrove Gore v Topusko. Naše bivanje v tem kraju je minilo brez posebnosti. Nismo mogli dobiti dovoljenja, da bi šli na teren in spremljali bojne enote v akciji. Naš glavni vir obveščevalnih podatkov je bil obveščevalni bilten, ki ga je vsak dan izdajal glavni štab. Stike smo imeli edino z generalporočnikom Gošnjakom, ki je bil vrhovni poveljnik, z načelnikom generalnega štaba generalmajorjem Jakšićem in komisarjem Radetom Žigicem. Z drugimi člani štaba nas niso seznanili. Naročili so nam, naj se za vsa obveščevalna vprašanja obračamo na generala Jakšića.

Petindvajsetega novembra sem s polkovnikom Huntingtom in višjim narednikom Musulinom odpotoval iz Hrvaške na obisk k slovenskemu glavnemu štabu. Z džipom smo se peljali proti severu, dokler nismo prišli kakih petnajst kilometrov južno od Zagreba. Od tam smo nadaljevali pot peš. Prečkali smo progo Zagreb–Karlovac in glavno cesto, potem pa smo še vso noč hodili gor in dol po hribih okrog Žumberka, v glavnem proti jugozahodu. To je bil eden izmed mojih najtežjih pohodov ves čas, kar sem ga prebil v Jugoslaviji. Že tedne je deževalo in še ni ponehalo, tako da smo hodili po blatu in vodi, skoraj neprestano zunaj cest in poti. Pešačili smo devetnajst ur. Nazadnje smo le prispeli do vasi blizu Metlike, kjer nas je čakal avto iz slovenskega glavnega štaba, s katerim smo se odpeljali iz Metlike v Črnomelj. Slovenski glavni štab je bil v gozdu približno tri kilometre severno od Črnomlja. Najprej smo se na kratko seznanili z generalmajorjem Dušanom Kvedrom, ki je bil komaj

nekaj dni prej prevzel vrhovno poveljstvo. Zamenjal je generala Rozmana, ki je izgubil življenje pri preizkušanju novega minometa. Zvečer smo bili gostje na večerji, ki jo je štab priredil na čast svojemu novemu poveljniku. Naslednjega dne smo imeli sejo z obveščevalnim častnikom, s političnim komisarjem Borisom Kidričem, z vodjo britanske misije podpolkovnikom Moorom in drugimi. Zvečer smo bili na večerji, ki jo je priredil izvršni odbor Osvobodilne fronte za Slovenijo. Večerja je bila v njihovem skrivališču v gozdovih Kočevskega Roga. Naslednjega dne smo se odpravili na pot nazaj. Z džipom so nas odpeljali do kraja severno tik nad Jastrebarskim, domobransko in ustaško postojanko na progi Zagreb–Karlovac. Od tod naprej smo šli peš in po petnajstih urah hoje smo prišli do kraja, od koder smo se odpravili na pot, kakih 30 km južno od Zagreba, v Pisarovino. Od tam smo se peljali nazaj v Topusko. Po tej poti so šli tudi naši letalci, ki so se morali jeseni in pozimi peš prebiti iz Slovenije na Hrvaško, od koder so jih potem s tovornjaki prepeljali v Split.

Četrtega januarja 1945 smo se narednik Arthur Kern, britanski major William Pears in jaz spet odpravili na obisk v Slovenijo čez zasnežene žumberaške hribe. To je bil mukotrpni, težaven in naporen pohod in na poti je bilo le težko dobiti kaj za pod zob. Šele po štirih dneh smo prišli v slovenski glavni štab, ki je bil še zmeraj severno od Črnomlja.

Z narednikom Kernom sva stanovala v Paki, vasičkah 5 kilometrov severno od Črnomlja. Tu so bile nastanjene tudi britanska misija, ameriška misija in dva člana ruske misije. Šef ruske misije in pet drugih ruskih oficirjev pa so stanovali v Črnomlju.

Ameriško misijo je vodil višji poročnik Desich. Misija je bila pri slovenskem glavnem štabu do decembra 1944, potem pa se je preselila v štab 7. korpusa, ki je imel položaj v [Kočevskih] Poljanah, kakih 22 km severno od nas in osem kilometrov južno od Dolenjskih Toplic. Šestnajstega januarja sem se odpravil na sever, da se seznanim s poročnikom Desichem, se pogovorim z njim o položaju in spoznam častnike iz 7. korpusa. Pri 7. korpusu sem ostal pet dni. Dne 20. januarja pa sem se vrnil v svojo bazo v Paki. Brez prevoza se je bilo okrog slovenskega glavnega štaba težko gibati. Pol ure peš je bilo do štaba, eno uro do Črnomlja, eno uro do

terena za spuščanje s padali, dve ure in pol do pristajalne steze in kraja, kjer so bili letalci nastanjeni pred evakuacijo, štiri ure pa do štaba 7. korpusa. Zaradi strogih omejitev, ki so nam jih postavili partizani, je bilo gibanje še oteženo.

Marca sem imel spet možnost iti do 7. korpusa. Tokrat sem šel pomagat kapetanu Neilu Wylieju iz Balkanskega letalstva, da bi zbral podatke o sovražnikovih postojankah med Žužemberkom in Novim mestom, ki bi lahko koristile beaufighterjem Balkanskega letalstva, oboroženim z raketami. V tednu med 6. in 11. aprilom sem šel s kapetanom Wyliejem na pot v Suho krajino, južno tik pod Žužemberkom. To je bilo med zadnjimi hudimi boji proti sovražniku. O tej akciji sem že napisal podrobno poročilo in ga izročil odseku za Jugoslavijo.

Marca in aprila smo morali večkrat zapati svojo odvečno opremo in oskrbo, zaloge in bili smo v pripravljenosti za »pokret« ali prisilen pohod, vendar nam na srečo le ni bilo nikdar treba v hribe. Drugega aprila so mi poslali z letalom džip, 23. aprila pa prikolico. Pozno popoldne 26. aprila so nas obvestili, da bodimo pripravljeni na »strateški pokret«, kot so temu rekli partizani. Pokazalo pa se je, da gre zgolj za premik na Hrvaško, proti jugozahodu, zato da smo prišli za hrbet jugoslovanske IV. armade, ki je prodirala proti severu v Istro in Trst. Vso noč smo se prebijali po težko prehodnih, skalnatih poteh čez hribe, dokler nismo prišli do Skrada, kakih 50 km vzhodno in malo severno od Reke. Prvega maja sem šel na kratek obisk v Otočac na Hrvaškem, na pogovor s poročnikom Rexom Deanom, šefom ameriške misije pri hrvaškem glavnem štabu. Naslednjega dne sem se vrnil v Skrad in še istega dne ponoči smo se odpravili s slovenskim glavnim štabom proti severu v Istro in 3. maja popoldne prišli v Ajdovščino. Osmega maja smo odšli naprej. Peljali smo se skozi Gorico in na jug do Trsta. Dvanajstega maja sem se peljal z generalom Dušanom Kvedrom v Ljubljano na komemoracijo za partizani iz Ljubljane, ki so padli med vojno. Dan pozneje sva se vrnila v Trst. Sedemnajstega maja sem se odpeljal na kratek ogled bivših belogardističnih postojank v Cerknici, Rakeku, Postojni in Starem trgu. Osemnajstega maja sem se vrnil v Trst. Naslednjega dne navsezgodaj sva z narednikom Kernom z

najino radijsko opremo zapustila Trst in se odpravila na pot do Caserte, kamor sva prispela 22. maja.

II. ODNOSI S PARTIZANI

1. NA HRVAŠKEM,
OD AVGUSTA
DO SEPTEMBRA 1944

V času med 21. avgustom in 17. septembrom 1944, ko smo se prebijali čez ozemlje 4., 6. in 10. hrvaškega korpusa, smo imeli priložnost govoriti z mnogimi navadnimi partizani, tako novinci kakor tudi takimi, ki so bili v partizanih že dve ali tri leta. Obiskovali smo vas za vasjo, mnoge med njimi v krajih bogu za hrbtom, in se po mili volji pogovarjali s civilisti. Zbrali smo sicer malo podatkov o sovražniku, zato pa smo iz prve roke zvedeli, kaj vse so ljudje prestali in kaj so še prestajali; pa tudi to, kako delujejo nižji partizanski štabi in poveljstva. Po glavi sta se mi motali predvsem dve misli: prvič, kako je mogoče, da ti ljudje potem, ko so pretrpeli toliko strahu, terorja in surovega brezsmiselnega prelivanja krvi, lahko sploh še verujejo v človeštvo in njegove institucije, vero in vse tisto v civilizirani družbi, kar govori v prid dostojanstvu in spoštovanju do sočloveka; drugič pa, kako so mogli upati, da bi se lahko upirali ali postavili po robu silni moči sovražnika. Močan vtis je napravila name njihova sposobnost, da kar najbolje izkoristijo najmanjšo priložnost. Uporabljali so grobe, preproste, primitivne metode, ki pa so nenevadno učinkovite. Nisem sicer mogel ugotoviti, za kaj se pravzaprav borijo, toda nasploh so bili vsi videti prepričani, da bo potem, ko bo sovražnik poražen, vse »drugače« in da bo življenje za kmeta v njihovi deželi »boljše«.

Zelo sem bil tudi impresioniran, ko sem videl, kako dobro se razumejo Srbi in Hrvati, ki so bili pri partizanih. To je bilo v presenetljivem nasprotju s položajem na nasprotni strani, kjer so si ustaški Hrvati prizadevali, da bi iztrebili Srbe na Hrvaškem.

Kakšen odnos so imeli partizani do svojih velikih zaveznikov – Rusije, Velike Britanije in Združenih držav? Običajno sem povsod, kamor sem prišel, dobil enak odgovor. Rusiji so bili zelo naklonjeni, nikjer pa nisem opazil ali slišal izlivov navdušenja za rdečo Rusijo, kakršnim sem bil priča pozneje na množičnih mitingih in množičnih demonstracijah, orga-

niziranih pri hrvaškem in še posebej slovenskem glavnem štabu. Ni bilo videti veliko znamenj komunistične indoktrinacije, marveč bi človek rekel, da je njihova ljubezen do Rusije zrasla na temelju tradicionalne nagnjenosti do »matere Rusije«. Zdaj pa občudujejo Rusijo tudi zato, ker vidijo, da ta velika nacija nazadržno potiska naciste v umik. To veliko udarno silo na tleh so lahko razumeli, ker se jim je pač prikazovala v predstavi o tankih, težkih topovih in množicah vojakov s puškami, avtomatskim orožjem in granatami – vse to pa so v manjši meri spoznali tudi oni. Pač pa so imeli ti preprosti ljudje le zelo omejeno in nejasno predstavo o strateškem bombardiranju, letalskem bombardiranju s težkimi bombami, napadih iz zraka in velikih pomorskih operacijah. Zato sem imel velike težave, ko sem jim poskušal vsaj približno pojasniti, kakšno vlogo ima v tej globalni vojni Amerika. Težko so tudi razumeli, zakaj smo tako dolgo odlašali, preden smo odprli »drugo fronto«. Za Veliko Britanijo ni videti kakega posebnega navdušenja ali pa sploh nobenega, čeprav moram reči, da tudi kakega posebnega odpora do Britancev nisem opazil. Na splošno bi rekel, da je odnos do Britancev »hladen«. Pač pa se mi je zdelo, da so ljudje zelo topli in prijateljski do ZDA, čeprav sem dobil vtis, da so po njihovih občutkih Združene države daleč od njihovih problemov in tegob in se ne bodo kdove kako trudile, da bi jim pomagale. Tako partizani kot civilisti so zvečine slabo oblečeni, mnogi nimajo niti čevljev in hrane primanjkuje. Včasih več dni zapovrstjo nismo dobili za pod zob ničesar drugega kot črn, moker, neslan kruh in trd bel sir. Povsod, kjer smo bili, so bili tako civilni partizani kakor tudi vojaki nadvse prijateljski in so nam rade volje priskočili na pomoč. Ko pa smo prišli v 6. korpus, smo doživeli popolno nasprotje. Odnosi s tamkajšnjo angloameriško misijo so se v prejšnjih tednih očitno naglo slabšali in mi smo prispeli tja ravno na vrhuncu. Zavezniško osebje se skoraj ni moglo ganiti in nekaj časa so bili ti ljudje praktično ujetniki. Še zdaj mi ni jasno, kako to, da so nam dovolili nadaljevati pot proti 10. korpusu. O položaju v 6. korpusu je sicer izčrпно poročal kapetan Robert Nowell iz OSS, ki je bil član misije. V 10. korpusu pa so bili odnosi z zavezniškimi častniki veliko boljši. Vendar je bilo prav v vseh štabih korpusov kakor tudi v glavnem

štabu ozračje na moč drugačno kot v nižjih enotah ali v odnosih z navadnimi partizani. V višjih štabih je imel človek zmeraj občutek, da prevladuje vpliv političnega komisarja. Veliko bolj je bilo čutiti komunistično linijo in vidna je bila večja naklonjenost do Rusije ter odmikanje od ZDA, še posebno od Velike Britanije.

2. V GLAVNEM ŠTABU ZA HRVAŠKO
V TOPUSKEM,
OD 22. NOVEMBRA 1944
DO 4. JANUARJA 1945

V tem obdobju sem bil član štiričlanske vojaške misije, ki jo je vodil podpolkovnik Lanning MacFarland. Možnosti za gibanje, za srečanja z ljudmi itd. so bile zelo omejene. Vedno znova smo poskušali dobiti dovoljenje, da bi obiskali nižje štabe in bojne enote, vendar brez uspeha. V glavnem štabu smo imeli stike samo s tremi ljudmi: z generalporočnikom Gošnjakom, z generalmajorjem Jakšičem, načelnikom generalštaba, in s političnim komisarjem Radetom Žigicem. Največ opravka smo imeli z generalom Jakšičem. Obveščevalne podatke smo dobivali iz dnevnih obveščevalnih biltenov, ki jih je razpošiljal načelnik štaba. V celoti vzeto smo bili pod precej strogim nadzorom. Niso nas predstavili drugim članom štaba, našo prošnjo, da bi se seznanili s štabnim obveščevalcem in vzpostavili stike z njim glede vsakdanjih obveščevalnih zadev, so zavrnil. Imeli pa smo priložnost seznaniti se z nekaterimi funkcionarji hrvaške vlade, recimo z dr. Bakarićem, ki je bil takrat sekretar centralnega komiteja Komunistične partije Hrvaške, zdaj pa je predsednik nove hrvaške osvobodilne vlade. Spoznali smo tudi dr. Gregorića, komunisto, ki je bil takrat sekretar ZAVNOH (hrvaška vlada), in dr. Anteja Mandića, ki je takrat vodil njihovo komisijo za zločine, trenutno pa je eden izmed treh regentov.

3. V GLAVNEM ŠTABU ZA SLOVENIJO,
BLIZU ČRNOMLJA,
OD 8. JANUARJA
DO 19. MAJA 1945

V Sloveniji je bil položaj za zavezniško vojaško osebje, milo rečeno, trd. Vse je bilo pod strogim nadzorom in splošno ozračje je bilo kot odsev osebnosti in značaja enega človeka – političnega komisarja Borisa Kidriča. Ta je sposoben, odločen, brezobziren človek, ki ne prizanaša ne sebi ne drugim, kadar hoče doseči, kar si je zastavil. Je

prepričan komunist in je bil že dolgo pred letom 1941 med vodilnimi komunisti v Sloveniji. Začel je kot anonimen član ilegalne skupinice v Ljubljani, ki jo je najprej preganjala policija kralja Aleksandra, potem Italijani in nazadnje Nemci, a z žilavo vztrajnostjo se je pregrizel vedno više, se vzpenjal od enega vodnega vodnega položaja do drugega, dokler ni prišel tja, kjer je zdaj, to pa je čisto na vrhu – zdaj je namreč predsednik nove slovenske vlade, pravzaprav slovenski diktator. Prepričan sem, da tega človeka ni gnala želja po osebni koristi ali osebni moči, marveč je bil pripravljen žrtvovati telo in dušo (če dušo ima) za partijo. Neverjetno je, kako trdo ta človek lahko dela. Večkrat se je prignal na rob živčnega zloma.

Položaj v Sloveniji je bil nekako takle: glavni štab je bil v gozdovih severno tik nad Črnomljem. Britanska in ameriška misija sta bili nastanjeni v vasi cca dva kilometra severno od štaba. Januarja in februarja sem imel v štabu stike edino s komisarjem. Nekajkrat sem se srečal tudi z vrhovnim poveljnikom, generalmajorjem Dušanom Kvedrom, ki je mlad (31 let), sposoben, tiho govoreč in zelo simpatičen človek. V vasi (Paka), kjer sta stanovali britanska in ameriška misija, je bil tudi oddelek za zvezo, sestavljen iz majorja Bora [Borisa Čizmek] vodje, in dveh poročnikov, ki sta odlično govorila angleško. Prek njiju smo vzdrževali stik z glavnim štabom in z njuno pomočjo smo vodili vsa pogajanja, čeravno seveda z vednostjo in odobritvijo majorja Bora. Major ni govoril angleško in je posvetil največ časa ruski misiji. Tudi tu smo prejeli dnevna natipkana obveščevalna poročila iz štaba, tako kot na Hrvaškem, le da so bila ta veliko bolj preprosta. Kadarkoli sem dobil iz svojega urada kako zahtevo, sem jo natipkal, jo poslal poročnikoma za zvezo, ki sta šla k ustreznemu štabnemu oficirju ali v določen oddelek, od koder sem po enaki poti dobil odgovor. Kadar je šlo za pomembna vprašanja, sem vnaprej napisal vprašanja, potem pa sem prosil za osebno srečanje z ustreznim oficirjem v štabu. Sprva sem imel možnost govoriti samo s komisarjem, pozneje pa sem se začel sestajati tudi z obveščevalnim častnikom, s častnikom za operacije in dvema namestnikoma oziroma pomočnikoma načelnika štaba. Brez oboroženega kurirja se nisem mogel ganiti nikamor. Nekoč sva se z vodjo britan-

ske misije majorjem Pearsom napolila v katoliško cerkev, ki je stala le kakih 300 m od hišice, kjer smo stanovali. Kot običajno, kadar sem odšel iz vasi, sem tudi tokrat povedal poročnikom za zvezo, kam greva, in dodal, da ne potrebujeva kurirja. Nisva še prehodila sto metrov po bregu navzdol, ko sva že opazila kurirja s Stenovo brzostrelko čez prsi. Ucvrl jo je za nama in naju marljivo spremljal v cerkev. Pozneje sem v šali rekel majorju Boru, da bodo ljudje imeli občutek, da lahko spraviš ameriškega ali britanskega častnika v cerkev edino, če ga priženeš z naperjeno brzostrelko. Zdelo se mi je, da bom še najlažje vozil s temi partizanskimi funkcionarji, če jih bom ob vsaki priložnosti zbadal na ta napol šaljivi napol resni in neposredni način. Še posebno strogo so nadzorovali člane britanske misije. Kadar je šel kateri izmed njih na obisk h kaki družini, ki jo je pač poznal, je šel oboroženi spremljevalec z njim v hišo in tam sedel ves čas pogovora ali obeda. Nadzorovali so nas na vsakem koraku. Ne partizan ne civilist ni mogel k meni, ne da bi ga pred hišo zaustavil stražar in ga poslal k vaškemu komisarju ali častniku za zvezo majorju Boru in mu moral povedati, zakaj gre k meni. Tiste štiri mesece, ki sem jih prebil v tej vasi, skoraj nisem imel civilnih obiskovalcev, pa tudi zelo malo partizanov je prišlo k meni, čeprav sem se z nekaterimi v Črnomlju zelo sprijateljlil. Ko sem silil vanje, češ, zakaj ne pridejo k meni na obisk ali na kavo, so priznali, da majorju Boru to ne bi bilo všeč. Prav tako mi je težko dlje časa sestati se s katerim od mojih partizanskih prijateljev, o tem, da bi se preveč sprijateljlil s katerim od civilistov, pa ni bilo govora, saj bi jim s tem povzročil težave. Naš osebni kurir, mlad partizan, ki nas je spremljal štiri mesece, je sam povedal, da bi ga poslali v »brigado«, se pravi v bojno enoto, če bi se preveč zbližal z nami ali če bi mu mi kazali več pozornosti, se pravi, da bi mu dajali preveč cigaret ali kose rabljene obleke. (Ta fant je bil enajst mesecev v sloviti »Gubčevi brigadi«, znani »jurišni« ali udarni brigadi.)

Časniki so objavljali uvodnik za uvodnikom, posvečen »junaški, slavni Rdeči armadi«. Redkokdaj sem našel kaj več kot kratke novice o britanski ali ameriški udeležbi na evropskem bojišču, niti vrstičke pa ne o našem bojišču na Tihem oceanu. Na to sem večkrat opozoril častnike v glavnem štabu,

dobil pa sem odgovor, da je Tihi ocean tako silno daleč, da ljudje ne vedo skoraj ničesar o tistem delu sveta in zato ne bi razumeli člankov o bojih v tistih krajih. Meni pa se je zdel to dober razlog, da bi kaj napisali o tihomorskem bojišču, prav zato, da bi ljudje kaj zvedeli o tisti fazi svetovne vojne.

Slovenci so odlični organizatorji, in kadar priredijo banket, javni program ali množično zborovanje na prostem, je to res dobro pripravljeno. Nikjer na Hrvaškem nisem videl ničesar, kar bi se lahko vsaj približno primerjalo s tem, kar sem videl v Sloveniji. Gozd zastav, prapori, veliki transparenti z napisi, slike Stalina in Tita, cvetje, godba na pihala, pevske zbori, otroci, vsi enako oblečeni v rdeče, belo in modro, oder, ozvočenje in vse, kar sodi k uspešni demonstraciji. Tema je bila vedno ista – najprej oris prvih hudih let partizanskega gibanja (in bila so zares huda – veliko hujska, kot si predstavljajo mnogi ljudje v zavezniški vojski oziroma kot so pokazali partizanom, da si predstavljajo), potem nadaljevanje o fašistični in nacistični okupaciji, nato o domačih izdajalcih in nato o »slavni Rdeči armadi« in naposled nekaj sklepnih besed o angloameriških zaveznikih. Britance in Američane so navadno vrgli v en koš, kot Angloameričane. Pozneje pa so »veliko trojico« omenjali posebej kot Rusijo, Veliko Britanijo in Združene države Amerike.

Na teh zborovanjih je šefa britanske misije in mene običajno spremljal eden izmed poročnikov za zvezo in na prizorišče smo prišli skupaj. Britanski oficirji, običajno dva ali trije, so prihajali vsak posebej, navadno tik pred začetkom zborovanja ali programa, spremljali pa so jih vrhovni poveljnik, komisar ali kak visok štabni častnik. Očitno so imeli Rusi neprimerno višji položaj kakor Američani ali Britanci. Partizani so jim dali na razpolago avto, šoferja in druge ugodnosti, o kakršnih nismo mogli mi niti sanjati.

Odnosi med partizani in Britanci so se v teh mesecih naglo slabšali. Kar se mene tiče, lahko rečem, da so se vsaj osebni odnosi zagotovo močno popravili, posebno še od aprila naprej, ko sem se osebno spoznal z rusko misijo in se je raznesel glas, da so Rusi in Američani dobri prijatelji. O tem bom obširneje govoril pozneje, v poglavju o odnosih z drugimi zavezniškim osebjem.

Januarja in februarja je bilo nemogoče dobiti dovoljenje, da bi obiskal štab 7. korpusa in njegove bojne enote. Marca in aprila pa so kapetanu Neilu Wylieju iz Balkanskega letalstva, njegovemu radiotelegrafistu in meni dovolili oditi v 7. korpus, da smo lahko določili cilje za beaufighterje Balkanskega letalstva, oborožene z raketami. Doživeli smo prav neverjetno spremembo v odnosu do nas, obnašanju in ozračju. Bilo je ravno obratno kakor prej. Tu smo imeli popolno prostost. Šli smo lahko, kamor smo hoteli. Pogosto smo se sestajali s štabnimi oficirji in se pogovarjali z njimi o sovražnih postojankah in predlaganih ciljih. Sestanki so bili resni in stvarni, vendar popolnoma neformalni, v živem nasprotju s strogo formalnostjo v glavnem štabu. Pravzaprav smo se počutili tako, kakor da bi bili tudi sami častniki v štabu 7. korpusa. Polkovnik Kranjc [Franc Poglajen], ki je poveljeval korpusu, nas je spraševal za mnenje o nekaterih ciljih in ga sprejel, kakor da bi bili člani njegovega štaba. Dobili smo vso potrebno pomoč, da smo lahko prišli v bližino več sovražnikovih postojank na območju Žužemberka in Novega mesta. Na teh pohodih so nas spremljali partizani, doma iz krajev, kjer so bile postojanke. Običajno smo se približali vasi na 1000 ali 1500 m in s pomočjo partizanov smo lahko razločili posamezne hiše in poslopja, v katerih se je ugnjezdil sovražnik. Te podatke smo sporočili Balkanskemu letalstvu in beaufighterji, ki so navadno leteli v skupinah po šest, so prileteli in bombardirali poslopja. Večkrat smo imeli priložnost obiskati razne bojne enote 18. divizije in divizijski štab. Partizanski častniki in vojaki so bili povsod nadvse prijazni in ustrežljivi. Ogledali smo si njihove obrambne položaje, posadke pri minometih in topniško enoto in videti je bilo, da gremo lahko povsod in počnemo, kar nas je volja. Medtem ko sem bil v štabu 7. korpusa, sem se učil voziti motorno kolo. Lahko sem se zapeljal do vseh bližnjih vasi, se ustavil in spil kak kozarec vina z domačini in malo poklepetal. V glavnem štabu si kaj takega ni bilo mogoče niti misliti, tam smo se lahko gibali le v krogu naše vasi. Teh neverjetnih razlik v obnašanju nisem mogel ne razumeti niti si ne razložiti. Razlog vsekakor ni bil v tem, da bi bil 7. korpus daleč od glavnega štaba ali da bi užival kako posebno samostojnost, saj je bil komaj 22 km oddaljen od glavnega štaba,

imel je z njim neposredno telefonsko in dnevno kurirsko zvezo, častniki iz glavnega štaba so pogosto prihajali na obisk. To, kar sem videl v 7. korpusu in 18. diviziji, je name napravilo velik vtis. Častniki so bili v glavnem mlajši ljudje z večletnimi bojnimi izkušnjami. zdeli so se mi resni, sposobni in pravi možje. Vojaki so bili zelo disciplinirani in po tistem, kar sem jih videl v boju, kar sicer ni bilo veliko, bi lahko rekel, da so odlično izurjeni. Morala je bila zelo visoka. Popolno in podrobno poročilo o opažanjih na tem območju sem poslal odseku za Jugoslavijo aprila.

POVZETEK

O svojih izkušnjah pri partizanih bi na koncu lahko rekel naslednje:

- Preživeli so silno hude čase, posebno v letih 1941, 1942 in 1943. Slišati je številne zgodbe o junaštvih posameznikov in skupinic in prečisan sem, da bodo postale legendarne. Morali so imeti neverjetno voljo, da so nadaljevali boj proti številčno neprimerno močnejšemu sovražniku.
- Partizani sicer cenijo našo in britansko materialno pomoč, vendar je to le malo v primerjavi z njihovimi žrtvami in tistim, kar so zaplenili sovražniku. Po mojem smo mi, posebno pa Britanci, pogosto preveč poudarjali našo pomoč partizanom, hkrati pa jim nismo izrekli priznanja oziroma jim tako ali drugače dali vedeti, da vemo, kaj so dosegli v izredno težavnih okoliščinah in da to cenimo. Partizanski vojak mi je rekel takole in se pri tem pocukal za jopič: »Ja, v temle nam je lepo toplo in za to smo hvaležni, ampak če bom ob jopič, se bo prej ali slej že našlo drugega. Kadar teče naša kri, jo je pa težko nadomestiti.« Drugi so omenjali Ruse, češ, res je, da nam niso metali hrane in obleke s padali, so pa sami prišli na našo zemljo, z obleko na sebi, in mnogi so izgubili obleko in prelili kri na naših tleh, zato da bi nam pomagali osvoboditi domovino.
- Uvidel sem, da navadni vojaki silno malo vedo tako o ameriškem kakor tudi o britanskem deležu v vojni. Prav željni so informacij o tem in s spoštljivostjo so poslušali, ko sem jim pripovedoval o naši vojni proizvodnji, našem letalstvu, mornarici in naših bojih na Tihem oceanu.

Zgodba o Iwo Jimi, na primer, je napravila nanje izreden vtis. Kdove zakaj fotografije, ki jih je poslal PWB [Psychological Warfare Branch – oddelek za psihološko vojskovanje], niso prišle do nižjih enot. Pač pa so bili vojaki precej dobro obveščeni o ruskem napredovanju. Le v redkih primerih sem naletel na namerno protibritansko in protiameriško propagando, na trditev namreč, da so naši vojaki »plačani« in da se borimo zato, ker smo dobro plačani, ter da je to sicer tudi naše »vojskovanje«, ampak njihov »boj«. Na to sem naletel tako na Hrvaškem kakor tudi v Sloveniji. Zdi se mi, da so drugi poslušalci dobili kar dober odgovor na to vprašanje, ko sem povedal, kako majhna je razlika med tistim, kar dobi ameriški vojak, ko je na služenju doma, in tistim, kar zasluži vojak na bojišču, in pa, da je povprečen vojak pred vojno na svojem delovnem mestu zaslužil neprimerno več. Živo so se zanimali za strateško bombardiranje. Dan za dnevom so videvali naše »ta težke«, kako letijo proti severu, vendar si niso niti približno predstavljali, kaj je strateško bombardiranje pri belem dnevu z velike višine.

- d. Partizani so silno ponosni na to, kar so dosegli. Če sem hotel komu kaj dopovedati, se mi je zdelo najbolje, da se začnem pogovarjati z njim o tem, kar je on ali njegova enota dosegla, o njihovih izkušnjah iz preteklosti. Sobesednikovo pripovedovanje mi je bilo navadno dobra iztočnica za tisto, kar sem hotel povedati o našem prispevku v vojni. Začeti je treba z njegovim stališčem in njegovimi izkušnjami in po tej poti priti do svojega. Ne smeš biti vzvišen in vztrajati pri svojem, poskušati od zgoraj projicirati svoje stališče.
- e. Znamenja komunistične partijske linije, strogega nadzora in sumničavosti do zavezniških častnikov je bilo vedno najti predvsem v višjih štabih, na ravni korpusov in glavnega štaba, manj pa na nižjih ravneh.
- f. Osebnostno mislim, da bodo imeli partizani trden nadzor nad položajem v državi in da bodo uresničili svoj program. S tem jih nočem zagovarjati, vsekakor ne nekaterih metod, s katerimi si bodo po mojem prav gotovo pomagali do tega, da se bodo trdneje zasidrali. Toda zdaj dobro poznam

njihovo trdno odločenost, s katero so preživeli v boju s silno premočjo sovražnika, vem, kako dobro znajo improvizirati in kar najbolj izkoristiti sebi v prid vsako, še tako drobno priložnost. Zato sem docela prepričan, da se jim bo posrečilo izpeljati, kar so si zamislili. Zdi se mi, da voditelji partizanskega gibanja iskreno nameravajo izboljšati življenje siromašnejših slojev, ki predstavljajo v Jugoslaviji dobršen del prebivalstva.

III. ODNOSI Z DRUGIMI ZAVEZNIŠKIMI OFICIRJI

1. NA HRVAŠKEM,
OD 22. NOVEMBRA 1944
DO 4. JANUARJA 1945
Britanci

Vodja britanske misije pri hrvaškem glavnem štabu je bil major Randolph Churchill. Čeprav je v marsičem ekscentričen posebej, sem prek njega dobil bolj simpatično predstavo o Angliji kot prek kateregakoli drugega britanskega častnika. Nobenega dvoma ni, da globoko ljubi Anglijo; drugi, ki so deležni njegovega občudovanja, pa so Francozi. Jugoslovani in partizani so bili nekeje na dnu lestvice, skupaj z Rusi. Po mojem mnenju je močno podcenjeval partizane in ni se mi zdelo pametno, da v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem govori o teh ljudeh kot o »barbarih« in »divjakih« in jih ignorira.* Sam je bil vsaj dvakrat v Združenih državah, zato prav dobro pozna življenje pri nas, naša mesta, dobro pozna tudi naše visoke politike. Zdelo se mi je, da mu je veliko do tega, da bi se ZDA in Velika Britanija bolje razumeli in da bi tesneje sodelovali na mednarodnem prizorišču.

Rusi

Rusi so bili sprva videti zelo hladni in vzvišeni. Potem pa smo jih mi prvi obiskali in tako je bil led prebit; prav kmalu smo postali dobri prijatelji. Vodja misije je bil podpolkovnik Räck [Rak]. V pogovoru nismo nikdar omenjali takih vprašanj, kot je primerjava med kapitalizmom in komunizmom. V celoti vzeto se mi je zdelo, da jim je veliko do tega, da bi imeli prijateljske odnose z Združenimi državami in da se jih šteje za eno od velikih svetovnih držav. O svojem deležu v vojni v Evropi skorajda niso govorili. Ob neki priložnosti je podpolkovnik v zvezi s

partizani uporabil izraz »otročički«, češ da se morajo še veliko naučiti. Po mojem izvirata vzvišenost in hladnost, ki so ju pokazali ob prvem srečanju, iz nekakšnega kompleksa manjvrednosti.

2. V SLOVENIJI
OD 8. JANUARJA 1945
DO 19. MAJA 1945
Britanci

Vodja britanske misije je bil podpolkovnik [Peter] Moore. Njihova misija je bila prav številna, včasih so imeli pet ali šest častnikov in osem ali deset navadnih vojakov. Podpolkovnik Moore je bil sposoben človek, trdo je delal in je imel precejšnje izkušnje v Jugoslaviji. Imel pa sem občutek, da je nagnjen k pretiravanju zlovešče plati pri vsaki stvari; v pripetljajih, ki so se meni takrat zdeli nekaj čisto navadnega, je videl spletke in kdove kakšno sumljivo ozadje. Partizani so ga sicer spoštovali, ker je bil sposoben, vendar mu niso kdove kako zaupali. Moore je odšel v februarju, zamenjal ga je major William Pears. Bil je mlad človek, ni mogel imeti več kakor petindvajset let, vendar se je veliko hitreje znašel. Bil je iskren in sposoben. Zdelo se mi je, da se je v njihovi hiši po odhodu podpolkovnika Moora precej razkadal občutek, da bo usoda britanskega imperija praktično pokopana. Imel sem občutek, da več oficirjev iz njihove misije ni preveč naklonjenih Združenim državam. Januarja in februarja sem pogosto zahajal k njim, oni pa so nam redkokdaj vračali obiske in tako sem tudi jaz postopoma nehal zahajati tja. Bili so neznansko skrivnostni, celo glede čisto navadnih reči.

Rusi

Vodja misije je bil podpolkovnik Boris Bogomolov. V misiji je bilo osem častnikov in dve medicinski sestri. Podoficirjev niso imeli s sabo. Poročnik in dva kapetana so vzdrževali radijsko zvezo. Januarja in februarja sem Ruse srečeval samo ob uradnih priložnostih. Bili so spet hladni, vzvišeni in zadržani. Ko sem partizanskim častnikom za zvezo omenil, da se odpravljam v Črnomelj in da bom stopil pogledat tudi k Rusom, so zgroženo osupnili, češ, le kako morem tako reč jemati tako zlahka. Ne, so rekli, najprej

morajo telefonirati, da bodo videli, ali so Rusi doma, se dogovoriti, daj bi lahko prišel tja itd. Rekli so mi, da ne morem kar tako skočiti na obisk k Rusom, ampak moram vse potrebno za tak obisk urediti prek njih. Odgovoril sem, da nisem mislil imeti konference, ampak samo stopiti do Rusov na prijateljski in neuradni obisk, ko bom že ravno v Črnomlju. In kmalu nato sem res kar tako zavil k Rusom. Sprejeli so me naravnost neverjetno. Še preden sem lahko trenil z očesom, so bili na mizi sendviči in vsaj pet vrst pijače. Zdelo se mi je, da so vsi veseli, ker sem prišel kar tako na obisk, in vedno znova so ponavljali, da to ne sme biti zadnjičkrat. Povedal sem jim, kako smo v hrvaškem štabu pogosto zahajali na obisk k ruski misiji, oni pa so nam vračali obiske. Polkovnika Bogomolova je zanimalo, zakaj nisem prišel že prej. Zdaj se mi je ponudila priložnost, da bi še sam čisto nedolžno zakuhal nekaj malega med Rusi in partizani. Povedal sem jim, da so oficirji za zvezo vztrajali pri zahtevi, da mi oni organizirajo obisk in da ne morem zahajati k njim na lastno pest. Polkovnik je bil besen, in ko sem kak teden pozneje spet zavil k njim, tokrat v spremstvu majorja Bora, partizanskega častnika za zvezo, ga je polkovnik tako skrtučil, da se je kar kadilo. Naglo se je raznesel glas, da so Rusi in Američani veliki prijatelji in prav neverjetno je bilo, kako so se začeli partizani na lepem drugače vesti do nas. Na dan, ko so se ameriške in ruske čete srečale v Nemčiji, sta se podpolkovnik in neki major pripeljala pome in me dobesedno odnesla v njihov stan, da smo skupaj proslavili »zgodovinski« dan, ko sta se dve »veliki armadi dveh velikih držav« srečali v srcu Nemčije. Vrstila se je zdravica za zdravico in večkrat smo nazdravili tudi enotnosti in boljšemu razumevanju med Rusi in Združenimi državami, dvema velikima svetovnimi demokracijama. Zvačer so mi priredili večerjo, kaj večerjo, pravi banket. Od partizanov je bil poleg edino major Bor, ki je bil docela izgubljen. Naslednjega dne so me obiskali trije različni partizanski častniki in se mi opravičevali, češ da smo na »pokretu«, sploh pa da so se čete v Nemčiji srečale tako nepričakovano in zato niso mogli prirediti banketa kot Rusi.

* Prim. poročila Randolpha Churchilla pri: Dušan Biber (urednik), *Tito–Churchill, strogo tajno*, Ljubljana 1981, strani 128–136, 203–205.

Rusi nas silno spoštujejo, z neverjetno spoštljivostjo govorijo o naših velikanskih proizvodnih sposobnostih. Nemogoče mi je storiti kaj več, kot da se le dotaknem ene ali dveh najznačilnejših potez mojih odnosov z Rusi. Zame je bila to velika izkušnja in pravo odkritje. To, kar sem najprej opazil pri ruski misiji na Hrvaškem, se je ponovilo še v večji meri pri njihovi misiji v Sloveniji. Na jugoslovanske partizane gledajo precej zviška, češ da so »majhni ljudje«. Na drugi strani pa silno spoštujejo in občudujejo silo in moč ZDA in se zavzemajo za tesno zavezništvo z nami. Niso pa se kdove kako trudili, da bi prikrili negativen odnos do Velike Britanije.

IV. PREDLOGI ZA IZBOLJŠANJE DELA NA TERENU

1. ZVIŠATI ČINE ČLANOV MISIJE

Člani ameriških misij so imeli praviloma en ali dva nižja čina kakor častniki na isti ravni v ruskih ali britanskih misijah. V nekaterih primerih je bilo to prav v nebo vpijoče. Mislim na hrvaški glavni štab, kjer je bil vodja naše misije višji poročnik, medtem ko so imeli Britanci majorja, Rusi pa podpolkovnika. Pri slovenskem glavnem štabu je našo misijo v zadnjih mesecih leta 1944 prav tako vodil višji poročnik, medtem ko so bili vsi drugi člani podoficirji. Prav takrat je štela britanska misija enega podpolkovnika, dva (in nekaj časa celo tri) majorja, dva kapetana in enega višjega poročnika. Partizani tega preprosto niso mogli razumeti, saj so imeli tudi Rusi dva podpolkovnika, dva majorja, dva kapetana in dva poročnika. Pogosto se jim je zdelo, da jih mi s tem omalovažujemo, češ da za nas niso tako pomembni kot za Britance in za Ruse. Ko je slovenski glavni štab v Trstu priredil uradni banket za zavezniške častnike, so me prosili, naj poiščem in povabim »komandanta« ameriških sil v Trstu. To je bil podpolkovnik, ki je poveljeval edinemu bataljonu, nastanjenemu v mestu. Ko ga je major Bor, častnik za zvezo, uradno in osebno povabil, naj se udeleži te prireditve, so vabilo naslovili na »komandanta« vseh ameriških sil v mestu in druge »visoke častnike« iz njegovega štaba. Tako podpolkovnik kakor tudi jaz sva poskušala pojasniti, da on pač poveljuje zgolj eni enoti Američanov; partizanski major pa naju je tako rekoč prisilil

k priznanju, da v resnici poveljuje »vsem« ameriškim četam v Trstu. Zanj je bil potemtakem »komandant« vseh ameriških sil. Kolkor sem opazil, smo imeli zaradi tega »primanjkljaja« v činih veliko škodo.

2. POVEZAVA MED SKUPINAMI NA TERENU IN BAZO

Povezavo med raznimi skupinami na terenu in bazo bi bilo mogoče zlahka izboljšati, kar bi na moč koristilo tako ljudem na terenu kakor tudi bazi. Vse skupine na terenu so imele ob različnih priložnostih dobre letalske zveze z Italijo. V takih obdobjih bi moral iti oficir s terena v Italijo in obratno, kak predstavniki njegovega odseka ali urada pa bi moral priti k njemu. Na tak način bi bilo mogoče v nekaj urah vzpostaviti veliko boljše razumevanje položaja na obeh straneh. Bolje bi bilo, ko bi častniki za zvezo iz baze obiskovali posamezne ekipe na terenu, jih seznanjali s položajem pri drugih skupinah in hkrati sproti obveščali o potrebah in problemih v domači bazi. Že po nekaj sestankih z vodji odsekov, ki sem jih imel po vrnitvi v Caserto, sem videl, koliko najrazličnejših informacij bi bil lahko brez težav zbral na terenu. Britanci so s pridom uporabljali to metodo. Kadar so bile letalske zveze dobre, je osebje misij pogosto odhajalo na posvete. Nekateri so se vrnili v enem dnevu, drugi pa čez teden ali dva. Prav tako so tudi častniki iz njihovih domačih postojank odhajali na teren, kjer so se zadržali od dveh ur do več dni. Zame je resna pomanjkljivost, da mi tega nismo delali.

3. POTREBA PO OBVEŠČANJU OSEBJA V MISIJAH O SPROTNIH DOGODKIH

Moram reči, da sem osebno zmeraj čutil veliko potrebo po tem, da bi bil obveščen o splošnem dogajanju po svetu. Ne vem, kako se je glede tega godilo drugim ameriškim misijam, zato govorim samo v svojem imenu. **Time, Life** in nekaj časnikov bi mi še kako pomagalo, vendar mesece in mesece nisem dobil ničesar. Radio ni razkošje, ampak nujna potreba. Po več tednov nisem imel pojma, kaj se dogaja po svetu. Ko sem naposled začel dobivati nekaj revij in časopisov, sem bil na konferencah z vrhovnim poveljnikom ali njegovimi štabnimi častniki v čisto drugačem položaju, saj sem imel na razpolago nekaj dejstev v zvezi z našim prispevkom v

vojni. Lahko sem govoril o podatkih o naši proizvodnji doma, o tem, kako napredujemo v Italiji in Franciji. Zdaj sem lahko prvokrat povedal partizanom kaj več o naši mornarici, o tem, da so nam pri Pearl Harbourju potopili ali poškodovali skoraj polovico mornarice in da smo v naslednjih treh letih, medtem ko smo sodelovali v najhujših bojih v zgodovini pomorskega vojskovanja, zgradili mornarico, dvakrat večjo, kot je bila britanska, ki ji dotlej ni bilo para. Seznanil sem jih z našo proizvodnjo letal, ki je presegla celo naša najbolj optimistična pričakovanja, saj je ena sama tovarna noč in dan vsako uro izdelala po en nov bombnik B-24 liberator. Povedal sem jim, da se je naša armada povečala od pol milijona mož v petih letih na skoraj dvanajst milijonov vojakov, ki se niso zgolj pripravljali na vojno, marveč so se sočasno vojskovali na dveh koncih sveta.

Britanci so bili glede tega daleč pred nami. Redno so prejeli ne samo svoje, ampak tudi naše dobre ameriške revije, poleg tega pa so imeli radijske sprejemnike, zalagali so jih s propagandnimi fotografijami in drugim gradivom. Prejemali so tudi ciklostirano dvomesečno obveščevalno poročilo, ki ga je izdajal [obveščevalni] odsek G-2 vrhovnega zavezniškega poveljstva.

Ljudi, ki odhajajo v naše misije, bi morali pred odhodom temeljito seznaniti s položajem, potem pa jih sproti obveščati o dogodkih.

4. POTREBA PO JASNI POLITIKI

Na terenu sem imel neprestano občutek, da bi se bilo treba na ravni Beograda dokončno dogovoriti o tem, kaj lahko počno in česa naj ne bi počele misije pri nižjih štabih. Ko bi bil tak sporazum dosežen, bi moral Beograd poslati jasna navodila nižjim štabom. To se je naposled res zgodilo, vendar šele konec februarja ali v začetku marca 1945 – ko bi bili to izpeljali že prej, bi rešili lokalne probleme in odstranili kopico drobnih, a zoprnih problemov, ki so se kopičili tako dolgo, dokler ni nazadnje vse skupaj bruhnilo na dan in je prišlo do nekakšnega obračuna med voditelji partizanskih štabov in našimi misijami. Osebnostno sem vedno znova ugotavljal, da so spodaj navodila vedno spoštovali do pičice natanko, kadar je Beograd poslal ustrezne ukaze in tudi pokazal, da misli resno.

JOHN A. BLATNIK

letalski kapetan
vodja misije Arrow [Puščica]

JOŽE DEŽMAN

PISMO

(društvu piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja in revolucije)

Dne 23. decembra 1987 smo se na povabilo Društva piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja in revolucije v Kranju zbrali predstavniki društva, pisci prispevkov o narodnoosvobodilnem boju na Gorenjskem in predstavniki odborov partizanskih enot in medvojnih okrožij. Lado Ambrožič je spregovoril o ciljih društva: uresničiti zastavljeni program Knjižnice NOV in POS in Knjižnice OF, poleg že piscoh piscev pridobiti nove, jim primerno plačati delo in zagotoviti objavljanje napisanega.

Sodeloval sem v razpravi. Predstavniki društva so predlagali, da svoje opredelitve zapišem in objavim, potem pa bodo o njih razpravljali. O nekaterih vprašanjih, ki jih omenjam, je bilo več napisano v drugih delih Jugoslavije in predvsem veliko v tujini ter manj v Sloveniji. Priložnostnega namiga, kakršen je tale, nima smisla obremenjevati s številnimi obrazci in pojmovnimi opredelitvami. Z nekaj zgledi želim le opozoriti na vprašanja, o katerih je po mojem mnenju treba razpravljati.

V navodilih za pisanje del tako za Knjižnico NOV in POS kot za Knjižnico OF je kot programski cilj opredeljen oris razvoja narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. »Knjižnica NOV in POS namerava v poljudni strokovni obliki podajati zgodovino slovenskih narodnoosvobodilnih enot, njihov razvoj in problematiko, skratka orisati bojno dejavnost v času ljudske revolucije na Slovenskem.«¹ »Šele ko bodo napisani vsi prikazi razvoja NOB na posameznih območjih, bo torej mogoče pravičnejše ovrednotiti velikanske napore slovenskega ljudstva zoper okupatorje ter njegove velike človeške in materialne žrtve za svobodo – šele te raziskave bodo pokazale prave vzroke preloma v slovenski zgodovini.«²

Način predstavitve zgodovine, ki so ju izbrali v obeh knjižnicah, je pisanje kronik, torej opisovanje dogodkov drugega za drugim, kot so se vrstili v času. V zgodovinskem rokodelstvu je to najenostavnejši način. Če upoštevamo, da so sestavjalci navodil pred dvajsetimi leti pisali za stroke nevede pisce, ki so se z omenjenimi navodili prvič spopadli z zgodovinsko raziskavo, potem je ta raven zahtevnosti opravičljiva. Vendar uspehi, ki so jih dosegli predvsem v Knjižnici NOV in POS, niso od muh. Lado Ambrožič je v Kranju povedal, da v društvu računajo na 22 piscev, 24 jih je začasno nehalo delati, 16 pa jih ne zmore več pisanja. Torej kar lepo število piscev. Večina med njimi ima za sabo veliko opravljenega dela in vrsto objav.

Ne dvomimo, da so se pisci z dolgoletnim ukvarjanjem z zgodovino veliko naučili. Zato gre razmisliti o tem, ali ta navodila, ki zahtevajo »poljudno strokovno obliko«, niso potrebna osvežitve, kakovostne nadgradnje (recimo »perestrojke«). O tem bi morali razmisliti tudi pisci navodil, ki obenem tvorijo srčiko nadzornega telesa (zgodovinske komisije), ki drži avtorje v omenjenih okvirih.

Že nekateri poskusi piscev v posameznih odlomkih objavljenih del kažejo prizadevanja k višjim stopnjam raziskovalne predelave zbranega gradiva, iščejo nova orodja in postopke, s katerimi bi okrepili svojo spoznavno moč. Rudolf Hribernik je v Kranju take poskuse opredelil kot problemski pristop (na primer Enaintrideseta divizija Stanka Petelina). Sam predlagam, da razmislimo o pristopu k raziskavi strukture (sistema), ki jo poimenujemo: čas druge svetovne vojne na Slovenskem in razvoja tistih prvin te strukture, ki usodno vplivajo na razvoj v Sloveniji do današnjih dni.

Ko določamo strukture, so količine najbolj trdna (empirična) opora (okostje). Ostanimo pri Slovencih in se vprašajmo o njihovih poteh med vojno, kot nam jih začrtajo številke. Ali bomo, ko bodo napisana vsa dela v Knjižnici NOV in POS, vedeli, koliko je bilo slovenskih partizanov med vojno? Ko zdaj preberemo na primer, da je bilo v začetku septembra 1943

partizanov okoli 5500, da jih je bilo v začetku avgusta 1944 čez 20.000, da jih je bilo v začetku decembra 1944 okoli 38.000, da jih je bilo v začetku aprila 1945 po pregledniku 36.490, na mestu pa 30.424, še vedno ne vemo dejanskega števila slovenskih partizanov. Nismo pa zadovoljni s podatkom, »da je po grobih ocenah bilo v narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije daljši ali krajši čas okrog 100.000 Slovencev ali 6,25 odstotka oziroma več kot polovica za boj sposobnih mož in fantov«. ^{3,4} Da ne sprašujemo naprej, koliko so jih dale posamezne slovenske pokrajine, kakšna je bila njihova razredno-družbena pripadnost, politična opredelitev, izobrazba, njihova vloga v narodnoosvobodilnem boju ipd.

Podoben zanikan odgovor dobimo, če se vprašamo, ali bomo po izpolnitvi programa Knjižnice OF zmogli predstaviti pripadnike terenskih organizacij narodnoosvobodilnega gibanja (na primer koliko, kako in kje so se razvile terenske organizacije, kdo so bili vodilni slovenski pokrajinski, okrožni, okrajni /rajonski/ aktivisti ipd.).

Nič bolje se nam ne godi, ko skušamo natančneje predstaviti okupatorjevo nasilje. Podatki, da je bilo v zaporih 38.500 ljudi, v internaciji in koncentracijskih taboriščih 29.000, da je bilo okoli 35.000 moških in žensk na prisilnem delu, da so nasilno izselili ali pa je zaradi nevarnosti izselitve pobegnilo s svojih domov okoli 80.000 ljudi, da je bilo okoli 25.000 oseb v nemški delovni službi, so dovolj varljivi. ³ Ne povedo, kolikšen del prebivalstva je dejansko prestopal to nasilje, na primer večina Gorenjcev, ki so se znašli v koncentracijskih taboriščih, je bila prej zaprta v kaznilnici v Begunjah; ljudje, ki so bili v izseljeniških taboriščih v Nemčiji, so morali prisilno delati itd.); podatki tudi ne povedo, kako hudo je bilo to nasilje (na primer eno je biti izseljen v Nemčijo, drugo pobegniti v Ljubljano zaradi strahu pred nacisti).

Slovencev, ki so jih v svoje vrste vključili okupatorji, ni bilo malo: nekako do 20.000 domobrancev, okoli 36.000 Štajercev in Gorenjcev v nemški vojski, precej tisoč v italijanski (tam je bilo okoli 60.000 Primorcev in Istranov), nekaj tudi v madžarski. ³ Ugibamo, koliko Slovencev je bilo vpletenih v izdajalske posle, kolikim bi lahko očitali pretirano lojalnost do okupatorja.

Pomudimo se še ob žrtvah vojne. V objavah jim je posvečeno največ prostora, domala vsi spomeniki, posvečeni narodnoosvobodilnemu boju, so spomeniki mrtvim. Podatek o 1.700.000 žrtvah je eno od temeljnih dejstev zgodovinskega potrjevanje tega obdobja.

Porazno je priznanje avtorjev dela, ki »predstavlja v nekem smislu doslej najizčrpnější pregled in hkrati poskus sinteze doslej opravljenih raziskav o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem«, ko v poglavju Izgube slovenskega naroda v narodnoosvobodilni vojni poročajo: »Podrobne znanstvene analize izgub, ki bi upoštevale vse razpoložljive in ohranjene vire in podatke, se še ni lotil noben raziskovalec. Podatke, ki jih navajamo ob tej priliki, je pregledala posebna delovna skupina, ki jo je določil uredniški odbor, sestavljali pa so jo (po abecedni) dr. Tone Ferenc, Albert Jakopič-Kajtimir, Zdravko Klanjšček, Ivan Križnar, dr. Metod Mikuž, dr. Miroslav Stiplovšek in dr. Milan Ževart. Kot osnova za oceno je vzeto prvo povojno, žal nepopolno statistično gradivo Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev, ki ga hrani Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ter popis žrtev narodnoosvobodilne vojne, ki ga je v prvih povojnih letih izvedla Zveza združenj borcev NOV Slovenije, gradivo pa hrani njen republiški odbor v Ljubljani.« ³

V letu 1949 so organizacijam Zveze borcev na terenu poslali Navodila za zbiranje podatkov o žrtvah vojne. V njih so jasno opredelili: »Vsi oni, ki so v teku NOB izgubili življenje na strani okupatorja na kakršen koli način (kot borci, pomagači, simpatizerji) se ne smatrajo kot vojne žrtve.« ⁵

Ko je Stanko Petelin pisal o usodi prebivalcev sedanje krajevne skupnosti Podpeč-Preserje v narodnoosvobodilnem boju (v knjigi, ki jo ocenjujejo kot eno boljših o krajevni zgodovini), je poimensko navedel 34 padlih borcev, 18 umrlih v internaciji in 29 drugih žrtev vojne, skupaj torej 81. To so, recimo jim, »dobre« žrtve. Vseh izgub med vojno pa je bilo 199; 118 mrtvih torej sodi med, recimo jim, »slabe« žrtve. Domnevamo, da jih je bila večina domobrancev, saj je bilo v tej krajevni skupnosti 85 partizanov in 137 domobrancev. Petelin je v uvodu navedel, da ni navajal imen okupatorjevih sodelavcev: »To sem storil zaradi njihovih sorodnikov, ki so poštteni in prizadevni člani naše sedanje samoupravne socialistične skupnosti, in zato, ker mislim, da za zgodovino niso toliko pomembna imena kot pa dogajanja

in izkušnje iz njih.« Poudaril je tudi: »Zato za belogardizem in domobranstvo ne more biti nobenega opravičila niti danes in niti kdaj pozneje.«⁶

Strinjamo se s tem, da ne kaže vnašati zgodovinskih podatkov kot moro v medčloveška razmerja, in sprejemamo sodbo, da so belčki stali na napačni strani. Vendar to ni razlog, da skrivamo osnovne (strukturne) podatke o nasprotnikih narodnosvobodilnega gibanja in revolucije.

Delitev na »dobre« in »slabe« žrtve se vztrajno obnavlja. Ko Franci Strle piše (v knjigi, nagrajeni s Kajuhovo nagrado) o napadu domobranca na partizana, je njegova čustvena drža takale: »Nato je belogardist skočil, prijel za cev in partizana mahnil s kopitom po glavi, da je ves zatrepetal in omahnil.« Povsem drugače pa je, ko sta vlogi obrnjeni: »En belogardist ni mogel nikamor, bil je ranjen, nakar ga je Milan Našič ohladil s kopitom po glavi.«⁷

Vprašanje navijaškega, pristranskega (partijnega) pisanja je prisotno tudi pri opredelitvah do nemških in italijanskih vojakov. Na primer v stalnem poudarjanju, kako kruto in krivično so postopali sovražniki z ujetimi partizani, ni trezne presoje partizanskih postopkov z ujetniki. Včasih povemo le del zgodbe. Ko Ivan Jan (v knjigi, nagrajeni z zvezno, četrtjulijsko nagrado) opisuje predajo nemške posadke v Begunjah, pove, kako se jih je kakih 80 predalo, bili so postrojeni, z orožjem položenim pred sabo. »Potem pa na desno in smer Draga.«⁸ Tu je zgodbe o posadki konec. Vendar njihove kosti, ki prihajajo na svetlo v Dragi in jih raznašajo otroci, zahtevajo vsaj pravico do priznanja smrti.

Ko sem iskal podatke o posameznikih na matičnih uradih, sem opazil, da smo to priznanje smrti dolžni tudi našim ljudem, tistim, ki so jih s smrtjo kaznovali partizani, padlim nemškim vojakom in verjetno še komu. V matičnih knjigah preprosto ni vpisano, da so umrli.

»Dobre« žrtve v delu Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem razdelijo takole: »Od okrog 1.600.000 Slovencev, živečih v začetku druge svetovne vojne v matični Sloveniji in na slovenskem narodnem ozemlju zunaj nje, je v vrstah oboroženih enot NOV in Narodne zaščite, od pripadnikov osvobodilnega gibanja, v taboriščih in zaporih ter kot žrtve nacističnega terorja izgubilo življenje okrog 46.000 oseb ali 2,5 %, od tega okoli 3500 žensk. Cenimo, da je od tega skupnega števila padlo v oboroženem boju ali umrlo za ranami okrog 16.000, v ujetniških in koncentracijskih taboriščih 9000, od bombardiranja pa 1600. Da bi prebivalstvo ustraževali in ga odvrnili od tega, da bi pomagalo osvobodilnemu gibanju in se ga udeleževalo, pa so postrelili, pomorili, obesili ali sežgali okrog 19.400 civilnih oseb obeh spolov in vseh starosti, od tega okrog 2500 talcev.«³ Te številke so približne, zlasti zahteva presojo 19.400 postreljenih, pomorjenih, obešenih ali sežganih.

Število ubitih »belogardistov, domobrancev in drugih sodelavcev okupatorja« cenijo na okrog 9000 (nerazumljivo pa obenem značilno je, da se sklicujejo na podatke iz Bele knjige, ki je izšla v Clevelandu). V nemški vojski naj bi padlo okoli 5000 Slovencev.³ Nekaj jih je prav gotovo padlo tudi v italijanski in madžarski vojski, tudi število na smrt obsojenih okupatorjevih sodelavcev med vojno ni povsem zanemarljivo.

Matjaž Kmecl pa je v svojih Slovenskih postnih razmišljanjih ocenil »slovenski krvni primanjkljaj« v drugi vojni na 170 do 180.000 ljudi.⁹ Nedvomno nas zanima, kako je prišel do te številke. Njegov podatek odpira vprašanje, koliko prebivalstva je Slovenija poleg mrtvih izgubila zaradi vojne (Kočevarji so šli z nacisti, mnogi Nemci so bili izgnani po vojni, potem beg iz Primorja, ljudje so odhajali tudi od drugod...).

Torej število vojnih žrtev v Sloveniji ni znano. In če ni znano v Sloveniji, potem je 1.700.000 jugoslovanskih žrtev tudi zelo sporna številka; kot bližje resnici omenjajo 1.000.000 do 1.100.000 žrtev.¹⁰ Etično vprašanje, ki se pri tem odpira, je, ali takrat, ko hočemo narediti vtis, kar preprosto seštejemo »dobre« in »slabe« mrtve, ki jih sicer ločujemo.

Če že zgodovinarji tako objestno premetavamo količine, ali ni čudno, da si jih po svoje krojijo tudi drugi. Na primer Matjaž Kmecl v »roški obračun s tako imenovano kontrarevolucijo« šteje 12.000 postreljenih belogardistov, kljub objavljenemu podatku 9000, in piše, da je narodnoosvobodilni boj v največjem razmahu imel 30.000 partizanov, kljub objavljeni številki 38.000 itd.⁹

Kratkovidno je, če pot do točnih številčnih razmerij povezujemo le z obrtno spretnostjo zgodovinarjev ali drugih raziskovalcev. Peter Urbanc zatrjuje, da v Jugoslaviji skrivamo točno

število vojnih žrtev, ker bi se pokazal »skoraj genocid nad srbskim narodom«, in pa to, »da je s strani okupatorja padlo sorazmerno malo ljudi«. ¹⁰ Pisec izhaja iz tega, da je obdobje druge svetovne vojne v Jugoslaviji označila revolucionarna zarota, ki ji gre pripisati večino žrtev. Urbančev prispevek zaradi številnih enostranskih in spornih trditev in podatkov zasluži posebno obravnavo. Tu ostanimo pri njegovem pregledu žrtev vojne v SR Sloveniji:

Tisti, ki sodijo pod režimsko označbo žrtve so talci, žrtve v nemških delovnih in kazenskih taboriščih – 9.400; talci in drugi civilisti, ki so jih ubili Italijani – 2.640; žrtve v italijanskih taboriščih – 4.000; pregnani na Hrvaško in ubiti v raznih akcijah (IA) – 1.000; partizani, kurirji, terenska mreža KPS/OF – 32.315.

Skupaj torej 49.355 žrtev.

Padli, ki ne sodijo pod režimsko označbo žrtve NOB pa prvi val terorja po KPS v Ljubljanski pokrajini – 1.500; drugi val terorja, september 1943, Grčarice, Turjak – 900; usmrčeni domobranci, po vojni vrnjeni s Koroške – 7.500; domobranci (Novo mesto), ki so ostali doma – 1.500; civilisti, pobiti po aprilu 1945, najmanj – 2.500; padli v nemški vojski – 5.000; slovenski Izraelci iz Prekmurja, pokončani po Nemcih – 800; Cigani, z ženami in otroki vred, pokončani po partizanih – 500.

Teh žrtev vojne je po Urbancu torej 20.400. Pisec nima podatkov o padlih v italijanski vojski, padli v madžarski vojski mu ne pridejo na misel. Zlasti v drugem delu njegovega pregleda je toliko okroglih števil, da zbirnika 69.755 ne moremo sprejeti kot zadovoljivega.

Stanko Petelin je padle domače nasprotnike zagrnil z zastorom pozabe (ali ni v tem iskati inačice »narodne sprave«). Peter Urbanc pa je napel vse sile, da bi mrtve postavil kot trden dokaz, da je revolucija kriva vsega gorja: »Ako analiziramo kot trden dokaz, pridemo do zaključka, da bi brez revolucije padlo samo število mobiliziranih v nemško vojsko (brž pozabi na italijansko in madžarsko vojsko, tudi prekmurski Židje bi se verjetno pobili kar sami, opomba J. D.). Je bila revolucija in njen rezultat vreden tolikih žrtev?«

Dodatno podkrepitev svojega izhodišča najde Peter Urbanc, ko ugotavlja in razlaga število sovražnikovih padlih. Med vojno v Sloveniji padlih Nemcev naj bi bilo 400, kot italijanske izgube pa navaja 304 padle in 69 pogrešanih. Ali ni to izziv, da se resneje vprašamo o sovražnikovih izgubah? (Na primer, nemško vojaško pokopališče v Kranju ima okoli 1000 grobov.)

Posebna razprava bo potrebna o tem, ali imamo vire in s kakšnimi postopki bi natančneje opredelili vojno bero smrti pri nas. Ker pa politična napetost in bratsko sovraštvo v slovenski srenji nista izgubila svojega sijaja in moči, bo sestaviti številčni okostnjak narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem in iz njega sklepati naprej zoprn in negotovo opravilo.

Orodje, ki ga premalo uporabljamo pri pisanju zgodovine narodnoosvobodilnega boja, je primerjava. Franci Strle je vzneseno napisal: »Vsaj začetni uspeh 2. čete 1. bataljona Tomšičeve brigade, ki je neslišno uničila italijanskega stražarja, je pomenil takšno bojno spretnost in junaštvo, da bi ga slovenskim borcem lahko zavidali tudi poveljniki najsijajnejših enot v vseh armadah na svetu.«⁶ Uničenje stražarja na tak način se je v človeški zgodovini dogajalo in se še dogaja mnogokrat v nešteti vojnah, ki jih je in jih bije človek. Tako hvalo lahko postavimo ob bok ravnanju, ki ga je Jaroslav Hašek v svojem Švejk pripisal generalu Finku, ki je bil tak avstrijski rodoljub, da ni molil za zmago nemškega in turškega orožja, je pa neznan zmagoviti ravs avstrijske patrulje z rusko prednjo stražo ukazal počastiti s slavnostno službo božjo. Vse drugače je ravnal Metod Dolinšek, ki v begunjski kaznilnici ni povedal zasliševalcem niti svojega imena, a je v svojem življenjepisju januarja leta 1946 zapisal: »Bil sem mnogo mučen...«

Razumska in nepristranska ocena je posebej potrebna pri strukturnih dejstvih, ki jih ni mogoče izraziti v številčnih razmerjih. Na primer, vojna ne uničuje samo s smrtjo, telesno pohabo, ampak trga tudi duše. V sovjetski armadi so število psihiatričnih izgub ocenili na okoli 20 odstotkov, v armadi ZDA pa na okoli 30 odstotkov. V nemški vojski so z duševno bolnimi kruto ravnali. Hugo Klajn je število jugoslovanskih partizanskih psihiatričnih bolnikov ocenil na ne več kot 1 % (5000). Premalo. Janko Kostnapfel poroča, da je v letih 1954–1984 v psihiatričnem dispanzerju klinike v Ljubljani iskalo psihiatrično pomoč 2076 nekdanjih partizanov.^{12, 13}

Torej je treba raziskati razdiralno ujmo vojne, ki je opustošila marsikatero duševnost, tudi s psihiatričnega vidika. Naša naloga je zbrati vsa dejstva, ki obsojajo vojno kot gnusno in ogabno početje človeka. V programskih navodilih Knjižnice NOV in POS in Knjižnice OF ni napotil za tovrstno obsodbo vojne. Zato se pridružimo Janku Kostnapflu: »Posledice vojne pa je treba raziskati tudi pri nas, še zlasti v navedenem smislu njene prevencije. Ne pretiravam, če rečem, da je pri nas skoraj vsak, kjerkoli je že bil, dal med vojno in tudi v povojnem obdobju – „svoje“«. ¹³

Odnosi med ljudmi nas zanimajo v vsem njihovem razponu. Na primer, Slovenci in drugi narodi. Morda bi lahko enega od prereзов začeli s spomini vratarice v begunjski kaznilnici: »Sprva so zapirali inteligenco, pozneje pa vsevprek, tudi cigane, ki so jih najraje zapirali med boljše ljudi, da so le-te še bolj poniževali.« ¹⁴ Ali ima ta utrinek zvezo s Cigani, ki so jih partizani pobili na Dolenjskem leta 1942? ¹⁵

Potem, na primer, vloga industrijskih delavcev in njihov odnos do narodnoosvobodilnega boja in predvsem revolucije (katere razredna bit naj bi bili.). »Ljuba moja Julija, bojim se, da se v dejstvu, ko v istem času umetniki molče protestiramo in se bojujemo tudi s puško v rokah, vsa slovenska industrija pa producira za Nemce in Italijane, že napovedujejo spopadi v naši bodoči družbi. Bolj ko naš osvobodilni boj prevzema oblike in program socialnega upora, manj sodeluje v njem subjekt tega upora. Zato pa mi intelektualci in kmetje plačujemo zelo velik krvni davek,« je v svojih domišljijah zgodbah zapisal Bojan Štih. ¹⁶ Ali ne terja njegov zapis oblikovanja raziskovalnega početja o odnosu delavcev do narodnoosvobodilnega boja in revolucije?

Že po dosedanjih navodilih se vzročne zveze, ki vplivajo na medvojne razmere, išče v predvojnem obdobju. Preveč trda časovna meja pa je postavljena za dnevom osvoboditve oziroma razpustitvijo enot. S tem pretrgamo raziskovanje razvoja strukture (sistema), njenih prvin v povojnem obdobju. Iztok Žagar je na sestanku v Kranju opozoril na raziskavo danskega sociologa, ki je odkril, da so bili vojaki, ki so se borili v vojni, po vojni v svojem civilnem početju veliko bolj uspešni kot nevojaki. Tako so Američani vojakom, ki so prestali boje na Okinavi, dajali posojila brez jamstva. Kako so po vojni naši ljudje uresničevali svoje življenjske cilje, kakšne so bile razlike med njimi? Predvsem nas zanima vloga članov komunistične partije. Ob koncu vojne je bilo (spet približno) okoli 10.000 članov komunistične partije in 17.000 članov Skoja. ³ Kako je ta armada članov vzdržala v spopadih, ki jih komunistična partija / zveza komunistov po vojni bije za svoje programske cilje? Med vojno je bil sprejem v komunistično partijo priznanje za uspešno delo za narodnoosvobodilno gibanje, manj izkaz revolucionarne navdušenosti in zrelosti. Najhujše preizkušnje za partije so prišle po vojni.

Tako se je birokracija v naš sistem udomila že v narodnoosvobodilnem boju. Ali ni smotno, da jo raziskujemo od rojstva do danes. Ko Stanko Petelin piše, da je bilo od 11.000 borcev 9. korpusa le 3500 takih, ki so neposredno sodelovali v bitkah, ali ne spominja to na »razbohoteno družbeno režijo...«? ¹⁷ Ali se ne ponuja vprašanje o odnosu komunistične partije in partijcev do takega stanja?

Tudi partizanski moralni lik, ki ga slikamo v svetlih barvah le v medvojnem času, kaže spremljati v povojnem obdobju. Virov za opazovanje moralne zrelosti partizanske generacije v različnih povojnih preizkušnjah ne manjka. Na primer referendumski preizkus partizanske poštenosti (resnicoljubnosti) bi bilo preverjanje resničnosti izjav, ki so jih zapisali v vlogah za priznanje posebne dobe, posebej pa presoja utemeljenosti odločitev komisij, ki so dvojno dobo potrjevale.

Itd. itd.

Upam, da teh nekaj zgledov utemeljuje potrebo po razširitvi »programske opreme« Knjižnice NOV in POS in Knjižnice OF. Možen pristop je tudi, da bi avtorjem pustili svobodo pri iskanju izraznih poti in oblikovanju vsebine raziskav. Torej naj bi bilo delo komisije, ki vztraja pri tako skromnem ali, recimo raje, staromodnem rokodelstvu, manj vzdrževanje obstoječega stanja in bolj spodbujanje izumiteljske vneme in ustvarjalne izvirnosti piscev.

Društvo ima namen zagotoviti za avtorsko polo nagrado v višini povprečnega osebnega dohodka v Sloveniji. To je denarna spodbuda na gornji meji pri nas. Torej naj bi bili za pisanje del s tovrstno tematiko na ta način sodbujeni tudi pisci, ki niso člani društva.

Lado Ambrožič je v Kranju poudaril, da pripadnost društvu še ne pomeni prednosti pri uvrščanju del v programe.

Če se bo to izhodišče uveljavilo v življenju in če bodo želje po modernizaciji raziskave naletele na plodna tla, se utegne zgoditi, da bo strnjevanje raziskovalcev okoli društva imelo pozitivno vlogo.

VIRI IN LITERATURE

- ¹ Zdravko Klanjšček: Programska in metodološka načela za pripravo knjig Knjižnice NOV in POS, Ljubljana 1968.
- ² Tone Ferenc, Miroslav Stiplovšek, Milan Ževart: Pregledni orisi narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije, Ljubljana 1973.
- ³ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, Ljubljana 1977.
- ⁴ Rudolf Hribnik: Opredelitev, Ljubljana 1983.
- ⁵ Kopija v arhivu Gorenjskega muzeja.
- ⁶ Stanko Petelin: Krajevna skupnost Podpeč-Preserje v NOB, Ljubljana 1983.
- ⁷ Franci Strle: Tomšičeva brigada, 2. del, Ljubljana 1986.
- ⁸ Ivan Jan: Kokrški odred, 3. del, Ljubljana 1980.
- ⁹ Matjaž Kmecl: Slovenska postna preišljevanja, Ljubljana 1987.
- ¹⁰ Peter Urbanc: Slovenske izgube 1941/45. Koledar družbe Sv. Mohorja 1988.
- ¹¹ Arhiv CK ZKS, članski dokumenti.
- ¹² Janko Kostnapfel: Vojna psihiatrija, Zdravstveni vestnik 38/1969.
- ¹³ Janko Kostnapfel: Druga katamneza bivših borcev z duševnimi motnjami, Zdravstveno varstvo 13/1984.
- ¹⁴ Janez Grčar: Mučeniške Begunje, Ljubljana 1975.
- ¹⁵ Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, 1. del, Ljubljana 1987.
- ¹⁶ Bojan Štih: Kratke in izmišljene zgodbe iz let 1941–1945, Borec 3–4/1986.
- ¹⁷ Stanko Petelin: Enaintrideseta divizija, Ljubljana 1985.

OPOMBA

Milica Kovačič, poročena Korenčan, je bila rojena leta 1923 v Škocjanu pri Divači. Stanovala je v Ljubljani na Tržaški 2. Po poklicu je bila šivilja. Že leta 1940 so se sestajali pri njej na domu predvojni komunisti Jože Kopitar, Tone Tomšič, Jože Smrekar, Martin Gorišek-Vencelj. Z njimi je pripravljala pakete za zapornike v Sremski Mitrovici in Lepoglavi. Skupaj z očetom je z njimi hodila na izlete, revolucionarne shode. Takoj po kapitulaciji stare Jugoslavije so sklenili, da bodo del stanovanja uporabljali za sestanke in javko. Jože Kopitar in Tone Tomšič sta v njem tiskala na ciklostil. Milico sta še kot mlado dekle navdušila za našo revolucijo. Že leta 1941 se je na terenu povezala z Julko Škof v odbor Osvobodilne fronte in postala kurirka in intendantka. Hodila je na akcije po ulicah, zbirala sanitetni material, obleko in hrano za narodnoosvobodilno vojsko. V začetku 1942 je prisegla Narodni zaščiti in postala prava aktivistka. Junija 1942 se je vključila v odbor slovenske narodne pomoči, ki ga je vodila Marija Kosovel, in s Piko Konjar ter Tonko Peterlin oskrbovala naše jetnike na sodišču in v drugih zaporih. Sodelovala je pri demonstraciji žensk aprila in maja 1943. Šivala je obleke za jetnike in ilegalce. V stanovanju Kovačičevih so se skrivali ilegalci, med njimi Miha Marinko in Milojka Virant-Zajšek, Vanja. Na sestanke k njim sta prihajala tudi Oskar Kovačič in Savica Žagar s svojo skupino. Milica je sodelovala tudi v organizaciji AFŽ, v kateri sta leta 1943 delovali tudi Beba Plaskan-Kmet, ki je vodila sestanke in Stana Ceraj-Cerič. Ilegalno je delala vse do maja 1943, ko je bila prvič aretirana, obsojena na dvajset let zopora in odpeljana v Italijo v Perugio. Tam je bila do decembra 1943. Spomini, ki jih objavljamo, sodijo v čas po vrnitvi iz Italije.

MILICA KORENČAN

Poroka

Iz italijanskih zaporov sem se v Ljubljano vrnila 24. decembra 1943. V internaciji sem spoznala Miloško Virant-Zajšek, Vanjo. Po vrnitvi v Ljubljano sem se povezala z njo pri delu za Osvobodilno fronto. Septembra 1944 je morala Miloška v ilegalo. Mesec dni se je skrivala pri meni na Tržaški 2. Enkrat v oktobru je pripeljala k nam Poldko Mekina-Mimi in mi rekla, da bom Poldkina kurirka. Tako sem začela raznašati pošto za Mimi. Nekoč mi je prinesla pisalni stroj in mi ukazala, da ga odnesem k Barovim v Frankopansko ulico. Nisem je vprašala zakaj, najbrž so ga potrebovali. Novembra mi je Mimi povedala, da bo pri nas okrožna tehnika in da ne bom več kurirka.

Bil je čas, ko je Mimi prihajala k nam skoraj vsak dan. Prinašala je literaturo, letake, štampiljke. Za naše javke so odnašali pakete, v katerih so bili tiskani letaki za trosilne akcije. Nosili so jih tudi iz Ljubljane v Postojno in Gorico, in to po železnici, Mimi nikoli ni bila konspirativna. Kadar je prišla, se ni prepričala, ali je kdo pri nas. Kar vrgla je na mizo Ljudsko pravico in Poročevalca – razprostrta. Vedno je bila zelo glasna. Slišali smo jo že, ko je prihajala po dvorišču. Ob svojem prihodu je bila večkrat dobro razpoložena. Navadno je potem veselo povedala: »Včeraj sem spet odnesla pete, ko sem bila pri ...« Pač kjerkoli je že bila, imen se ne spominjam več. »Takoj za menoj je prišla policija in jih aretirala!« Opozarjala sem jo, naj se vendar pazi, da je morda ne zasledujejo. Ona pa se mi je v odgovor smejala.

Že v začetku decembra mi je Mimi rekla, da bom morala v tiskarno v bunker. Toda povedala sem ji, da se bom poročila in da sem noseča. Ni ji bilo prav.

Poročila sem se 10. decembra 1944 v Frančiškanski cerkvi. Kosilo smo imeli na Karlovški cesti, pri svaku mojega moža, Lojzetu Pirnatu. Zelo sem bila začudena, ko sem v cerkvi opazila policijska agenta Dolinarja in Riglerja. Po kosilu, okrog štirih popoldne, so se v Pirnatovo stanovanje usuli agentje in nam pobrali osebne izkaznice. Ob devetih zvečer so aretirali mojega moža, Franca Korenčana, moje starše Emilijo in Alojzija Kovarčiča, mojo sestro Cvetko in mene. Odpeljali so tudi Darinko Kestner. Peš smo šli po Starem trgu čez Šušarski most in Kongresni trg do policije na Bleiweisovi cesti. Še tri dni po naši aretaciji so stražili pred našim stano-

vanjem in zaprli vsakogar, ki je prišel. Na srečo so potem vse spustili. Tudi Milojka se je le po sreči izognila aretaciji. Dobrih deset metrov od naše hiše jo je srečala ena od aktivistk in jo obvestila, da so nas zaprli.

Na policiji so me zasliševali komisar Miklič in agentje Dolinar, Dušan Rigler in Pestotnik.

Moja poročna noč je bila mučeniška. Obesili so me na skripce, me topli po glavi in vpili name: »Povej, kje je Milojka!« Imeli so njeno fotografijo. Tudi njenega očeta in sestro so prijeli. Srečala sem ju na policijskem hodniku.

Mučenja ni in ni bilo konec. Med prste so mi dali svinčnike in mi stiskali dlan. Hoteli so vedeti, kje je Milojka in kdo vse je hodil k nam. V bolečini sem iztisnila, da nihče drug razen nje. »Kje stanuje?« so me vprašali. »Ne vem,« sem odgovorila. Potem so me spet obesili. Visela sem na rokah; z rokavicami so me topli po obrazu. V nemočnem besu, gnevu in bolečini sem zavpila: »Bele svinje!« Oni pa: »Kaj, bele svinje! Čakaj, boš že še videla!« Položili so me na mizo, a sem se jim izvila, tako da me niso mogli zgrabiti. Potem so mi ukazali, naj sedem na kavč. Sedla sem. Agenti sta me zgrabila od strani in me prisilila, da sem legla. Rigler me je začel tepsti z bikovko in jaz sem morala šteti udarce. Štela sem, pri petnajstem sem se še zavedala, potem me je zagnila tema. Zbudila sem se na tleh, vsa premočena. Polivali so me z vodo, dokler se nisem osvestila. Bila sem polulana in ponečedena, obupno. Potem so iskali »sveže hlačke za nevesto«, kot so rekli. Tudi v celici, v kateri je bila mama. Mamo je pretreslo, saj je vedela, da sem noseča.

Da sem v drugem stanju, sem agentom povedala, a se za to niso zmenili, češ da se mi nič ne pozna. Medtem ko so me pretepali, je v sobo vdrl moj oče. Na hodniku je čakal na zaslišanje in ko je prepoznal moje vpitje, ga nič ni moglo ustaviti. Kričal je, naj me pustijo pri miru in ni hotel zapustiti sobe. Agent mi je nastavil pištolo na sence. Zagrozil je, da me bo ustrelil, če ne bo odšel iz sobe. Bilo je grozno, ponižujoče ...

Proti jutru so me odpeljali v prisilno delavnico, v klet, v tako imenovani bunker, samico, ki so jo nedolgo tega dokončali in je bila še vsa vlažna. Postala sem številka 3. V samici je bil lesen pograd, brez odej in peči.

V kotu je bila kibla. Bila sem žejna. Potrkala sem na vrata. Prišel je paznik in mi prinesel črno kavo v čutarici. Ime mu je bilo Lojze, kako se je pisal, ne vem. Osem dni sem preživela samo ob vodi. Vsak dan je prišel v celico eden od agentov in me pretepel. Vlekli so me za lase, me vrteli in nato spustili, da sem butnila v steno. Z rokavicami so me topli po obrazu in vpili name: »Kurba partizanska!« Brcali so me s škornji in me z železno palico topli po podplatih.

V soboto, teden dni po moji aretaciji, je prišlo v mojo celico spet več agentov. Zavezali so mi oči in me odpeljali v majhen prostor s stolom in nekakšnimi električnimi napravami. Ukazali so mi sesti na stol in me privezali nanj. V roke so mi dali dva kovinska predmeta in spustili električni tok. Zapeklo me je po vsem telesu. Omahnila sem. Odvekli so me v samico, saj sem bila popolnoma brez moči, in me spet polivali z vodo, dokler se nisem osvestila.

Osmi dan, v nedeljo 17. decembra, so mi prinesli prvo hrano, kislo zelje. Zdelo se mi je zelo dobro. Ponoči so me zgrabili hudi krči v trebuhu. Stokala sem in s pestjo razbijala po vratih, a ni nihče prišel k meni. Šele v ponedeljek dopoldne so mi rekli, da me bodo peljali k zdravniku. Bolečine so bile vse hujše. Neznosne. Ure so se vlekale v neskončnost. V zaporniško ambulanto so me odpeljali ob šesti uri zvečer. »Moj otrok,« sem kričala. Vedela sem, da sem ga izgubila. V ambulanti me je pregledal neki mlad zdravnik, ne Vrtačnik. Bila sem lačna in dal mi je svojo večerjo, mlečni riž. Po pregledu so me odpeljali v bolniško sobo. Imela sem visoko temperaturo in bila je nevarnost sepse. Bolniška sestra nuna mi je prinesla v gumijasti posodi led za trebušne obkladke, da ne bi izkravavela. Naslednjega dne so me spet odpeljali v ambulanto in ginekolog je opravil abrazijo brez anestezije. Bilo je zelo hudo. Potem so me odpeljali v zaporniško sobo med druge bolnice.

Vsaka zapornica je ob koncu zaslišanja morala podpisati svojo izjavo. Pri meni zaslišanja še niso končali, zato zapisnika še niso napisali. Bila sem pod stražo. Agent je snel kljuko z vrat in legel na prazno posteljo poleg mene. V sobi so bile še Mimica Žerjal, poročena Pavličič, Meta Majdič in tri tovarišice, katerih imen se ne spominjam več.

Po desetih dneh bivanja v zaporniški bolniški sobi so me hoteli premestiti v samico, a zdravnik ni dal dovoljenja za to. Tako sem ostala še nekaj časa med bolnicami. Toda pred božičem so spet prišli pome. Od samega strahu sem dobila visoko vročino. Morala sem nazaj v samico.

V samici sem dočkala novo leto 1945 – to mi je prišel povedat agent Miklič. In tudi za osvoboditev Beograda sem zvedela v samici. Eden od bratov Tuma mi je novico zašepetal ob oknu celice. Mučili in maltretirali so me vsak dan. Do onemoglosti sem morala tekati po dolgem hodniku in vsakič, ko sem prišla mimo agenta, sem dobila udarec. Kadar sem se onesvestila, so me polivali z vodo. In potem vsakič spet od začetka.

Moji domači so mislili, da sem mrtva. Prvi dan mojega bivanja v samici, potem ko sem postala številka 3, so namreč v sosednji celici do smrti pretepli neko tovarišico. Pozneje sem zvedela, da je bila Žigonova – in ko so njeno truplo nesli ven, so domnevali, da sem jaz.

Po štirih tednih samice, ko nihče od mojih ni vedel, kaj je z menoj, so v celico pripeljali Greto Žerjal. Od samega veselja, da je moje samote konec, da sem spet v človeški družbi, sem se začela noro smejati. Smeh me ni in ni minil in Greta je kar naprej ponavljala: »Joj, ta je pa nora! Kam sem prišla!« Šele čez čas sem se umirila, da sva se lahko začeli pogovarjati.

Dne 12. januarja so me odpeljali med druge zapornice v sobo številka 15. Zapisnika še vedno nisem podpisala. V sobi je bilo veliko mojih znank in ilegalnih sodelavk. Kar verjeti nisem mogla, da smo vse zaprte. Tu so bile Tonka Mekinda, Jana Fugina, Marija Prebil, Francka Macarol, Pavla Platnar, Cita Samec, Biserka Novak-Ljubković, Francka Keršič, Danica Javornik, Stana Ceraj-Cerič in druge. Mara Kralj mi je zaupala, da sojetnice govorijo, da ena naših izdaja. Po opisu sodeč se mi je zdelo, da bi to lahko bila Mimi, Neža. A tega kar nisem mogla verjeti. So mi mar zato agentje med zasliševanju govorili: »Vi tajite, vaši funkcionarji pa izdajajo!«

V zaporu sem spoznala Nušo Juvančič-Vrhunec. Ko so jo pripeljali, sem jo povabila na naš pograd. Tako smo skupaj spale Nuša, Tonka Mekinda, Sonja Muc in jaz.

Neke noči so me na lojtrskem vozu odpeljali na zaslišanje na policijo. Z nami se je peljal tudi moj mož Franci. Tako sem ga po dolgem času spet videla. Prvega marca so ga odpeljali z zadnjim transportom v Dachau, od koder se je vrnil julija 1945.

Tisto noč sem podpisala zapisnik.

V sobi številka 15 v prisilni delavnici nas je bilo okrog 120. Dne 19. marca 1945 so se nekatere naše jetnice pripravljale na transport za Žlebič. Za slovo smo si zapele partizanske pesmi. Postavile smo se v krog in pridružile so se nam tudi jetnice iz drugih sob. Režim je malo popustil, pa smo si več upale. Kar naenkrat je prihrumel v sobo gestapovec Simon z oboroženim spremstvom. Rekeli je, da praznujemo Stalinov god – bilo je namreč na Jožefovo. V samih spalnih srajcah so nas nagnali v zbor na dvorišče. Z Nušo sva se prijeli za roke in si rekli: »Veva, zakaj greva v smrt!« Tam smo stale do jutra. Dvaindvajset so jih zjutraj z vlakom odpeljali v Žlebič. Med njimi je bila tudi Nuša Juvančič-Vrhunec.

Še preden so nas nagnali na dvorišče mi je Nuša izročila pismo za njene domače, jaz pa naj bi ga izročila paznici Tončki. Toda ker sem se bala preiskave, sem pismo odnesla s seboj na dvorišče in ga pojedla. In prav je bilo tako! Na dvorišču so namreč od nas zahtevali, da povemo, katera je pela partizanske pesmi, češ da nas bodo drugače vse postrelili. Stražili so nas s strojnicami. Javilo se nas je dvanajst, med njimi Mara Kralj, Biserka, Jana Fugina, Nada Perović, Danica Javornik in jaz. Nagnali so nas v klet in nas skupaj zaprli v celico. Potem so nas poimensko klicali ven in vsako posebej pretepli. Teči smo morale po hodniku, in ko smo tekle mimo agenta, nas je udaril z bikovko. Tri dni smo bile brez hrane in vode. Tretji dan so nam prinesli velik lonec mineštre in za vseh dvanajst sestradanih le eno žlico. Pa še niso bili zadovoljni s svojim poniževalnim ravnanjem. Od nas so zahtevali, da zapojemo domobranske pesmi. Šele nato so nas odpeljali nazaj v sobo številka 15.

Paketov nismo smele dobivati, samo perilo smo lahko oddale v pranje. Ker sem šivilja, so me enkrat poslali likat perilo k vodji zaporov Vončini.* Zvečer mi je njegova žena dala paket za Milico Kavčič. Odnela sem ga skritega pod plaščem in ji ga izročila. Toda neka jetnica, ovaduhinja so bile tudi

med nami, me je ovadila agentu Hlebcu. Zaslišal me je in pretepel. Hotel je vedeti, o čem smo govorili pri Vončini. Toda povedala mu nisem nič. Še drug drugemu niso več zaupali.

Proti koncu aprila so me spet odpeljali v samico. Tokrat sem v umivalnici videla Mimi. Samo spogledali sva se. Čez dva dneva je prišel k meni v celico agent in mi rekel, da sem ponovno denuncirana. »Ste Milica Kovačič s Tržaške 2?« me je vprašal. Hotela sem vedeti, kdo me je izdal, pa mi je odgovoril le, da neka ženska. Je bila to Mimi, ki se je name ponovno spomnila ob srečanju v umivalnici?

Pred koncem vojne je bilo v zaporih še posebno hudo. Skala je pobegnil iz samice, zato so v celicah nemudoma zazidali okna in pustili le odprtine v velikosti opeke. Zrak v njih je bil težak. Bili smo pod nenehnim fizičnim in psihičnim nasiljem. Ponoči nas niso pustili spati. Ko si zaslišal žvižg, si moral takoj v pozor. Če si zaspal, si dobil petindvajset udarcev po zadnjici. Bilo je strašno poslušati rjovenje pretepenih ljudi. Neko noč so tako pretepli dr. Franceta Mesesnela. Bil je zaprt v celici poleg mene.

Nekega dne so pripeljali v mojo celico profesorico Piko Zwitter. Ko je imela epileptični napad, sem z udarci po vratih in klicanjem priklicala pomoč. Prišel je agent in dal poklicati zdravnika, tudi jetnika dr. Gregorčiča iz Polja. Med pogovorom mi je rekel, da ima še krava v hlevu več zraka kot mi. Piki je dal injekcijo za pomiritev. Po vojni mi je Pika povedala, da je simulirala napad, da bi se izognila pretepanju. In res je potem niso več tepli.

Še posebno hudo je bilo za 1. maj 1945. Pretepeni smo bili vsi. Bila je groza. Slekli so me do golega. Mislila sem, da me bodo posilili, a so rekli, da gre le za preiskavo.

Kakšno mučenje in poniževanje smo morali pretrpeti. Nekoč je prišel k meni agent in mi, vsej preplašeni, da me bodo spet zasliševali in topli, posmehljivo ukazal, naj »svojemu komandantu« očistim škornje, češ da ga bodo jutraj odpeljali na sodišče. Dali so mi kremo in krtačo. Agent me je odpeljal k dr. Vitu Kraigherju. Ko sva vstopila v celico, je vstal in stal mirno in ponosno. Bil je v dežnem plašču, najbrž ga je zeblo, in v nogavicah. Pozdravila sva se in nič več, saj si več tudi nisva upala. Opazila sem, da je imel očala. Očistila sem mu škornje in mu jih vrnila. Bili so lepi novi škornji. Tega srečanja ne bom nikoli pozabila. Celica je bila temna, pograd lesen in brez odej. Vem, da so ga hudo mučili in poniževali. Dr. Vito Kraigher ni šel na sodišče ... Šel je na Turjak, kjer so ga ubili.

Dne 3. maja 1945 so me skupaj s Piko Zwitter spet premestili v zapor v sobo številka 15.

S transportom so nas odpeljali v Ribnico, od tam pa sem se peš vrnila domov. Domači so me sprejeli 5. maja, do krvi ožuljeno in izmučeno, z živci čisto na koncu. Roke so se mi tresle kot starki, čeprav sem imela dvaindvajset let. Še dolgo, dolgo mi je v ušesih odzvanjalo vpitje pretepenih ljudi in rožljanje ključev. Dolgo, dolgo nisem mogla poslušati odklepanja vrat. Moja vrata so bila vedno odklenjena.

* Oton Vončina je bil policist, šofer upravnika Hacina. Pozneje je kot oskrbnik zaporov imel stanovanje v prostorih prisilne delavnice.

Zbornik

ŠTUDENSKI IN DIJAŠKI DELOVNI NARODNOOBRAMBNI TABORI V SLOVENIJI 1935–1940

Uvodna študija France Filipič. Založba Obzorja. Maribor 1987. Strani 527.

*DR. SLAVKO KREMENŠEK***ŠTUDENSKI IN DIJAŠKI DELOVNI NARODNOOBRAMBNI TABORI
V SLOVENIJI 1935–1940**

Leto 1987 je bilo očitno naklonjeno izdaji del na temo predvojnega slovenskega študentskega gibanja. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani je izdala fotografski zbornik Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919–1941, pri mariborski založbi Obzorja pa je izšla študija o študentskih in dijaških delovnih in narodno-obrambnih taborih v Sloveniji med leti 1935 in 1940. Obe deli sta nastajali več let. Proslava petdesetletnice ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije je olajšala izid fotografskega zbornika. Knjiga, o kateri pišemo, je imela v gmotnem pogledu, kot se zdi, manj težav. Iz sklepnega besedila, ki se nanaša na potek priprave dela, je razvidno, da je njegovo nastajanje imelo politično in s tem tudi gmotno podporo. To navajam zato, ker so nekatere dosedanje obravnave predvojnega slovenskega študentskega gibanja ostajale brez tega in onega.

Iz uvodne besede Pavleta Žaucerja in v dokajšnji meri tudi iz vsebine dela se vidi, da se je uredništvu trudilo, da bi bili prikazani vsi tabori, »ki so bili organizirani s ciljem narodno-obrambnega angažiranja« ne glede na različne politične in svetovnonazorske usmeritve njihovih pobudnikov in udeležencev. Pri obravnavi naj bi bila upoštevana enakopravnost, enaka merila, ne pa »ideološko stereotipne zgodovinske ocene«. Iz historioografskega zornega kota nedvomno edino pravilna zasnova. Seveda takšen pristop ni nov. Je pa razveseljivo, da se je za takšne poglede končno le začela odločneje zavzemati generacija, ki je nekoč stala »pred zaprtimi vrati«, si z revolucijo ta »vrata« odprla, a vse predolgo tudi iz manj idealnih pobud bedela nad

tem, za koga vse so lahko vrata na stežaj odprta in za koga ne. Na to se vsaj posredno navezuje drugo hotenje, ki ga je mogoče razbrati iz uvodne besede. Žaucer pravi: »Ko bo objavljeno gradivo pričevalo o vlogi inteligence v narodnoobrambnih akcijah, pa deloma tudi v narodnoosvobodilnem boju, upam, da bo s tem priložen prispevek za premagovanje zadržanega, podcenjevalnega odnosa do slovenske inteligence v naši zgodovini.« (Stran 6.) Dobri nameni. Vprašanje je le, komu bomo naprtili krivdo za omenjeni odnos do izobraženstva na Slovenskem. Delavcem, kmetom? Menda ne. Prav gotovo bo inteligenca morala to vprašanje razčistiti sama v svojem okviru.

Povabilo pred vojno drugače mislečim, da sodelujejo pri zborniku, je nedvomno korak k ustrežnejšemu medsebojnemu odnosu slovenskih izobražencev. V zborniku so očitno res našle prostor vse idejnopolične skupine med študenti in dijaki, ki so bile aktivne na delovnih in narodnoobrambnih taborih. Na novo so bili odkriti celo tabori katoliške skupine, ki jih doslej nismo imeli v evidenci. Veljalo je namreč mnenje, da so bili člani katoliških društev povečini s kmetov in kot kmečki otroci niso imeli časa, da bi v poletnih mesecih, ko je bilo doma dovolj dela, hodili na tabore. Škoda je, da tudi o teh taborih ni bilo mogoče dobiti več poročil. Nekateri na novo pridobljeni, še ne objavljeni spominski in sočasni zapisi so namreč izredno zanimivi in dragoceni. Takšni so nedvomno prispevki Ivana Bratka Šentanel v drugo, Pavleta Žaucerja Tabor na Lešah, Mirka Tuška Adrijanci in Tabor na Ojstrici nad Dravogradom, Tuškova pisma materi, Petre Dobrila Življenje

v taboru Št. Peter ob Krki, Miše Oblak-Dolgan o življenju in delu taborjanov v Marenbergu, Ade Krivic Tabor v Lipovcih v Prekmurju, Marije Vedernjak Tabor v Stogovcih, spominski zapis Študentski tabori in Koroška na predvečer vojne, ki ga je prispeval Boris Zajec, in še več drugih. Krajša spominska poročila so strnili v zaključene enote še zlasti Mirko Tušek, Marija Vedernjak, Ada Krivic in France Filipič. Ponatisnjeni so številni članki, razprave in beležke, ki so nastajali ob taborih ali po njih in so bili objavljeni v predvojnih časopisih in revijah. Posamezni spominski zapisi so nastali tudi po vojni in so v zborniku ponatisnjeni. Objavljenega je še nekaj drugega dokumentarnega gradiva. Ker je očitno bila želja, da bi objavili vse, kar je bilo s tabori neposredno povezano, so pogosto ponavljali. Delu bi bilo v prid, če bi se temu vsaj do neke meje izognili.

Sintetično podobo problematike, ki je predmet obravnave, je prispeval France Filipič. Oprl se je na kronološki vidik. Gradivo, ki sledi uvodni študiji, je razvrščeno po organizatorjih taborov: tabori raznih društev in organizacij, tabori JNAD Jadran in JNAD Jugoslavija na Kočevskem, tabori društva Dom visokošolk, tabori JNAD Jugoslavija ob severni meji. Uredništvo je poskrbelo za ustrezna kazala. O imenskem seznamu je treba reči, da je zanikrn.

Zbornik je zbirka zanimivega in koristnega gradiva s solidno uvodno razpravo. Kot že vrsta drugih podobnih del naj bi bila tudi ta knjiga »izziv in pobuda zgodovinarjem, znanstvenikom, da bodo obdelali celovito in vsestransko narodnoobrambno dejavnost pred drugo svetovno vojno« (stran 6). Na znanstveno delo o tej temi bo torej treba še počakati. V zvezi s študentskimi in dijaškimi tabori bi bil fokus znanstvene obravnave po vsej verjetnosti v vprašanju, kot ga je izrazila ena od sodelavk zbornika: »Kdo je bil učitelj, kdo učenec?« Za kaj pri tem vprašanju gre, je razvidno iz njenega odgovora: »V kolikšni meri je Braniborov protihitlerjevski delovni tabor vplival na narodnoobrambno zavest Dolenjcev v Št. Petru in okolici, ne vem.

Vem pa, da je nas same neizmerno obogatil z doživetji in izkušnjami, in to za vse življenje.« (Stran 143.) Knjiga govori o omenjenih doživetjih in izkušnjah, pa tudi o tem, kaj so tabori prispevali k utrjevanju slovenske narodne zavesti na narodno in socialno ogroženih območjih. Ponatisnjene so nekatere pred vojno objavljene, za študente presenetljivo dobre analize, žal pa so izostali nekateri na novo pripravljeni prikazi stanja v krajih, ki so jih taborjani obiskali. Vendar naj bi bilo neobjavljeno gradivo spravljeno v zgodovinskem arhivu Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Drugače je s tistim avtentičnim gradivom, ki so ga za tedanji Higienški zavod v Ljubljani prizadevno zbirali študentje, ki so se udeleževali taborov. Po ugotovitvah Ade Krivic, ki je vzorno uredila razdelek taborov društva Dom visokošolk, je gradivo bržkone končalo v Vevčah. Pri tem je eno gotovo: respondenti za to niso krivi.

Sploh je treba reči, da bo treba pri bodočih znanstvenih raziskavah narodnoobrambene problematike težišče zanimanja prenesti na anketirance in ne na anketarje, če se izrazimo v prispodobii. Zato nam je za omenjenim gradivom tem bolj žal. Nekdo je leta 1966 v Naših razgledih (30. julij, stran 286) za slovensko Štajersko opozoril, da naše najnovejše zgodovinopisje posveča še vedno premalo pozornosti vsestranski in podrobni obravnavi »obnašanja mestnega in malomestnega življa, obrtnikov in dela kmetov na teh področjih med leti 1938 in 1944«. Rečeno je bilo, da imamo »le nekaj literarnih ilustracij, ki pa niso meritorne«. Temu je sledilo vprašanje: »Kakšno je bilo resnično razpoloženje v posameznih socialnih skupinah? Kdo se dandanes pri nas sploh kaj temeljito ukvarja z nacionalnim razpoloženjem in čustvovanjem našega človeka tod, ki je tako na vetru, in od koder odhajajo številni zreli in mlajši ljudje, se za kratke tedne vračajo, nato pa spet odidejo iz Slovenskih gor, Prekmurja, kmečkega Dravskega in Ptujkega polja, siromašnih Haloz. Zapuščene slovenjgoriške 'bürge' so s svojim molkom preveč zgovorne. Ali ob božičnih, velikonočnih praznikih, binkošti in še kdaj, sicer prihajajo v te vasi in zaselke samo nečuteče moderne limuzine?«

Zbornik

SLOVENSKI ŠTUDENTI V BOJU ZA NARODNO IN SOCIALNO OSVOBODITEV 1919–1941

Dokumentarno gradivo zbrala in besedila k slikam napisala: Ana Benedetič. Izdala in založila: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani. Ljubljana 1987. Opremil in oblikoval Vlasto Kopač. Strani 353.

*DR. JANKO PRUNK***SLOVENSKI ŠTUDENTI V BOJU
ZA NARODNO IN SOCIALNO OSVOBODITEV 1919–1941**

Ljubljanska univerza je lani izdala prelep zbornik fotografij o slovenskem gibanju med obema vojnama.

Zbornik je pripravil uredniški odbor pod predsedstvom dr. Marjana Britovška, v njem pa so sodelovali tudi dr. Slavko Kremenšek, dr. Ludvik Čarni, pokojni Ivan Kreft, Ana Benedetič in Vlasto Kopač. Slednjima gre največja zasluga za takšno podobo zbornika, kakršen je pred nami. V knjigi je zbranih veliko fotografij študentskih društev, posameznikov, ki so igrali vidnejšo vlogo v študentskem in širšem slovenskem političnem in javnem življenju, nadalje fotografij različnih dokumentov študentskega gibanja, resolucij, peticij, deklaracij in časopisov.

Z ustanovitvijo prve slovenske univerze v Ljubljani leta 1919 v prvi jugoslovanski državi se je poleg študijskega procesa in razvoja znanosti, ki ga je gojila univerza, zelo hitro razmahnilo stanovsko politično gibanje študentov, ki je v manjši meri obstajalo med slovenskimi študenti pred prvo vojno v različnih univerzitetnih središčih, kjer so študirali: na Dunaju, v Gradcu, Pragi, Zagrebu.

To slovensko študentsko gibanje se je z ljubljansko univerzo hitro prilagodilo novi politični in kulturni stvarnosti v domovini. Značilno zanj je, da se je poleg svojih študentskih zahtev in potreb začelo zelo intenzivno ukvarjati s splošnimi narodnimi političnimi, socialnimi in kulturnimi problemi. Takšna izrazita politizacija študentov in študentskega gibanja je bila odsev časa, ko so se mlada univerza in na njej študirajoči čutili poklicani za posebno pomembne in odgovorne naloge med svojim narodom.

Študentsko gibanje je poleg svojih specifičnih potez kazalo tudi splošno razmerje političnega življenja Slovencev v prvi jugoslo-

vanski državi. Kakor je bilo razbito slovensko politično življenje v več taborov in struj, tako je bilo tudi študentsko gibanje diferencirano na več političnih taborov, ki so jih predstavljala razna študentska društva, čeprav je diferenciranost na univerzi imela svoje posebne oblike. V študentskem gibanju so odsevali vsi najvažnejši politični dogodki, prelomi in spremembe v državi, zlasti tisti v Sloveniji.

Ob spremembah so nastajala nova študentska društva in med njimi spopadi ali nova zavezništva. Avtorji zbornika so upoštevali to pomembno okoliščino in so knjigo razdelili na dva dela. Prvi, precej manjši, v sliki in komentarju predstavlja obdobje 1919–1928, drugi pa obdobje od 6. januarja 1929 do okupacije.

Položaj univerze je bil prepuščen razpoloženju in pritisku režima. Sam obstoj univerze je bil v teh dvajsetih letih prve jugoslovanske države večkrat postavljen pod vprašaj. Morda je ravno to dejstvo sililo mlade slovenske izobražence – študente, v odločno nacionalno zavednost in politično radikalnost.

Politično življenje študentov ljubljanske univerze je bilo v bistvu politično življenje Slovenije v malem, s tem pristavkom, da so nekatera slovenska politična gibanja svoje najbolj radikalne zahteve in svoja najbolj izdelana idejno teoretična izhodišča dobila ravno na univerzi. V določenih obdobjih je bila univerza oziroma so bili študentski klubi ali manjše neregistrirane skupine prav vodstveno jedro oziroma avantgarda nekaterih pomembnih mladih političnih gibanj na Slovenskem: v začetku tridesetih let slovenskega komunizma, sredi tridesetih let pa klerofašizma (Straža v viharju).

V prvem delu so predstavljene fotografije

študentovskih društev: Jadrana, ki se je skliceval na tradicijo nekdanjega liberalnega društva Slovenija na dunajski univerzi, v Ljubljani pa se je ogreval za močno jugoslovansko državo ter jugoslovanski unitarizem in integralizem. Liberalno usmeritev je gojilo društvo Triglav, ustanovljeno 1922 kot podružnica starejšega zagrebškega slovenskega študentovskega društva. Katoliški študentje so kmalu po ustanovitvi ljubljanske univerze prenesli z Dunaja v Ljubljano svoje društvo Danica, iz Gradca pa Zarjo. Leta 1923 so levo usmerjeni katoliški študentje – krščanski socialisti, ustanovili svoje društvo Borba, ki je poudarjala socialni program. Komunisti na univerzi so leta 1920 ustanovili društvo študentov komunistov, ki je bilo z zakonom o zaščiti države prepovedano avgusta 1921. Njegov naslednik je bilo društvo Vstajenje in leta 1925 Klub študentov marksistov. V dvajsetih letih je bil ustanovljen tudi študentski agrarni klub Njiva, ki je družil predvsem tiste študente, ki so se čutili blizu ideologiji Slovenske kmetske stranke. V vsem tem času so študentje nekaterih radikalnih levih društev dali v slovenskem nacionalnem merilu pomemben prispevek k analizi socialnega vprašanja in postavitvi levih radikalnih socialnih – socialističnih, programov. Zlasti pa so bili pomembni njihovi nastopi in članki v časopisju in revijah za samoodločbo slovenskega naroda. Zbornik prinaša tudi fotografije sveta slušateljev ljubljanske univerze – študentovskega stanovskega zastopstva, od prve sestave leta 1925.

V drugem delu je izčrpno predstavljeno (v sliki in opombah) dogajanje v času šestojanuarske diktature, ki je grozila z ukinitvijo slovenske nacionalne univerze. Študentje na ljubljanski univerzi so bili tista skupina na Slovenskem, ki je med prvimi javno in najbolj glasno nasprotovala kraljevi unitaristični diktaturi. V tem odporu so zopet študentje levih klubov odigrali vodilno vlogo. Precej podobno je v širšem kontekstu predstavljeno komunistično gibanje, njihova celica na univerzi, ki je bila leta 1931 središče obnove komunističnega gibanja na Slovenskem. S fotografijami je dokumentiran režimski pregon komunistov. Režimskemu pritisku in sankciji so bili izpostavljeni tudi drugi levičarski demokratični in narodnozavedni klubi, tako tudi krščansko socialistična Borba in liberalno demokratični Triglav, ki ju je režim Jugoslo-

vanske nacionalne stranke prepovedal. V tem boju se je kovala politična enotnost demokratičnega dela slovenskega študentovskega gibanja. Do izraza je prišla na volitvah v novo študentovsko stanovsko zastopstvo po letu 1931 – Zvezo slušateljev ljubljanske univerze, v vodstvu katere so se menjavali krščanski socialisti in triglavani do razpusta 1933. O vsem tem govori veliko fotografij in faksimila študentovskih letakov in brošur. Zelo dobro in temeljito je predstavljena veličastna študentovska akcija za zgraditev univerzitetne biblioteke v Ljubljani, ki je spodbudila velik odmev in dobila podporo v slovenski javnosti. Ob tej akciji je študentovski akcijski odbor začel leta 1933 izdajati glasilo Akademski glas. V njem so prihajali do besede komunistično usmerjeni študenti. Največ slikovnega gradiva je za obdobje ljudske fronte po letu 1935, ko je na univerzi nastajalo ljudskofrontno povezovanje demokratičnih levih klubov: Mladi Triglav, Zarja in Slovenski klub. V tem so prevladovali komunisti. Rasel pa je tudi intransigenten odpor nasprotnikov takšne usmeritve tako med katoliško desnico, ki se je s Stražo v viharju usmerila reakcionarno klerofašistično in se ji je z velikim aktivizmom protiliberalizma in protikomunizma posrečilo obvladovati konservativne katoličane. Akademsko društvo Jadran je še naprej družilo v neprimernem jugoslovanskem unitarizmu vztrajajoče študente. Nastajala so nova društva na idejno-politični podlagi, na primer levičarski Dom visokošolč, Slovenski klub, klerofašistična Straža, nacionalistična Jugoslavija in Edinstvo ter Jadranska Straža, Branibor in Avgust Jenko pa številni strokovni klubi tehnikov, medicincev, bogoslovcev, pravnikov itd. Študentje oziroma njihovi levičarski klubi so odigrali pomembno vlogo v narodnoosvobodilnem gibanju pri organiziranju narodnoobrambnih delovnih taborov. Preteča nevarnost nemške nacistične agresije, ki je postala očitna po anšlusu, je silila vse demokratične narodnozavedne klube k sodelovanju. Hitlerjeva okupacija Češke spomladi 1939 je strnila skoraj vsa študentovska društva v Akademski narodni blok. Žal je iz njega kmalu izstopila večina katoliških in jugoslovansko nacionalističnih društev. Toda jedro leve fronte s Slovenskim klubom, Zarjo, Mladim Triglavom in Jugoslavijo; in slednji so potekali od 1939 tudi notranji boji med staro unitaristično usmerjeno meščansko ve-

čino in manjšinskimi levo demokratično in afirmativno slovensko nacionalno usmerjenim vodstvom. Eksperiment povezave v Akademskem narodnem bloku je bil premiera za opredelitev demokratičnih akademikov za Osvobodilno fronto leta 1941.

Posebne pohvale v zborniku je vredno dejstvo, da so poleg vseh fotografij bogate in natančne opombe, ki postavljajo vse skupaj v pravo zgodovinsko dimenzijo. Uredništvo je opravilo veliko delo, zbralo veliko novih fotografij in ugotovilo veliko novih podatkov, pri tem so se lahko v vseh bistvenih stvareh opirali na odlično zgodovinsko monografijo o Slovenskem študentskem gibanju 1919–1941, ki jo je leta 1972 napisal Slavko Kremenšek, tudi član uredniškega odbora.

Zbornik fotografij o slovenskem študen-

tovskem gibanju 1919–1941 je delo poklicnih zgodovinarjev, ki so se potrudili v njem prezentirati slikovno dokumentacijo. To je delo, za katerega se profesionalci pri svojem znanstvenem raziskovalnem delu ne odločajo tako pogosto, čeprav slikovno gradivo zelo prepričljivo priča o zgodovinskem dogajanju.

Zbornik je prava bogata banka prvovrstnih fotografskih dokumentov za pomemben del slovenske narodne zgodovine med obema vojnama. Iz njega bodo lahko pošteno zjemali pisci zgodovinarskih pregledov, učbenikov, člankov za enciklopedije in leksikone ter novinarji. S tem bo knjiga dosegla še večji in širši namen.

Na koncu naj pohvalim lepo grafično opremo, ki je lahko v ponos oblikovalcem in v veselje vsakemu ljubitelju knjige.

Zgodovina marksizma 3/1

MARKSIZEM V OBDOBJU TRETJE INTERNACIONALE

Uvodna študija: Eric J. Hobsbawm. Prevedel Marjan Sedmak. Cankarjeva založba. Ljubljana 1986. Opremil Cveto Jeraša. Strani 805.

DR. FRANC ROZMAN

MARKSIZEM V OBDOBJU TRETJE INTERNACIONALE

Zgodovina marksizma v štirih delih je eden najpomembnejših prevajalskih in izdajateljskih podvigov na področju družboslovja. Lotila se ga je Cankarjeva založba in ga doslej kar uspešno uresničuje. Leta 1984 je izšel prvi del z naslovom Marksizem v Marxovem času, 1985 drugi del Marksizem v obdobju druge internacionale, 1986 pa prvi zvezek tretjega dela Marksizem v obdobju tretje internacionale. Ta zvezek obsega čas od oktobrske revolucije do krize leta 1929, prevedel pa ga je Marjan Sedmak. Upajmo le, da bo v tako kratkem presledku izšel tudi drugi zvezek in nato četrti del, ki bo obsegal marksizem danes.

Poudariti kaže, da je ta zgodovina marksizma za zdaj v literaturi gotovo eden najboljših, če ne najboljši prikaz marksizma od začetkov do danes, sad zelo odprtega in strpnega sodelovanja trenutno najboljših poznavalcev marksizma na svetu. Njej ob bok se lahko postavi nemara le še Jacquesa Droza

Historie du socialisme, ki pa je napisana izrazito zgodovinsko, medtem ko je ta, o kateri govorimo, bolj analitična, z izrazitimi poudarki tudi na ekonomski misli, filozofiji, družboslovju in umetnosti. Zgodovina marksizma je v originalni izdaji izšla v italijanščini leta 1980. Slovenski prevod je torej začel izhajati zelo hitro in ne moremo govoriti o kakšnem zamudništvu. Ves projekt je vodil Eric J. Hobsbawm, angleški zgodovinar avstrijskega rodu, ki ga pri nas poznamo tudi po njegovem odličnem delu Obdobje revolucij; izšlo je še v zbirki Kultura in zgodovina. Poleg Hobsbawma so bili v redakciji zdaj že pokojni Georges Haupt, Ernesto Ragionieri, Franz Mark in še živeča Vittorio Strada in Corrado Vivanti. Posamezna poglavja v vsaki knjigi so napisali različni strokovnjaki za ta vprašanja. Pozornost skupne redakcije je bila usmerjena na znanstveno neoporečnost tekstov, ne pa na to, da bi bili avtorji tudi nasploh iz istega mišljenjskega tabora. Prav ta

strpnost nam omogoča, da je vsa zgodovina marksizma prikazana zelo neapologetsko, pa vendar objektivno, stvarno in dokumentirano. Tako za že izdane zvezke kot tudi za tiste, ki bodo še izšli, velja misel glavnega redaktorja, da »prvi zvezek tretjega dela predstavljajo eseji raziskovalcev različnih narodnosti, živčih v različnih državah od ZDA, Francije in Izraela preko Italije, ČSSR in Nemčije do Madžarske, Avstrije in Velike Britanije, zato-rej tudi predstavljajo izredno raznovrstno pahljačo političnih stališč in idealov. Bil bi očiten nesmisel, če bi skušali zglediti tiste razlike v njihovem načinu obravnavanja vprašanja, ki so za slehernega bralca na dlani, zaradi istega razloga se je zdelo odveč odstraniti tista prekrivanja v tematiki, ki bi se utegnili pojavljati v njihovih prispevkih. Ne glede na to pa se nam zdi, da ta izbor esejev ne odkriva le bistvenega soglasja glede zgodovinskih dejstev, ki so tako ključnega pomena za naš čas, marveč jih tudi na možno enovit način interpretira«.

Tretji del je razdeljen na dva zvezka, kar je narekovala obsežnost in zapletenost tematike. Oktobrska revolucija je zastavila zlasti vprašanje poti na oblast, saj je bila prvi primer osvojitve oblasti v okviru delavskih strank, ostala pa je v vsem tem razdobju osamljena, zato je velik del revolucionarnih marksistov posvečal svoje moči razmišljanjem, kako to revolucijo posnemati, nerevolucionarni marksisti pa so iskali alternativne poti v socializem. Z oktobrsko revolucijo marksizem ni bil več omejen na eno samo mednarodno gibanje. Prišlo je do komunistične in socialnodemokratske različice marksizma, ki sta se medsebojno srdito spopadali in se tudi sovražili. Omeniti pa je, da noben tabor ni bil notranje enovit. Upoštevati je treba tudi dejstvo, da je po letu 1917 marksizem postal svetovno gibanje, ne le evropsko in severnoameriško. Zgodovina marksizma je morala začeti upoštevati tudi Kitajsko, Indijo, Japonsko, Latinsko Ameriko, skratka tretji svet. Marksizem po letu 1917 se je razvijal v veliko bolj zapletenih in dramatičnih okoliščinah, kot so bile v času druge internacionale. Soočiti se je moral z valom upanj in razočaranj, ki so jih povzročile spodletele revolucije v Evropi v letih takoj po prvi svetovni vojni, nato je prišlo obdobje kratke kapitalistične stabilizacije, ki mu je sledila dramatična svetovna gospodarska kri-

za; s tem dogodkom se prvi zvezek konča. Značilnost tega obdobja je tudi, da je velik del teoretičnega razvoja neločljivo povezan s konkretnimi političnimi dejavnostmi marksističnih partij. Prvi zvezek se tako ukvarja z vprašanji in dogodki od oktobrske revolucije do začetka gospodarske krize, in ker so bile razprave znotraj marksizma pred začetkom tridesetih let veliko bolj zagnane in odkrite, jim je posvečena obširnejša obdelava. Če gre tukaj za leta, ki so bila v senci ruske revolucije in sovjetskega razvoja, pa je razprava o stalinizmu pretežno združena v naslednjem zvezku, ki se bo kronološko končal z letom 1956.

Knjigo, o kateri poročam, sestavlja 26 razprav, ki jih je napisalo dvajset avtorjev, nekateri so napisali po dve, eden pa celo tri razprave. Hobsbawm je prispeval uvodno sintetično predstavitev, v kateri je opozoril na značaj dela in na probleme. Prvih pet razprav so prispevki o razpravah, ki jih je oktobrska revolucija sprožila v marksističnem taboru, in o dogajanju, ki je spremljalo njen nastanek in razvoj; tu je tudi prispevek glavnih protagonistov oktobrske revolucije, zlasti seveda Lenina. Nato sledijo razprave, ki se nanašajo na nekomunistično razglabljanje in še posebej na njegov najbolj ustvarjalni izraz, ki ga predstavlja avstromarksizem. Kar sedem razprav obravnava leninsko pojmovanje partije – nastanek in razvoj tretje internacionale. Naslednji sklop razprav, šest jih je, se nanaša na sovjetsko Rusijo, zlasti na socialistično gospodarstvo in Buharinova stališča. Zadnji sklop razprav je posvečen filozofskim in kulturnim vprašanjem ter razmerju med rusko revolucijo ter umetnostjo in književnostjo v Sovjetski zvezi in preostalem svetu. Zadnji prispevek govori o novih oblikah organiziranja kapitalizma. Opozorimo naj, da kolonialnemu vprašanju in fašizmu v tem zvezku ni posvečena nobena razprava, ampak bo to obširneje obravnavano v naslednjem.

Kakor v obeh prejšnjih delih so tudi v zvezku tretjega dela pisci razprav znani marksologi, politologi, zgodovinarji in sociologi, kot npr. Hajek, Medvedjev, Merchav, Strada, Getzler, Johnston, Marramov in drugi.

Reči je treba, da smo Slovenci dobili nadvse zanimivo in kakovostno delo, ki 70 let po oktobrski revoluciji odpira probleme in se sprašuje o vzrokih in posledicah najrazličnejših dogodkov med njo in po njej, kako doslej nismo bili vajeni. V marsičem smo še živeli

pod vtisom stereotipov iz zgodovine VKP(b) ali kakšne druge podobne razlage zgodovinskih dogajanj. Čas in dogajanja od 1917 do 1929 se nam kažejo v novih razsežnostih in iz novih zornih kotov, brez olepševanja, patetičnosti, pa tudi brez podcenjevanja ali preti-

ravanja. Knjigo je vsekakor treba brati in marsikaj nam bo veliko bolj jasno, ne samo o oktobrski revoluciji, graditvi države in prve dežele socializma, marveč tudi o dilemah v našem komunističnem in revolucionarnem gibanju.

Veljko Vlahović: SPOROČILA REVOLUCIJE

Založba Komunist. Ljubljana 1987. Opremil Vili Vrhovec. Strani 368.

MAG. VIDA DEŽELAK-BARIČ

»MARKSIZEM BREZ ZOB SPLOH NI MARKSIZEM«

(Veljko Vlahović)

Pri založbi slovenske izdaje Komunist je v okviru zbirke Marksizem in sodobnost izšel sicer zelo skrčen, a po svoje logično utemeljen izbor spisov Veljka Vlahovića z naslovom Sporočila revolucije. Bogat (po vsebini in obsegu) pisni opus Veljka Vlahovića je bil jugoslovanski javnosti sicer predstavljen že leta 1981, ko sta Izdavaški centar Komunist v Beogradu in titograjska Pobjeda izdala Vlahovićeve Zbrana dela (naslov ne gre jemati dobeseno!) v sedmih knjigah, a je kljub temu odločitev založbe Komunist o posebni slovenski izdaji na mestu, saj je na ta način Vlahović pobliže predstavljen tudi slovenskemu bralcu.

Pričujoča knjiga je v bistvu portret enega najvidnejših jugoslovanskih revolucionarjev, državnikov, politikov in teoretikov, ki daje presek bogate Vlahovićeve življenjske poti, njegove neposredne aktivnosti, njegovih prizadevanj, spoznanj, številnih področij, katera so Vlahovića okupirala itd. Njegova življenjska pot se pred bralca razgrinja kot svojevrstna epopeja.

Če zaradi lažjega razumevanja Vlahovićevega opusa skopo navedemo generalno linijo njegove politične biografije, je treba izpostaviti sledeče: kot pomemben organizator študentskega in komunističnega gibanja na beograjski univerzi postane leta 1935 član Komunistične partije Jugoslavije; pred nevarnostjo aretacije se leta 1936 umakne v Prago, kjer

deluje med jugoslovanskimi študenti; v začetku leta 1937 se odzove pozivu komunistične partije za pomoč španskemu ljudstvu, kjer je na haramski fronti ranjen in ostane težki invalid; po enoletnem političnem delu v Franciji ga centralni komite Komunistične partije Slovenije leta 1939 napoti v Moskvo, kjer še isto leto sprejme dolžnost predstavnika SKOJ pri Komunistični mladinski internacionali, leta 1942 dolžnost predstavnika Komunistične partije Jugoslavije pri Kominterni ter sekretarstvo Komunistične mladinske internacionale; od 1941–1945 vodi Radio svobodne Jugoslavije kot pomembno sredstvo popularizacije in širjenja resnice o narodnoosvobodilnem boju v Jugoslaviji; tik pred koncem vojne se vrne v Jugoslavijo, kjer opravlja do smrti leta 1975 odgovorne dolžnosti v jugoslovanskem partijskem vodstvu, zvezni skupščini, socialistični zvezi itd.

Ves čas angažiranega političnega delovanja pa se je Vlahović intenzivno ukvarjal s publicističnim in teoretičnim delom.

Najzgodnejši članki sežejo v čas španske državljanske vojne, vendar se je Vlahović k tej temi kasneje še mnogokrat vračal v svojih spominih, saj mu je Španija bila do zadnjega »neizpeta pesem, ... vir odkrite lepote boja za človečnejšega človeka«. Ti članki so nekaj svojskega ne samo v Vlahovićevi ustvarjalnosti, temveč v precejšnji meri tudi nasploh v predstavljanju tovrstne problematike izpod

peres udeležencev. To so dokumenti o avtorjevem odnosu do dogodkov, v katerih je sodeloval in do ljudi, s katerimi je delal in se boril. Karakteristični zanje sta nekakšen revolucionarni romantizem in vznosenost, v njih pa se je Vlahović tudi literarno preizkušal. Naj samo ilustriramo, s kakšnim vznese-nim ponosom je npr. doživiljal odhod skupine jugoslovanskih študentov preko Pariza v Španijo: »Naša skupina je veselo koračila ob Seni. Ljudje, ki smo jih srečevali, so se nam zdeli kot brezskrbni malomeščani iz prvega desetletja tega stoletja. Zdelo se nam je, da stopa naša skupina za celo stoletje naprej. Z najčistejšo mladostno močjo smo razpeli jadra revolucionarne mladosti. Želimo si, da bi v ta jadra nenehno pihali vetrovi revolucije, da bi bili del tega revolucionarnega orkana, ki bo pometel smeti sodobne družbe.«

Drugi tematski sklop je vezan na Vlahovičeva moskovska leta in opisuje narodno-osvobodilni boj jugoslovanskih narodov. Predstavljeni so članki, ki so bili sočasno objavljeni v moskovskem časopisju. Iz opravičljivih razlogov pa niso vključene emisije Radia svobodne Jugoslavije, katerih gradivo obsega kar preko 11.000 strani, a je zaradi skupinske narave dela težko ugotoviti avtorstvo. Članke o narodnoosvobodilnem boju je nujno presojati s stališča okoliščin, v kakršnih so nastajali in tudi s stališča namembnosti. Bili so namreč pomemben informativni, politični in propagandni inštrument v borbi za popularizacijo uspehov narodnoosvobodilnega boja ter za razkrinkavanje vloge četnikov, ustašev in drugih sodelavcev okupatorja. Seveda pa je v njih tudi polno predimenzioniranih in netočnih podatkov, tako da jih s stališča dokumentarne uporabnosti moramo jemati s previdno distanco.

Povojno politično delovanje je Vlahovića stalno usmerjalo k proučevanju številnih pojavov, procesov, dogodkov, problemov. Področja zanimanj so bila raznotera, gotovo pa je eno težiščnih vprašanj partijske vloge in položaja v družbi ter njenega organiziranja in delovanja. Pri tem je vedno zasledoval cilj, da se partija čimbolj usposobi za učinkovito delovanje ter, da dosledno sledi programskim ciljem. Kot (so)avtor pomembnih partijskih dokumentov se je zavzemal za tako široko zasnovano partijsko politiko, katera bo sprejemljiva ne samo za celotno partijsko član-

stvo, ampak tudi za najširši krog delovnih ljudi, za tako mesto partije v sistemu socialističnega samoupravljanja, v katerem partija ohranja odgovornost za smer družbenega razvoja, a da se hkrati ne postavlja kot sila iznad družbe, za partijo brez političnega ali ideološkega monopolizma, za delovanje z močjo lastnega idejno-političnega vpliva ter moralnih kvalit. Eno njegovih temeljnih izhodišč je zahteva, da se mora partija razvijati in spreminjati skladno z družbenimi spremembami, da mora biti sposobna postaviti se po robu navadam, tradicijam, mumificiranju, da ne bi postala anahronizem. O občutljivem vprašanju odnosa med samostojnostjo delovanja in odgovornostjo zveze komunistov republiki ter enotnostjo Zveze komunistov Jugoslavije oziroma o vprašanju, ali ima zveza komunistov eno idejnopolitično zasnovo ali pa jih ima lahko več, je izhajal s stališča, da moramo živeti različno, med drugim tudi zaradi zgodovinskih, ekonomskih, kulturnih, izobrazbenih razlik, mora pa zveza komunistov ugotoviti, katere so te razlike, ki jih ni mogoče poenotiti. Vendar zveze komunistov ni mogoče deliti na cehe in skupine. To je politična organizacija z visoko stopnjo enotnosti ciljev in akcije, katere ni mogoče zagotoviti enkrat za vselej, le-to je potrebno nenehno obnavljati v procesu odpravljanja preživelih oblik prakse in pogledov na nadaljnje poti socialističnega razvoja. Idejni boj bo postal stalna praksa uveljavljanja najbolj naprednih pojmovanj, oblikovanja socialistične zavesti, čim bolj se bo razvijal kot kritika vseh nazadnjaških, omejenih, preživelih pojmovanj in teženj. Kritika, ki mora hkrati podirati in graditi, ne sme biti zgolj metoda, ampak mora postati temeljna značilnost delovanja zveze komunistov. Boriti se je potrebno proti preveliki občutljivosti za kritiko, proti poskusom posameznikov, da bi se skrili za avtoriteto partije in razvijati kulturo dialoga.

Zadnjih petindvajset let življenja se je Vlahović intenzivno ukvarjal s proučevanjem problema razvoja socialističnega samoupravljanja in političnega sistema samoupravne demokracije. V tem problemskem sklopu razčlenjuje zgodovinsko nujnost, gonilne sile in vsebino borbe za vzpostavitev in razvoj samoupravljanja ter njegovo preraščanje v vladajoči družbeni odnos. V samoupravljanju in delitvi po delu vidi neslutene možnosti za

razvoj ustvarjenih sposobnosti milijonov delovnih ljudi v boju za nove razmere v zasebnem in družbenem življenju, v boju za višjo življenjsko raven in za boljše pogoje kulturnega razvoja. Odkrito razkriva pojave birokratskega pristopa k samoupravljanju v vrstah komunistov, ki so samoupravljanje sprejeli kot sistem institucij, s pomočjo katerega lahko mimo vpliva delovnih ljudi uveljavijo svoja stališča. Samoupravljanje pojmuje kot zgodovinski spopad med prisilo v uveljavljanju socializma in prostovoljnostjo, kot izziv življenjskega socializma dogmatskim silam, kot odpravljanje »zakonske zveze« med državo in birokratizmom, med nadutostjo in lažno učenostjo, med zaverovanostjo vase in strahom. Je tisti vzvod, ki pri samoupravljalcih vzpodbuja razvoj kritične misli, jih dviga iz tako imenovanega »družbenega otroštva« v družbeno zrelost.

Poseben sklop predstavljajo teksti o nacionalnem vprašanju skozi prizmo marksistične teorije, dosežkov naše revolucije in samoupravne socialistične prakse. Osnovno mu je izhodišče, da je nesprejemljivo uveljavljanje enega naroda na škodo drugih, da so bili narodi in narodnosti Jugoslavije v teku druge svetovne vojne subjekti lastne osvoboditve, da je v večnacionalni skupnosti nacionalno vprašanje sestavni del vprašanja demokratičnega ali nedemokratičnega razvoja družbe ter da samoupravljanje s spodbujanjem medsebojne solidarnosti in odkrivanjem družbeno najbolj učinkovitih razmerij med samostojnostjo in internacionalizmom (v jugoslovanskem okviru) odpira nove možnosti nadaljnjega uveljavljanja narodov.

Posebej zanimiva so Vlahovičeva kritična razmišljanja o razvoju marksistične misli. Ugotavlja, da je za klasiki marksizma nastopilo obdobje znanstvene revščine, dogmatiziranja in lepljenja etiket, da je marksistična misel več desetletij zaostajala za prakso in

krepitevijo socialističnih sil, da je bilo v teoriji in praksi držav, ki gradijo socializem, veliko pojavov, ki so bili v bistvu protisocialistični, pa so dolgo veljali za zgledne, da se je komunistično gibanje ukvarjalo v prvi vrsti s proučevanjem protislovij kapitalistične družbe in s kritiko te družbe, protislovja lastne družbe pa je prikrivalo. Ustvarjalna znanstvena razprava se sicer počasi, a s težavo uveljavlja, saj je v komunističnem gibanju še vedno prisotna velika mera občutljivosti za kritiko z naprednih, protidogmatskih stališč, proces pa gre vztrajno v smeri doslednejšega znanstvenega spoznanja družbene stvarnosti.

Vlahovičeva ustvarjalnost zajema še številna druga področja in probleme, od vprašanja proletarskega internacionalizma, socializma kot svetovnega procesa, gibanja neuvrščenosti, pa do vprašanja kulture in kulturnega ustvarjanja v kontekstu borbe za novo družbo, problematike mladih (znana je njegova razumevaljoča drža ob študentskih dogodkih leta 1968), odtujenosti sodobnega človeka, futurologije itd.

Celotno njegovo delo je prežeto z moralnostjo, človečnostjo in predvsem kritičnostjo. Kot dosleden marksist je marksizem pojmoval izrazito bojevniško. Sam je zapisal: »Zame marksizem brez zob sploh ni marksizem.« Bil je neutruden borec, ki sta mu bila tuja skepticizem in indifirentnost in kot je v tehtnem predgovoru h knjigi zapisala Neda Pagon – ni bil pragmatičen politik, ki ne zna komunicirati s prihodnostjo. Njegova spoznanja in vprašanja, katera je odpiral, a večkrat nanja tudi sam ni našel ustreznega odgovora, so v marsičem aktualna še danes – bodisi zaradi tega, ker jih vsled slabosti in objektivnih okoliščin še nismo ustrezno rešili, bodisi zaradi tega, ker je njihova narava taka, da jih ni mogoče za vselej rešiti in je za njihovo reševanje oziroma uveljavljanje potrebno nenehno prizadevanje.

Marjan Tomšič: *TI PA KAR GREŠ*

Založba Borec. Ljubljana 1987. Opremil Jure Kocbek. Strani 283. Kajuhova nagrada za leto 1987.

NADA GABOROVIC

NEMIR ISKANJA

Ustvarjanje je predvsem iskanje. Sebe, poti, ki vodijo k ciljem, na katere žene nemir. Nezavedni, zmeraj čuječi, nenehno prisotni in včasih neusmiljeni nadzorovalec ustvarjalca na stezah njegovega iskanja. Usmerjevalec, ki terja odkrivanja novega in novega. Tistega, kar obseda resničnega ustvarjalca, da bi se dokopal do svoje prave podobe, s tem pa bralcu ponudil del na novo odkritega sveta, kakor ga je pač uzrl sam s svojimi očmi, s svojo duhovno močjo.

Stiska iskanja in odkrivanja lastne resnice, bivanja, sebe samega v tem velikem pragozdu zapletenosti odnosov, stanj, ravnanj, odločitev je temelj in sporočilo nove knjige Marjana Tomšiča *Ti pa kar greš*, ki je izšla v imenitni opremi Jureta Kocbeka. Pomeni zanimiv prispevek nove slovenske proze srednjega rodu. Avtorja smo že srečali kot vse bolj zagnanega preskuševalca tako knjižnega kot radijskega in tudi filmskega medija. Torej kot iskalca kar najustrežnejšega načina izpovednega izraza. Zatorej ne preseneča, da se je v tej prozi precej odmaknil od klasičnega načina pripovedovanja in se približal scenarističnemu zapisovanju. Prizore izpeljuje s filmsko tehniko. Bliskavica trenutno osvetli prizorišče, ujame dogodek. Samogovori ali dvogovori napolnijo dogajanje z dramatično napetostjo, odkrijejo ali pojasnijo preteklost, ki je vplivala na sedanost. Kadar zadene na boleče mesto, si pomaga s plazovi besed, nekako kot s ščitom, ali se umakne v oklep in prepusti bralcu, da si kriči pot naprej sam. Notranja sila, ki ga žene na pota iskanja, ki bi porodila vsaj nekaj možnih odgovorov, že zaradi preživetja, če nič drugega ne, mu narekuje bolj ali manj le utrinke, odbleske,

odseve, kakor so se zadržali v njem in ga kot nemir prisilili k pripovedovanju.

Vseeno, ali nosi mladi Matej, faliran študent, avtobiografske poteze ali ne. Je mlad človek našega časa. S potezami, ki so nam znane. Sredi česar se znajde, kako se na vse to odziva, kako se odloča v posameznih situacijah, pa je njegovo, Matejevo, volja in nuja tega honorarca na statističnem uradu, odtujenega staršem, ustaljenim pogledom na življenje in svet, na dogajanja, na klišejsvo.

Matej se v sebi vseskozi odločno upira predpisani, ker želi živeti v svobodi, kakršno občuti kot edino možnost za svoje prebivanje, za kolikor toliko uspešno življenje, v katerem bi kdaj zacveteli tudi občutki sreče. Te istoveti z ljubeznijo, čeprav očitno v sebi še ni razčistil, kaj ljubezen pravzaprav je: gola spolnost, ki ga včasih prav obseda, ali pa je veliko bolj pretanjeno razporejena lestvica čustev in občutij, kot meni na čase. Prav njegova spolna razgibanost mu pripravlja zapletljaje, saj se znajde v mrežah težav, ker te ali one zveze ne more razložiti, jo pravilno opredeliti. Tako ga zveza z dekletom Evo speha v zakonski stan. Tak, kakršen je, zanj ni pripravljen. Razlog, Evina nosečnost, se ne pokaže dovolj trden in zanesljiv. Morebiti premočno prepričan o svoji izkušeni spolnih zadevah mora namreč priznati, da je v zakonu kratko malo neboljen. Sicer pa bi bil tudi morebiti kdo izkušenejši, kajti Eva je poseben primer. Na videz frigidna je v bistvu vulkan pod ledenikom, ki so ga oživljali že drugi, med njimi njen svak, kar pa se Mateju posreči komaj kdaj. Čudno dekle, s potezami nekakšne sfinge, ki nakrha ne le njune odno-

se, marveč razorje vsako možnost družinskega življenja, sožitja. Tudi rojstvo otroka, hčerke, navzlic Matejevi ljubezni ne popravi stanja, temveč ga slabša iz dneva v dan. Matej se ves upira vezem, ki mu jih nadeva zakon. Vrhunec nežnosti je zanj vkleščenost v življenjski model. Tudi nova služba učitelja na podeželju ga ne odreši. Eva mu prireja scene, ga peha navzdol, duši v njem pisateljsko nujno, ki ga je dotlej reševala. Odreka mu svobodo, brez katere ne more dihati. Čuti se razžaljenega v svojih potrebah, hotenjih, svojem hitenju naprej, v svoji hoji po novih stezah, na katerih bi spet rad odkril kaj drugega.

Lahko bi rekli, da je ves v gibanju. Lahko pa bi tudi rekli, da je pri tem ne tako redko preveč zazrt vase. Da se ogleduje naokoli le iz svojega zornega kota, precej manj pa se mu mudi to zamotano dogajanje in zapletene odnose med seboj in ženskami, s katerimi ima odnose, razvozlavati tudi z njihove plati, presoјati njihove usode nepristransko, ne le kot sebičen moški, ki mu je predvsem za izpolnitev svojih lastnih potreb. Lahko bi celo pomislili, da ga včasih prav do upehanosti vodi želja po potrjevanju samega sebe, kjerkoli se da, pri čemer se njegova radoživost zgolj obregne ob žensko in njene dostikrat nevidne, tihe žalosti, ki bi potrebovale vse kaj drugega kot zgolj spolno ponudbo.

Kljub težavam in zaprekam, o katerih nam govori, prav zaradi svoje navezanosti na življenje ni pesimist, ne misli na samomor kot kdaj pa kdaj njegovi pesniški znanci. Rešuje se z nenehnim hitenjem skozi vse, kar ga doleti, kar mu zastavi pot, toda kar obide ali preskoči. Njegov iskalski nemir je njegov reševalec, kadar se kaj zatakne v tej njegovi hoji, je tudi pojasnilo zanj in za druge, kolikor se za to sploh zmeni. Strastnost nemira v njem je namreč takšna, da ga običajnosti ne vznemirjajo preveč, najsi gre za pozitivne ali negativne. Oklepa se gesla, da iskalca ne morejo zaustavljati nikakršne ovire.

Zato jemlje kot možnost tudi serpentine. Zato se pobere, kadar mu spodrsne na vrhu hriba in se skotali navzdol; z dna pobočja se spet napoti navkreber. Spotoma bo spet kaj

novega odkril. Če se mu kaj izmuzne, vneto zagrabi vnovič, kadar bi to pomenilo izgubo. Kar pomni, se je prisiljen s čim sporekati, spoprijemati, reševal se je v svoj nemir hite-nja, odkrivanja novega. Nihal je med pomanjkanjem in brezbrzičnostjo, kaj bo z njim jutri, se sprl z očetom, prenašal prezir mačeha Alojzije, ovađustvo sodelavcev, ponižanja ti-stega, kar je cenil v sebi. Zapravil si je ugled pridnega študenta, ko se je odrekel rednemu študiju in pričel živeti neredno življenje prida-niča, kot so ga presojali domači.

Vse to kompenzira s svojo potrebo po hitenju naprej, po pravici do svoje proste volje, do svobode, kakršno potrebuje, si je želi, ji je zavezan. Zaradi tega spodbija vse nasprotno ugovore, temelječe na normah, predpisanih, zapisanih, uveljavljenih. Včasih se njegovo stališče, kak njegov odnos zabliska rahlo kot cinizem, a lahko ga pripišemo travmam iz otroštva, izgubi rodne matere, nerazumevanju okolice. Kdo ve, čemu še. Kajti na splošno je Matej o sebi prepričan, da je lirična, pesniška duša. Da le kleka pod bremenom vsakdanjosti in nerazumevanja. Da pač rešuje kot upornik zoper nasilje vsake vrste sebe in sebi sorodne duše, težko razumljene med povprečneži tega sveta, ki jim ni dana nabitost čustva, globin, iskanja, nemira.

Pri tem doživljanju sebe in postaj svojega življenja si Matej na veliko pomaga z znanimi verzi iz ljudskih in umetnih pesmi, ki jih človek nosi s seboj iz šole, si z njimi olajša kak trenutek, pa z nekakšnim samoporogom, ki zabliske iz podzavesti, s porogljivostjo na rovaš tega in onega, s čimer se posameznik srečuje vsak dan ali vsake kvatre, kot pač nanese.

Vsekakor pomeni besedilo Mateju osvobajanje in neke vrste osvoboditev, saj je premeril mnogo pota, da se je na eni izmed njih ustavil toliko, da jo je končal in se sklenil podati na novoizbrano. Strastna zavzetost je izpraznila in uplahlila napetost iskanja v tej smeri, namen je dosežen.

Opremljevalec knjige Jure Kocbek je gotovo začutil, da veže avtorja z dobro, pristno naravo posebna naklonjenost, in je ubral svojo opremo z vsem poslušom na to struno.

Aleksander Marodić: MRTVO LADJEVJE

Založba Borec. Ljubljana 1987. Opremila Nives Čorak. Strani 263.

NADA GABORVIČ

ZA ČAST IN DOSTOJANSTVO

Knjiga Dnevi izdaje Aleksandra Marodića (1984) je terjala nadaljevanje, saj je vsakogar zanimalo, kako so se razpletle zadeve v jugoslovanski vojni mornarici z izbruhom vojne in po njej in kako so posadke ladjevja sprejele zlom stare Jugoslavije, svojo usodo in usodo svojih ladij, kako so ravnale v napetem in težavnem položaju in nenavadnih, čudnih okoliščinah, pogojenih z izdajstvom. Naše dokaj splošno poznavanje in skopa vednost o poteku in razvoju dogodkov na obalah in v vodah južnega Jadrana konec marca in v prvi polovici aprila leta 1941 nista omogočala zaželenega odgovora. Tako se kaže avtorjeva odločitve, da podoba tedanjega stanja zaokroži in dopolni z *Mrtvim ladjevjem*, kot umestna in smotrna.

Glavni junaki so pravzaprav posamezniki med posadkami in tudi ladje, na katerih se kalijo značaji, medsebojni človeški odnosi, zorijo odločitve, se začno globlje spoznavati in razločevati pozitivni od manj pozitivnih in negativnih, najsi gre za zavestne izdajalce ali samo strahopetce in slabiče, omahljivce in sovražni propagandi nasledle neozaveščence. Izstopata rušilec Zagreb in podmornica Neboljša. Prvi zaradi vpisa v zgodovino našega pomorstva, druga kot zgled za razmere v prelomnih trenutkih, ki v neprimerno večji meri kot običajno terjajo trenutno prisebnost, moč presoje, zavest odgovornosti in pravilnost odločitev zaradi posebnih okoliščin. Zlasti še, ker je bila naša vojna mornarica po letih mlada. Toda izbruh vojnega stanja jo je postavil pred napore in uganke, vozle in vprašanja, ki so se kazali kot nerešljivi zaradi njenega notranjega razkroja, krhanja in naglega razpadanja dotlej navidezne trdnosti in zanesljivosti.

Pisatelj večje zapleta in razpleta zgodovinsko dokumentiran potek dogajanja. Ker opazuje iz dovoljšnje časovne distance, zmore dogodke razvrščati tako, da se nizajo kot dramatično napet lok, ki zbujajo pričakovanje, kaj se bo zgodilo naprej. Raztreseno zna povezati in zgostiti. Vodi nas v osrčje čudnih in protislovnih, mornarskim posadkam tedaj nepojasnljivih trenutkov nasprotij med časniki, njihove nemoči, nečastnosti, ukrivljenih hrbtenic ali molka nadrejenih, nesoglasij, vse do izdajalskega početja, izgubljenega dostojanstva. Vendar to ne velja za vse ali vsakogar. Tako obnašanje, početje, ravnanje v nekaterih naravnost razplamti odpor zoper to, odločajo se za nasprotno. Bodisi za odhod na kopno, da bi nadaljevali boj zoper okupatorja, s čimer odklonijo vključitev v splošno predajo, ali za uničenje ladje, s katero častno umro, kakor na rušilcu Zagreb storita Slovenec Sergej Mašera in Srb Spasić ter s tem skupaj s svojo ladjo postaneta simbol neodpovedi domovini, boju, časti.

Dogajanje vpelje pisatelj z nastopom petokolonaša Ferberja, poslanega za zvezo med izdajalci prav v vrhovih vojske in mornarice, šolanega v nacističnih vohunskih-diverzantskih tečajih, da bi vnašal zmedo, skrbel za sabotaže, obveščal vohunska gnezda o dogajanju. Njegova preskopa previdnost ali preohola samozavest, mogoče tudi začetništvo, ki sproži budnost stražarjev, ga že skoraj na začetku onemogoči, ker pa razvoj nepredvidljivih dogodkov zmede zasliševalce, ukaz z vrha pa njihovo odločitev onemogoči, se Ferber izmaže in nadaljuje početje, dokler ga ozaveščenost mornariških obveščevalcev in zvez ne razkrinka, da se mora umakniti. Škoda je nepopravljiva. Žal pa se je tudi že

začela predaja vojske na kopnem in v pristaniščih.

V Ferberjevem početju odseva tudi reakcija mornarjev in njihovih nadrejenih. Diferenciacija se bolj in bolj kaže. Privrženci Nezavisne države Hrvatske in simpatizerji nacizma stojijo nasproti komunistom in njihovim privržencem, ki se zavedo odločilnega trenutka in skušajo opogumljati, ozaveščati, utrjevati v ljudeh moč za odpor in boj. Pomembno vlogo odigra ilegalna skupina prekaljenih komunistov, ki pritegnejo tudi nekaj članov posadk v svoje vrste, ko se te jamejo razhajati, razpadejo, ker ni več povelij, poveljnikov, ni več obvezujočega, kar bi jih vodilo, ker so se poveljstva priklonila okupatorju in jim izročila nepoškodovane ladje.

Ta skupina tudi prične zbirati orožje in hrano, vse potrebno za nadaljevanje boja, ki postaja od ure do ure bolj obvezujoče geslo vsakega zavednega mornarja, vojaka, prebivalca. Podmornica se je skrivaj prebila iz Jadrana, skupaj s prostovoljci, mnogi mornarji so se vrnili proti domovom, mnogi so se začeli vključevati v prve skupine, ki so se odločile za načrten spopad s sovražnikom in se želele organizirati kot nova vojska po tej

stari, raztepeni, premagani, vdani, pokorjeni, ujeti, izdani.

Pisatelja bolj zanimajo dejstva kot duhovni zapleti oseb, bolj dejanja kot analize nagibov, kar bi seveda terjalo veliko temeljitejšo poglobitev in ustvarjalni napor. Besedilo je torej bolj akcijsko, kakor je pač mogoče napisati zgodovinsko-dokumentarno pripoved, da postane napeto in privlačno branje za ljubitelje zgodovine in junaštva, ki ga izziva izoblikovana zavest o časti in dostojanstvu človeka in ljudi, vojakov in civilistov.

Mrtvo ladjevje je drugo dejanje velike jugoslovanske tragedije v mrzlih zgodnjepomladanskih dneh leta 1941, odigrano na palubah našega ladjevja, predstavljeno v številnih prizorih, kakor so se pač pripadniki vojne mornarice srečevali z resničnostjo, drug z drugim, nekateri pravi igralci, drugi kreature, zgolj lutke v rokah tistih, ki so držali niti, pa zmanipuliranci, statisti, premikalci kulis. Vloga, ki sta jo odigrala Mašera in Spasić, pa se razpre v širjave, saj je več kot zgolj junaško dejanje brez primere. Je dejanje najvišje razvite zavesti domovinske pripadnosti. Je sama živa plamenica, ki sveti v prihodnost. Tekoč, skrben, zgleden prevod je delo Janeza Mušiča.

VLADIMIR KAVČIČ

*DENACIFIKACIJA AVSTRIJE**(ob 50-letnici anšlusa)*

Avstrijsko glasilo Austria today, namenjeno tujini, v zadnjem času večkrat posveča svoje strani vprašanju, ali je povojna Avstrija obračunala z nacizmom in kako je. Vprašanje ni naključno, postavlja se v času Waldheimove afere, in čeprav Waldheim ne omenja niti z besedico, odgovarja na »kompleks«, ki ga uradna Avstrija priznava in obravnava samo posredno.

»Kompleks« kljub temu obstaja, to kažejo mednarodne reakcije, pa tudi odpor, ki ga je napredna avstrijska javnost, posebno še umetniški krogi, pokazala do Waldheima. Jugoslavija in Slovenija se teh razprav skoraj ne udeležujeta, vsaj ne na zavezujoči ravni. Zakaj je tako, zadovoljivega odgovora doslej nismo dobili. Ali gre za tipično balkansko neresnost in nedoslednost ali pa morebiti za račun, katerega izid ni znan javnosti, ne vemo. Očitno tudi odgovora ni nihče dolžan dati.

Vendar misleči ljudje vedo, da avstrijski nacizem žal ni bil in ni samo notranji avstrijski problem. Jugoslavija je bila žrtev tega nacizma, posledice tega so na ta ali oni način še vedno prisotne, mednarodni ugled naše države bi terjal določnejše stališče. Demokratični krogi v Avstriji in drugod po Evropi so takšno stališče pričakovali in ga še pričakujejo. Vprašanje nima samo političnih razsežnosti, temveč tudi moralne in zgodovinske.

Tega se globoko v sebi zavedajo tudi avstrijski vladajoči krogi ali vsaj njihov del. Uvodoma omenjena revija namreč objavlja poročilo o simpoziju, ki ga je na začetku leta 1985 organiziral Inštitut za znanost in umetnost na Dunaju in katerega predmet je bila prav denacifikacija Avstrije po drugi svetovni vojni. Vprašanje očitno še ni izgubilo svoje aktualnosti. Ugotovitve simpozija so, vsaj za uradno rabo, kot naročene.

Da nacizem v Avstriji ne more biti realna družbena moč, naj nas prepriča že sama generalna ugotovitev, da je okrog 80 % današnjega avstrijskega prebivalstva mlajša od 60 let, večji del tega pa v nacistični aferi še rojen ni bil. Današnji 60-letniki so bili ob Anšlužu/anšlusu stari komaj 12 let in niso imeli absolutno nikakršnega vpliva na tedanje dogodke. Na drugem mestu obravnavano poročilo sicer opozarja, da število nacistov nikoli ni bilo pomembno, pomemben je bil njihov vpliv v družbi, toda za tolažilno splošno ugotovitev navedenih dveh stališč ne kaže obravnavati skupaj.

Računska logika tudi ne upošteva, da se nacistični vpliv v Avstriji ni nehal širiti leta 1938, temveč se je kar krepko širil in razvijal tja do leta 1945. Za presojo sedanjega stanja tudi ne more biti odločilno, kakšen je bil možen vpliv nacistov v letu 1985. Ta vpliv je bil delujoč vsa povojna leta, delujoč je bil tri desetletja, na prenekaterem področju javnega in javnosti manj znanega delovanja. O tem v poročilu ne najdemo niti besede, takšne analize manjkajo za vse povojno obdobje. Razumljivo, kdo naj bi jih delal, kdo bi bil njihov naročnik? Pospesena amnestija bivših nacistov se je v Avstriji začela že v letu 1948 in zajela večino bivših nacistov. Nadaljnjih 40.000 nacistov, ki so bili v predhodnih denacifikacijskih procesih ocenjeni in obsojeni kot »trdo jedro« nacizma, pa je bilo amnestiranih v letih 1955 in 1957. Pri tem ne smemo pozabiti, da so tako imenovana ljudska sodišča, ki so sodila bivšim nacistom do leta 1955, le 13.600 od njih spoznala za krive, jih 43 obsodila na smrt in 34 na doživljenjsko ječo.

Kako malo velja argument, po katerem 60-letniki ne bi mogli predstavljati pomembnega družbenega vpliva, kaže sam primer Waldheim. Je položaj državnega poglavarja nepomemben? In koliko je še drugih veljavnih mož, ki so že zdavnaj prekoračili šestdeseta leta, a je njihov vpliv na vseh področjih javnega življenja še kako prisoten?!

Kako »nezanimiv« in »obstranski« je bil pojav nacizma v Avstriji, je pokazalo tudi javno dogajanje v tej deželi leta 1985. Resnične proslave zmage nad nacizmom ni bilo, celo koroški Slovenci, ki so zaradi nacizma največ trpeli, so bili ob tej obletnici neodločni. Za celotno avstrijsko družbo je bil takšen odnos do neke meje razumljiv. Strateški položaj Avstrije je že od začetka druge svetovne vojne narekoval zaveznikom previden odnos do nje. Vzhod in Zahod sta koketirala z njo, zato ji je bil priznan status Hitlerjeve žrtve, čeprav je dejansko bila njegov zvesti pomočnik in služabnik. Kot pravi obravnavano poročilo, jo je 12. marca 1938 obvladala armada 105.000 nemških vojakov in 16.000 policajev. Avstrijska vojska zaradi »brezupne premoči« ni dajala odpora in se je tako izognila »nepotrebnemu prelivanju krvi«.

Poročevalec se najbrž ne zaveda, kako brezupno mračnjaško, malomeščansko in nehumano mentaliteto kažejo takšne trditve. Po tej mentaliteti je bilo nacistično nasilje legalno, državno, država pa je sveta in nikomur odgovorna. Krivi so tisti, ki so se upirali, oni so bili banditi in komunisti, razbojniki. Nacisti in njihovi sopotniki so bili celo žrtve, zlobno in nečloveško so ravnali z njimi banditi in razbojniki v zasedenih deželah, v katerih nacisti niso hoteli nič drugega kot uvesti svoj red. Kaj je red pomenil za okupirane dežele in njihova ljudstva, to Avstrije ni nikoli kaj prida zanimalo, tudi mnogih Avstrijcev ne, oni so sicer sodelovali v Hitlerjevih podvigih, marsikje so pri tem imeli celo pomembno vlogo, toda krivi niso ničesar, oni ne odgovarjajo za nič, bila je vojna, oni so le izpolnjevali povelja nadrejenih. Če je kdo kriv, so višji, ampak tudi oni niso počenjali nič drugega kot izpolnjevali povelja, in nazadnje bi bil kriv kvečjemu le Hitler sam, ta pa je bil ob koncu vojne tako ali tako že mrtev. Tej mentaliteti bi bilo zadovoljeno, če ne bi bil kriv nihče. Pobiti in ubijalci – vsi bi bili samo žrtve!

Iz te nehumane, naravnost zločinske mentalitete izvira tudi prepričanje o nepotrebnem prelivanju krvi. Po tej logiki bi bili vsi dolžni sodelovati z nacisti, kajti vsako upiranje ne bi pomenilo nič drugega kot nepotrebno prelivanje krvi. Potrebno je torej samo državno organizirano prelivanje krvi? To pa je legalno in moralno skoraj v vsakem primeru?

Mehanično in površinsko pojmovano obdobje nacizma se seveda zadovolji z datumi in številom nacističnih članskih izkaznic. Tako poročilo navaja, da je bilo leta 1946 v Avstriji registriranih 536.000 bivših nacistov in da jih je bilo le okoli 100.000 takšnih, ki so v Avstriji ilegalno delovali že pred letom 1938, da pa so nacisti sami priznavali status ilegalnega bojnika pred letom 1938 le 38.000. Po zakonu iz leta 1947, ki pomeni konec denacifikacijske legislative, so 537.000 oseb registrirali kot bivše nacistice, le 42.000 od teh pa je bilo obravnavanih kot »obremenjeni«. Devetdeset odstotkov bivših nacistov so torej obravnavali kot »sopotnike« nacizma. Res so bili nekateri od njih kaznovani z zaplembo premoženja, denarnimi kaznimi, prepovedjo javne zaposlitve in podobno, toda ta dejanske krivde oproščena množica, ki je bila le del nacistične ledene gore, ki je tedaj plavala v avstrijskem družbenem morju, je prek svojih bližnjih, podrejenih, kot nosilec kapitala in družbene reprodukcije, pomenila neprimerno večjo družbeno moč, kot bi kazale številke same. Predvsem pa sebi nasproti ni imela nobene realne družbene opozicije. Komunistična partija Avstrije je bila zdesetkana in kompromitirana že zdavnaj prej, preostala maloštevilna levica je bila sicer pomemben paradni konj v odnosih s Sovjeti, delno tudi v odnosih z zahodnimi zavezniki. Strateško so Avstrijo že leta 1943 uvrstili v zahodni blok, v obdobju hladne vojne, ko je bil možen tudi vojni spopad s Sovjetsko zvezo, pa so bile vse stranke prisiljene koketirati z bivšimi nacisti in se celo opirati nanje, saj se na kaj drugega niso imele opreti. Tu je seveda šlo za politično raven odnosov. Še dosti bolj nerešljiv je bil problem mentalitete, ki je zadeval družbeno in osebno moralo prizadetih. Le kdo bi bil lahko obračunal s prevladujočo mentaliteto, da je v drugi svetovni vojni bilo vse legalno in da so vsi le izvrševali povelja? Ta mentaliteta ni nastala z nacizmom in fašizmom, to je sestavni del malomeščanske podložniške mentalitete, sestavni del črednega nagona, ki daje prav voditelju, ki tudi terja voditelja, ker je ponosen na svojo ubogljivost, ki se imenuje disciplina in samodisciplina, kar so nedvomno in objektivno lahko tudi družbene vrednote, še toliko bolj nevarne, ker je v prelomnih družbenih obdobjih potreben pretanjen posluš za mejo, za črto ločnico, ko je treba reči: do tu, da, naprej pa niti koraka več. Takšne zgodovinske izkušnje ima za seboj vsako ljudstvo, nobeno ni a priori boljše ali slabše, toda kar zadeva nacizem, drugo svetovno vojno, odločilne družbene sile v Nemčiji in Avstriji tega občutka niso imele.

V Avstriji je bila nosilec in oblikovalec javnega mnenja v povojnem času večina, ki je zavestno ali s tihim pristankom paktirala s Hitlerjem in v imenu nove Evrope sejala zlo v svoji lastni deželi in povsod, kjer je kot okupacijska sila uvajala Hitlerjev novi red.

Med žrtvami nacizma v Avstriji, ki jih navaja obravnavano poročilo, so na prvem mestu člani židovske verske skupnosti: 65.000 jih je bilo umorjenih ali so umrli v uničevalnih taboriščih. Nadaljnjih 32.600 nasprotnikov nacističnega režima je bilo umorjenih ali so umrli v taboriščih – brez formalne obsodbe (!), 2700 avstrijskih državljanov je bilo uradno obsojenih na smrt zaradi aktivnega odpora nacistični oblasti, 70.000 jih je bilo zaprtih zaradi poslušanja sovražnih radijskih oddaj ali zaradi drugega protinacističnega ravnanja, 30.000 jih je bilo obsojenih na več kot 7 let zapora zaradi nasprotovanja režimu, 74.000 zaradi izmikanja vojaški službi, 271.300 Avstrijcev pa je našlo smrt v Hitlerjevem vojnem stroju. Ti zadnji so, da ne bi bilo nesporazuma, tisti, ki so služili Hitlerju in kot izvrševalci ukazov sejali zlo po Evropi in Afriki. Ti so med avstrijskimi vojnimi žrtvami v veliki večini, zato so tudi kot žrtve privilegirani po večinskem javnem mnenju. Tisti, ki so bili na drugi strani, ki so Hitlerjevemu vojnemu stroju nasprotovali, so se spet znašli v marginalni družbeni skupini. Med njimi so si Židje le priborili to pravico, da jih javno priznavajo, nedvomno pod vplivom mednarodnih razmerij, zaradi delovanja Simona Wiesenthala, zaradi vpliva Izraela, slovenski partizani, ki so bili zdaleč najštevilnejša odporniška skupina v Avstriji, si te pravice niso pridobili, oni so bili in ostajajo anonimni. Kolikor so všteti med »žrtve«, je to nesramna manipulacija, ki izenačuje rablje in žrtve, kajti koroški Slovenci so bili trn v peti nemškemu nacionalistom v Avstriji že celo stoletje prej, in (kakšna koincidenca) prav ti nacionalistični krogi so se najprej pridružili Hitlerju; in Hitler je za sovražnike najprej spoznal prav Slovence, saj jih je imel v načrtu v celoti razseliti in uničiti. Slovenci so poleg Židov bili najbolj izpostavljena etnična skupina in so proporcionalno dali tudi največ žrtev. Edini so bili tudi sposobni (v sodelovanju z odporniškim gibanjem v Sloveniji) organizirati relevanten, oborožen odpor, s katerim se lahko kiti povojna demokratična Avstrija, naslednica tiste Avstrije, ki je bila »žrtev« Hitlerjeve Nemčije. Ta »žrtev«, po milosti zavezniške politike, se zdaj sramuje svojega odporniškega gibanja, udeležencem tega odpora je dala prva uradna odlikovanja šele leta 1985, skrivaje pred javnostjo, kajti javnost so one druge »žrtve«, ki so sodelovale s Hitlerjem. Njihovi glasniki so preživeli Hitlerjevi vojščaki, ti so dobro organizirani in se pod okriljem državnih in družbenih institucij redno sestajajo ter obujajo spomine na slavne čase druge svetovne vojne, ko so pobijali »bandite«, »komuniste«, sploh vse, ki so se upirali njihovemu »redu«.

S temi vojnimi »kameradšafti« morajo računati vse politične stranke v Avstriji, saj pač so del relevantne družbene moči. Ta »večina« izvaja nasilno raznarodovalno politiko nad koroškimi Slovenci tudi v demokratični Avstriji, ki se tega ne zaveda (ali se noče zavedati), politiko, ki je po vsebini enaka genocidu, saj preprosto nima razvitega čuta za druge, čuta za enakopravnost različnih etničnih identitet, temveč je šovinistično egoistična in malomeščansko superiorna nad Čuši, nad »jugokomunisti«, nad »umazanimi Balkanci«. V takšnem okolju tudi Slovenci v Avstriji niso mogli resnično proslaviti zmage nad fašizmom, kajti te zmage nad lastnimi nemškonacionalističnimi rojaki niso dobili, ti rojaki, združeni v Heimatdienstu, svojo šovinistično, v stari Avstriji spočeto, pod nacizmom potrjeno in uzakonjeno genocidno »kulturo« vsiljujejo naprej, tudi v povojni Avstriji, in ne bodo odnehali, dokler bo še kakšen drugače govoreči državljan v Avstriji. Ta vsiljevana avstronemška kulturna orientacija je posledica pomanjkanja lastne kulturne identitete, je le hlastanje za pripadnostjo k nečemu trdnemu, opredeljenemu. Žal tudi država matične domovine koroških Slovencev, Jugoslavija, nima dovolj odločnih stališč za zagotovitev manjšinskih pravic. Ne zahteva prepovedi Heimatdiensta, ki je nadaljevalec nacistične raznarodovalne politike do koroških Slovencev. Sicer pa sama Avstrija v razmerah, kakršne smo opisali, ne zmore storiti kaj takega. Po uveljavljenem stališču so nacistične samo tiste organizacije, ki so delovale v času nacizma: NSDAP, SA, SS, NSKK, NSFK in HJ. Vse sedanje organizacije so »demokratične«, saj so nastale v sedanjji, demokratični, nevtralni Avstriji.

Na kaj lahko upamo? S 60- in večletnimi bivšimi nacisti bo res uredila narava sama, toda duhu te demokracije bo tudi še potem manjkala občutek za drugačno, za različno. Nacionalistična mentaliteta se le počasi spreminja.

JANEZ GRADIŠNIK

AL, ČRTOMIR, JE TO PODOBA TVOJA?

Naslov študije Primer Janeza Marna – Črtomira Mraka, ki jo je mag. Irena Mrvič objavila v 1. številki revije, me je pritegnil, da sem jo prebral kot prvo. Obetal sem si, da zvem kaj novega o usodi te čudne osebe, ki sem jo tudi sam poznal, zlasti o tem, kako in zakaj si je prišel navzkriž z Osvobodilno fronto, ko je nekaj časa delal zanjo.

To pričakovanje se žal ni izpolnilo. Avtorica navaja razna pričevanja, ki jih brž nato spodbijajo druga. Večkrat gre za čudne igre, kjer ni mogoče vedeti, ali je Marn iskal stike z nasprotniki po naročilu vodstva Osvobodilne fronte, ali na svojo roko, ali je izdajal ali ne. Marsikaj je prišlo v govorice in razna poročila pač le zato, da se skrije resnica. Marn naj bi bil že poleti 1942 dezertiral, a če Edvard Kardelj to demantira v pismu Zdenki Kidričevi, bom pač prej verjel Kardelju, kakor »nekaterim še živečim udeležencem takratnih dogodkov«, posebno »ker konkretnih dokazov za to ni«. Podobna so poročila o poznejšem dogajanju, eno poročilo stoji proti drugemu, le da žal ni vmes tako zanesljivih pričevanj, kakor je Kardeljevo. Veliko je v članku podatkov, ki z Marnom sploh nimajo zveze, so kvečjemu za pojasnilo tedanjih razmer. O Marnovem morebitnem idejnem preobratu, zlasti še ob dolomitski izjavi, ne vzemo nič, čeprav bi bilo to še najbolj zanimivo.

Ko prebiram imena ljudi, pri katerih je avtorica zbiral podatke, imam občutek, da se ni obračala na nekatere, ki bi ji lahko o Marnu povedali več od »zaslišanih«. Samo za zgled: kako da med pričami ni Jožeta Javorška (takrat še Jožeta Brejca), enega poglavitnih organizatorjev krščansko socialistične skupine v Osvobodilni fronti, ki je moral Marna poznati že pred vojsko, posebno pa še v partizanih? Verjetno ve za mnoga dejstva iz zapletene Marnove zgodbe. Enako verjetno bi precej vedel Jože Penca, ki je tu prišel med priče samo kot avtor nekega članka v Naših razgledih. To sta le dve imeni iz skupine ljudi, ki bi morala vedeti kaj več o Marnu, kakor je zvedela avtorica.

V začetku Mrvičeva piše, da je Marn stanoval v Akademskem domu in da se ga od tam spominja Vladislav Vidrajs, »katerega družina je ravno tako živela v tem poslopju«. V tem poslopju je živela ena sama družina, hišnica s svojimi (mislim tremi) odraslimi otroki. Z eno njenih hčera je bil Marn nekaj pred vojsko zaročen (morda tudi poročen, tega ne vem več zanesljivo), torej bi bil priča Vidrajs njegov (skoraj) svak. O Marnu bi potemtakem – takšna je pač moja domneva – lahko povedal še precej več od tega, da je stanoval v Akademskem domu. Vsekakor tudi ni čisto res, da je Marn »tik pred okupacijo začel službovati na ljubljanski pošti«. Za to njegovo službo sem vedel že leta 1939 kot »staro« nekaj let – danes bi rekli, da je študiral ob delu, in sicer precej počasi. In po Vidrajsovih spominih je Marn »takrat občasno deloval v znanem ... društvu Danica, vendar za to nimamo neposrednega dokaza«. Če moje pričevanje šteje za dokaz, potem lahko povem naslednje: Ne bom trdil, da je ravno »deloval« v katoliških akademskih društvih, zanesljivo pa je bil v letih svojega študija vpisan najprej v Danici, in potem, ko smo se »levi« katoličani 1937 kolektivno preselili iz Danice v Zarjo, je bil v tem drugem društvu. Ljudi, ki se morajo tega spominjati, je še kar nekaj, ko bi jih avtorica le znala poiskati.

Marna sem tedaj dobro poznal, pa ne le iz društva. V letih 1937–1940 sem stanoval v Oražnovem akademskem domu v Wolfovi ulici, in v sosednji sobi je stanoval jurist France Gašperšič (v članku naveden kot Gašparšič), Marnov bližnji rojak in prijatelj. Marn ga je večkrat obiskoval, in ob takih priložnostih sem se tudi jaz pogovarjal z njim. Takoj lahko rečem, da niti najmanj ni bilo mogoče slutiti, da bo ta človek kdaj partizanski komandant ali sploh dober vojak. Bil je zelo miren, za moje tedanje občutke premiren človek (res je bil štiri leta starejši od mene, a to spet ni taka razlika). Bil je sicer zarjan in torej po prepričanju

nekakšen krščanski socialist, a medtem ko smo mi drugi tedaj goreče preživljali svoje spore s katoliško desnico in razpravljali o njih, so ga te reči puščale precej hladnega. Njegova poznejša kariera kaže, da je imel vojaške darove, a to se takrat ni prav nič videlo, bil je pač eden tistih ne tako redkih ljudi, ki nekatere svoje skrite lastnosti pokažejo šele v izrednih razmerah.

Moje neposredne vednosti o Marnu je tukaj tudi konec, vse drugo sem slišal iz drugotnih virov. Iz ust Jožeta Udoviča imam izjavo, da je bil sicer dober vojak, vendar brezobziren do ljudi, in povrh silen babjek, vsaj v partizanskih časih. Obojemu sem se čudil, ker je bilo v takem nasprotju z vtisom, ki sem ga imel o Marnu sam, in prav zato sem si te besede bolj zapomnil. To je vrglo tudi senco na njegovo pripadnost krščansko socialističnemu gibanju, ki se mu ni začel bližati šele »po okupaciji Slovenije«, kakor piše Mrvičeva, temveč mu je pripadal že prej. Resen dvom se mi zbuja ob besedilu Proglasa, ki naj bi ga bil izdal »komandant Črtomir Mrak« 20. 4. 1944 in je v faksimilu objavljen na strani 122. Besedilo je namreč napisano v primitivni slovenščini, polni grobih napak, da takšnega Marnu ni mogoče prisoditi. Navsezadnje je bil izobraženec, pravnik in uradnik. Takšnega skrpucala ni mogel sestaviti in tudi ne podpisati, če ga je sestavil kdo drug. (Sicer pa dokument nima svojeročnega podpisa.) Kvečjemu da bi bil to popačen prepis besedila, ki se ni ohranilo v prvotni obliki.

Glede na reči, ki jih je Marn počenjal (po mnogih pričevanjih) v letih 1943–45, pač ne kaže dvomiti, da je »pobegnil iz dežele«, tudi če za to ni trdnih dokazov, saj je moral vedeti, kaj ga čaka. Da bi bila njegova smrt doma ostala neopažena, ni verjetno. In »zunaj« se je pač tudi dobro skril.

Ob koncu še nekaj, kar sem že nekaj časa želel povedati. Neprijetno me je zadelo, ko sem v članku Mrvičeve bral, da je Marn »občasno deloval v znanem najstarejšem klerikalnem društvu Danica«. Danica ni bila »klerikalno« društvo, bila je društvo slovenskih katoliških akademikov, ustanovljeno na Dunaju in leta 1918 preneseno v Ljubljano. Društvo je gotovo imelo dobe (večino časa, lahko rečemo), ko je bilo »klerikalno«, kdaj drugič tudi ni bilo. Temeljna pravičnost zahteva, da ga imenujemo tako, kakor se je imenovalo samo. Saj bi bila po logiki avtorice »klerikalno« društvo tudi Zarja, še celo v času, ko so jo resnični klerikalci preganjali in jo naposled vrgli iz društvenega lokala, ki ga je imela prav v spredaj navedenem Akademskem domu! A to razvado nepravilnega imenovanja strank in društev opažam pri naših zgodovinarjih že daljši čas. Govorijo o »klerikalni« stranki, čeprav se je imenovala Slovenska ljudska stranka, ne »klerikalna«. Znanstvena korektnost vendar terja, da se stranke, gibanja, društva ipd. imenujejo tako, kakor so se imenovala, in ne po tistem, za kar jih mi imamo in kar so v resnici lahko tudi bila. Spominjam se, da so v Srednji in Južni Ameriki bile (in so še) stranke z bombastičnimi imeni, »radikalno revolucionarna« recimo, ki je v resnici čisto konservativna, pa ji je vendar treba pustiti njeno ime, tudi če je samó izvesek. Gibanja in stranke, ki obstajajo daljši čas, včasih povsem spremenijo svojo usmerjenost in idejno vsebino, imena pa ostajajo.

To z Marnom res nima zveze, a se mi je zdelo potrebno povedati.